

КУРС ЛЕКЦІЙ
ЕКОНОМІЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

Івано-Франківськ

2014

Тема 1.

Тема лекції: Предмет економічної географії України. Адміністративно-територіальний устрій України.

Мета: Ознайомити студентів із загальними уявленнями про економічну географію як науку. Визначити переваги і недоліки економіко-географічного положення України. Охарактеризувати адміністративно-територіальний поділ України.

План лекції

Вступ

1. Економічна географія України як наука.
2. Методи дослідження.
3. Визначні українські економіко-географи.
4. Економіко-географічне положення України і його господарська оцінка.
5. Адміністративно-територіальний устрій України.

Висновки

Література

Контрольні питання

Вступ

Перше питання, яке виникає при знайомстві з будь-якою наукою, звичайно, про те, що вона вивчає (який її **предмет**), якими способами видобуває знання про досліджувані об'єкти (який **метод**), які завдання вирішує. Все це основні методологічні проблеми. Визначити, чим займається дана наука, значить вказати межі області дійсності, досліджуваної нею на відміну від інших наук.

Існуючий науковий світ можна представити у вигляді своєрідної карти пізнання, де кожна окрема ділянка представляє яку-небудь науку. Межі між ними можуть бути розмиті, іноді ділянки

частково перекривають один одного. Але якісь сфери навколишньої дійсності залишаються тільки за даною наукою. Що ж дозволяє відокремити одну науку від іншої?

Яке ж місце економічної географії в системі наук? Які об'єкти вона вивчає? Спробуємо розібратися в цьому питанні.

Більше 200 років існує термін "економічна географія", запропонований М. В. Ломоносовим, але питання про предмет її залишається одним з найскладніших і дискусійних. При цьому економікогеографи, відстоюючи абсолютно різні визначення своєї науки, на практиці в загальному роблять одну й ту ж роботу приблизно однаковими способами, з подібними результатами.

1. Економічна географія України як наука.

Економічна географія (ЕГ) – наука про загальні та специфічні закони й закономірності територіальної організації суспільства, механізм дії та форм прояву їх територіальних суспільних системах, що функціонують у просторово-часовому аспекті.

Загальним об'єктом дослідження є *антропосфера*: земна сфера, де живе людство; сфера Землі, що її прямо чи опосередковано видозмінила людина; використовувана й видозмінена людиною частина біосфери. Конкретним об'єктом дослідження економічної географії є господарство, його галузі, населення та природні ресурси. Спеціальними об'єктами дослідження є територіально-виробничі комплекси, економічні райони, системи розселення, урбанізовані ареали, територіальні міжгалузеві комплекси тощо. Предметом дослідження економічної географії є географічні проблеми просторової організації суспільства, територіальні суспільні системи.

Це самостійна географічна дисципліна, що входить до системи географічних наук, поєднуючи в собі елементи географії, економіки. Як географічна наука, вона використовує в дослідженнях загально географічні підходи й методи та працює в тісному контакті з природничими дисциплінами – фізичною географією та картографією.

ЕГУ- частина великої наукової галузі українознавства, об'єднує науки, які з різних сторін і різними методами вивчають Україна і український народ як складову частину людської цивілізації. Крім географії, це також історія України, її етнографія (наука про особливості матеріальної і духовної культури населення, країнознавство України, українські мовно- і літературознавство та ін.) Освоєння українознавства - патріотичний обов'язок кожного громадянина нашої країни, кожного учня. Не можна любити свою Батьківщину, не маючи глибоких знань української історії, культури, науки, в т. ч. і географії.

Якщо фізична географія вивчає природу поверхні Землі, її відмінності за широтою та довготою, особливості територіальних природних поєднань (комплексів), то ЕГ досліджує ойкумену, що представляє собою територію як результат взаємодії людського суспільства з природними умовами. Таку чітко визначену у просторі земної поверхні і давно освоєну територію займає Україна - одна з найбільших країн світу.

ЕГ вивчає геопросторової організації *ойкумени* - земної поверхні, заселеної людьми і зміненої ними в процесі господарської діяльності - видобутку ресурсів земної кори, їх переробки, розвитку переробної промисловості, сільського та лісового, рибного та мисливського господарств, розвитку рекреації (санаторно-курортного лікування, туризму) , створення мереж зв'язку (комунікацій) у вигляді залізничного, автомобільного транспорту, ліній і вузлів телекомунікацій (телебачення, телеграф, телефон), спорудження підприємств, населених пунктів.

Територія України - значна частина ойкумени. Таким чином, ЕГУ вивчає геопросторової організації ойкумени в межах нашої держави у найтіснішому зв'язку з процесами, що відбуваються в ній в глобальному масштабі. Сама ж просторова організація ойкумени в межах України - це наявність в ній територіальних соціально-економічних відмінностей і зв'язків між ними. Такими відмінностями в першу чергу є всі населені пункти, їх територіальні з'єднання - системи розселення, територіальні поєднання сільськогосподарського і промислопереробляючого виробництва - агропромислові комплекси, промислові вузли, нарешті, сільськогосподарські, промислові, рекреаційні, комплексні економічні та соціально-економічні райони і зони.

Основними і найбільш активними, наділеними розумом і волею, об'єктами ойкумени є люди. Об'єднані в територіальні групи з метою створення матеріальних і духовних умов свого життя люди (населення) створюють людське суспільство. Таке об'єднання виникає в процесі взаємодії людей з природними умовами конкретних територій і акваторій на земній поверхні і в результаті матеріального і духовного спілкування людей між собою.

2. Методи дослідження.

Метод дослідження науки – система прийомів і способів пізнання її загальних закономірностей і вивчення конкретних об'єктів, явищ і процесів.

Економічна географія України використовує методи, що характерні як для всієї системи географічних наук, так і для інших суспільних наук.

Вірний вибір методів дослідження важливий для підвищення їх ефективності. Це пов'язано і з безупинно наростаючим потоком самої різноманітної і різномасштабної інформації, що

використовується в регіональній економічній і соціальній географії світу. Вміння вірно використовувати ті або інші методи досліджень дає можливість краще організувати збирання, оцінку та обробку різноманітної інформації, а також утворювати на цій основі якісно нову інформацію.

Як стверджує відомий російський географ В.П. Максаковський (нар. у 1924 р.), в арсеналі економічної і соціальної географії є перевірені багатовіковим досвідом розвитку географії так звані “традиційні” методи досліджень і також “нові” методи, що появилися під впливом і у зв’язку з потребами НТР. До групи перших методів відносять історичний, картографічний, порівняльний, спостережень, статистичний, економічного районування та ряд інших. Інша група включає методи економіко-математичні, а також дистанційних спостережень.

Історичний метод застосовується в усіх суспільних та природничих науках. Своєрідність його вживання у економічній географії України складається у тісному сполученні з аналізом і просторовими аспектами соціально-економічного розвитку. Вона, як відомо, викликає безупинні зміни у географії господарства і населення, в характері використання природних і трудових ресурсів, в освоєнні і заселеності території. Знання історичної географії необхідно для розуміння сучасної географії населення і розміщення продуктивних сил, а також для прогнозування їх змін на прикладі конкретних регіонів світу.

Картографічний метод дає можливість нанести на тематичні карти безліч об’єктів, показати їх взаєморозташування і взаємозв’язки. За образним зауваженням М.М. Баранського карта є другою мовою (“альфою і омегою”) географії. Цей метод використовується на всіх етапах дослідження, від збирання вихідних даних до розробки нових наукових матеріалів. Складання різноманітних тематичних карт підвищує інформаційну ємкість наукового матеріалу. Карти є не тільки чудовим ілюстраційним матеріалом, не тільки ємкою і різнобічною інформацією, що зручна для безпосереднього та багатоцільового використання, але і діючим інструментом наукових досліджень.

Порівняльний метод притаманний всім географічним наукам. Він покликаний знайти найбільш істотні риси подібності і розходження у господарському використанні територій регіонів країни, в географічних типах господарства і розселення в їх взаємозв’язку. Цей метод дуже плідний при вивченні регіонів та країн.

Метод спостережень грає важливу роль в економічній і соціальній географії світу і України, зокрема.

Метод системного аналізу оснований на принципі поетапності, включає визначення мети, завдань, постановку наукової гіпотези до всебічного вивчення кожної із територіальних систем,

особливостей розміщення і розвитку продуктивних сил. Цей метод розглядає цілісність системи, її внутрішні і зовнішні зв'язки, погоджує складні галузеві і територіальні проблеми, що особливо важливо в умовах ринкових відносин.

Статистичний метод, оснований на аналізі даних про господарство і населення регіонів та країни загалом, дає можливість представити просторову взаємодію різних територіально-економічних систем. В цьому аспекті важливу роль грає статистика, що покладена на карту і уявляє собою діючий інструмент досліджень, аналізу конкретного економічного і соціального стану будь-якої території.

Метод економічного районування дає можливість виявити взаємопов'язані в соціально-економічному відношенні частини країни з визначеною спеціалізацією. Цей метод потребує обробки різноманітної інформації економічного і соціального характеру та базується на вченні про економічні райони.

Економіко-математичні методи дозволяють виразити певні кількісні співвідношення, а іноді і якісні закономірності розміщення різних форм і типів господарства, розселення і життєдіяльності населення. Великий інтерес представляє математичні моделювання різних соціально-економічних процесів і об'єктів.

Методи дистанційних спостережень широко використовуються в дослідженнях розміщення природних ресурсів, господарства й населення. Вони дають новітню і докладну інформацію про концентрацію господарського використання території, характер концентрації господарства і населення на великих регіональних просторах, про межі міських агломерацій, стан навколишнього середовища тощо.

Все більше значення має **геоінформаційний метод**, який включає створення геоінформаційних систем, що являють собою сучасний засіб збирання, збереження та аналізу різноманітних відомостей про територію, що базуються на ГІС-технологіях електронних варіантів карт тощо.

В цілому вибір методів дослідження залежить як від наукового завдання, так і від об'єкта вивчення. Найбільш доцільним є сполучення методів, в тому числі "традиційних" і "нових", а ні в якому разі не протиставлення їх, тому що це негативно виявляється на розвитку всієї науки, в тому числі і економічної географії України.

3. Визначні українські економіко-географи.

Рудницький Степан Львович (1877—1937) — академік АН України, географ широкого профілю, дослідник-геоморфолог. Народився в Перемишлі. Це місто в той час входило до складу Австро-Угорської імперії і було видатним центром української культури. Навчався майбутній академік в університетах Львова, Відня, Берліна. Обіймав посаду приват-доцента у Львівському університеті, де читав лекції із загальної географії й активно розробляв основи географії України в її етнічних межах; працював у ВНЗ Відня, Праги.

З 1914 по 1925 р. працював над створенням географічних основ державної незалежності української нації, заклав фундамент політичної географії України.

З 1926 по 1933 р. С. Л. Рудницький жив у Харкові.

Тут він організував Український науково-дослідний інститут географії і картографії, був його першим керівником. У цей період учений керував експедиційними роботами в Наддніпрянщині й Донбасі, брав участь у виданні першої української енциклопедії, розпочав роботу над фундаментальною працею — «Система географічних знань».

Наукові інтереси С. Л. Рудницького були надзвичайно широкими — це питання регіональної геоморфології, геополітики, визначення основних напрямів і оптимальної структури географічних досліджень. Учений досліджував фізичну географію західної частини України, країн Західної Європи.

Степан Львович — автор понад 70 праць, серед робіт академіка: «Огляд політичної географії України», «Україна: політика і географія», «Територія і населення України», «Природні області України». С. Л. Рудницький брав участь у підготовці й виданні шкільної літератури з географії, розробляв географічні карти.

У 1933 р. С. Л. Рудницький був заарештований, а потім засланий на Соловки.

Воблий Костянтин Григорович (1876—1947) — статистик, відомий дослідник з питань економічної географії України, дійсний член і віце-президент Академії наук України. Костянтин Григорович розпочав науково-педагогічну діяльність у 1906 р. приват-доцентом, а потім професором Київського університету і Комерційного інституту.

У 1933—1947 рр. працював директором Інституту економіки, тривалий час завідував кафедрою економічної географії Київського університету.

Костянтин Григорович опікувався питаннями економічного районування, розміщення продуктивних сил, комплексного розвитку економіки районів України, демографії, історії народного господарства республіки, популяризував географію України за кордоном. К. К. Воблий

— автор численних робіт з питань економіки і статистики, праці вченого містять багатий фактичний матеріал про господарство і населення України. Водночас із науково-дослідною діяльністю Костянтин Григорович провадив багаторічну педагогічну роботу і приділяв велику увагу підготовці молодих спеціалістів. У 1922 р. він написав один із перших підручників з економічної географії України, який витримав п'ять видань.

Чубинський Павло Платонович (1839—1884) — етнограф, краєзнавець. У 1861 закінчив юридичний факультет Петербурзького університету. У 1862 р. був висланий з Києва під нагляд поліції до Архангельської губернії за «українофільство». У 1863—1869 рр. працював секретарем Архангельського губернського статистичного комітету. У 1867 р. за дорученням Імператорського російського географічного товариства здійснив поїздку Європейською Північчю. Видані за результатами цієї поїздки економіко-статистичні роботи П. П. Чубинського містили значний етнографічний матеріал. Після повернення до Києва Павло Платонович у 1869—1870 рр. був керівником експедиції Імператорського російського географічного товариства до південно-західного краю і видав фундаментальний збірник «Праці етнографічно-статистичної експедиції в західно-російський край» у семи томах. У цій праці міститься багатий матеріал про фольклор й говірки українців. У своїх роботах П. П. Чубинський прагнув до максимально повного опису всіх сторін побуту народу, він збирав і вивчав історичні письмові джерела й одночасно надавав велике значення вивченню сучасної культури українського народу.

З 1873 р. П. П. Чубинський був секретарем, а потім віце-головою створеного з його ініціативи Південно-західного відділу Імператорського російського географічного товариства. Павло Платонович нагороджений золотою (1873) і срібними (1868, 1870) медалями Імператорського російського географічного товариства.

П. П. Чубинський був прихильником національного відродження України, автором офіційно визнаного українського національного гімну «Ще не вмерла Україна», що був надрукований у львівському часописі «Мета» в 1863 р. і покладений на музику композитором Михайлом Вербицьким.

Геринович Володимир Олександрович (1883—1949) — автор праць з фізичної та економічної географії України, її регіонів, теорії та методики географічної науки. Завідував кафедрами в Геолого-розвідувальному (Москва) і Львівському торгово-економічному інститутах, проводив науково-дослідницьку роботу в Українському науково-дослідному інституті географії та картографії (Харків).

Діброва Олексій Тимофійович (1904—1974) — автор праць з географії України. Працював у вузах Харкова, Києва, Ленінграда. В 1944—1956 роках завідував кафедрою економічної географії

Київського педагогічного інституту, а в період з 1959 по 1974 р.— кафедрою економічної географії Київського університету. Автор підручників з географії України для середніх шкіл і вузів.

Кубійович Володимир Михайлович (1900—1985) — загальновідомий географ, демограф і картограф. Упродовж 1928—1939 років працював доцентом Краківського університету, з 1940 р.— професором Українського Вільного Університету в Празі. З 1952 р.— голова Наукового товариства ім. Шевченка в Європі. Професор В. Кубійович у 30-х роках був співавтором фундаментальних праць «Атлас України і сумежних країв» (1937), «Географія українських і сумежних земель» (1938). У 40-х роках виїхав за кордон, де за його ініціативи у Франції було створено десятитомне видання — «Енциклопедія українознавства» (1955—1995). Дослідження В. М. Кубійовича присвячені життю населення і особливостям розвитку господарства Карпат, території і населенню українських земель, демографічним проблемам України.

4. Економіко-географічне положення України і його господарська оцінка.

Географічне положення (ГП) — це одна із фундаментальних категорій географічної науки. Воно являє собою просторове (у межах земної поверхні) відношення певного об'єкта (країни, міста, гірського масиву, природної територіальної системи тощо) до географічних даностей, що лежать поза ними і мають чи можуть мати на нього суттєвий вплив.

Україна розташована у Східній Європі. Площа країни — 603,7 тис. км². Населення — 47,4 млн осіб (на 01.08.2004 р.). За площею наша країна є найбільшою державою Європи, за кількістю населення посідає п'яте місце. Територія України відзначається *середньою компактністю*. Загальна довжина кордонів — понад 6500 км, із них понад 1050 км — морські.

Україна — індустріально-аграрна держава зі значними економічними ресурсами. Її частка у світовому виробництві промислової і сільськогосподарської продукції складає близько 1 %.

Географічне положення України можна оцінити як сприятливе. Територія країни лежить у межах різних геологічних структур, і з цим пов'язане багатство її мінерально-сировинних ресурсів. Більша частина України розташована на платформених тектонічних структурах, що зумовлює рівнинність її території. Рельєф території країни сприятливий для розвитку сільського господарства, розміщення промислових підприємств, великих міст, прокладання транспортних шляхів. Більша частина України лежить у помірному кліматичному поясі з м'якою зимою і теплим літом. Кліматичні умови сприяли формуванню природних зон (мішаних лісів, лісостепу і степу) з

родючими ґрунтами. Багатством України також є моря, що її омивають, великі судноплавні річки (Дніпро, Дунай, Дністер), унікальні ландшафти Карпат і південного берега Криму.

Розташування України майже в центрі Європи, на перетині шляхів між Сходом і Заходом, Північчю і Півднем, дає змогу мати з цього певні економічні вигоди (транзит вантажів через її територію та ін.).

Україна посідає провідні місця у світі за збором цукрових буряків, соняшнику та картоплі. Поряд із цим, за абсолютними розмірами видобутку сировини та виробництва деяких видів продукції Україна входить до десятка найбільших виробників. Це стосується видобутку залізної і манганової руд, вугілля, виробництва сталі, сірчаної кислоти, мінеральних добрив, цементу. Отже, є всі передумови для того, щоб Україна зайняла належне місце у світовому економічному співтоваристві.

Проте можна виділити і певні **негативні риси**. Україна має не всі види ресурсів — не вистачає власних енергоносіїв (нафти, газу), деяких кольорових металів, лісу. Не ідеальним є і сусідське оточення України: усі прикордонні держави — колишні соціалістичні, а отже, розв'язують ті самі економічні проблеми, що й наша країна.

Україна посідає значне місце на економічній і політичній картах світу. Країна входить до десятка держав, здатних розвивати всі галузі машинобудування, у тому числі найсучасніші — ракетно-, авіа-, судно- та приладобудування, робототехніку. Україна — один із лідерів у таких галузях, як синтез алмазів, вирощування монокристалів, розробка систем пошуку та стикування космічних апаратів тощо. Країна — великий виробник сільськогосподарської продукції з величезними резервами подальшого зростання обсягу виробництва.

Україна є членом ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи та деяких інших міжнародних організацій. Вона не має територіальних претензій до своїх сусідів, добровільно відмовилася від ядерної зброї. Усе це сприяло зміцненню позицій молодого держави у світі. Але нерішучість у проведенні ринкових реформ, недостатня боротьба з тіньовою економікою та корупцією, несприятливий інвестиційний клімат негативно позначаються на авторитеті України.

5. Адміністративно-територіальний устрій України.

Адміністративно-територіальний поділ — це поділ території держави на певні частини з метою організації управління на місцях. Управління здійснюється органами державної влади, які створюються в адміністративно-територіальних одиницях усіх рівнів — селах і селищах, районах, містах, областях.

Адміністративно-територіальний поділ формується на загальноукраїнському рівні з урахуванням економічних, соціальних, історичних та національних особливостей розвитку конкретних територій, специфіки розселення.

Адміністративно-територіальний поділ України почав формуватися давно. За часів Київської Русі існували Київське, Чернігівське, Галицько-Волинське та інші князівства. У процесі історичного розвитку виникали нові адміністративно-територіальні одиниці (землі, краї, округи, полки тощо).

Так, за часів Богдана Хмельницького вся Україна поділялася на полки. Кожний полк в свою чергу поділявся на сотні. До сотні належали села, містечка і невеликі міста. На чолі сотні стояв сотник, якого обирали козаки. Сотники з іншою полковою старшиною і козаками полку обирали полковника. Старшина й козаки з усіх полків на військовій раді обирали гетьмана. Сотники у своїй сотні, а полковники у полку управляли не лише козаками своєї сотні чи полку, а і усією громадою, що жила в сотні чи полку. Міста мали свою управу і суд — магістрат. Різні частини території України, що входили до складу сусідніх держав, мали поділ на такі адміністративно-територіальні одиниці, які були прийняті в цих країнах. У Росії — це губернії, округи, волості, в Польщі — воєводства, повіти, гміни. Сучасний адміністративно-територіальний поділ України зберіг радянську систему і старі назви: автономна республіка, область, район, місто, селище, село.

Територія України поділена на **24 області та Автономну Республіку Крим**. В країні налічується 490 районів, 448 міст, у тому числі 168 міст загальнодержавного і обласного підпорядкування. Кожна з цих одиниць має свої органи територіального управління. Області мають певні регіональні особливості адміністративно-територіального поділу. Кількість районів, міст, селищ міського типу, сіл у кожній області залежить від величини їхньої території, кількості населення, історичних особливостей розвитку тощо.

Міжобласна специфіка адміністративно-територіального поділу полягає у різній кількості адміністративних одиниць і населених пунктів (передусім міст і селищ міського типу) у розвинутих і густо заселених районах і слабо заселених територіях. До густо заселених районів належать Донбас, Придніпров'я і центральна частина західних областей (Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської). Особливості територіально-адміністративного поділу в сільських місцевостях полягають у тому, що кількість сільських населених пунктів майже втричі перевищує кількість сільських рад — низових ланок територіального управління на селі. У середньому одна сільська рада управляє трьома сільськими населеними пунктами. Однак у тих районах, де переважають невеликі села, одна сільська рада управляє в 2-3 рази більшою кількістю сільських населених пунктів, ніж там, де величина цих пунктів значно більша.

Адміністративно-територіальний поділ України постійно змінюється. Багато сіл перетворилися на селища міського типу, селища міського типу стали містами. Формуються нові і об'єднуються старі райони. Найістотнішою зміною в адміністративному поділі України був перехід від округів до областей і районів (1932 р.). Першими було створено області: Харківську, Київську, Вінницьку, Дніпропетровську і Одеську. Ці зміни продовжувалися в напрямі виділення нових областей, уточнення мережі адміністративних районів тощо.

Напередодні Другої світової війни, коли західна і південно-західна території України увійшли до складу колишнього СРСР, було створено Львівську, Волинську, Дрогобицьку, Станіславську (з 1962 р. — Івано-Франківська), Рівненську, Тернопільську, Чернівецьку, Ізмаїльську області. На базі Молдавської автономії, що входила до складу України, виникла Молдавська союзна республіка. У роки війни було створено Херсонську область, у повоєнний час — Закарпатську і Черкаську області. Враховуючи територіальну близькість, історичне минуле, тісні економічні і культурні зв'язки Криму з Україною, рішенням Верховної Ради колишнього СРСР Кримську область Російської Федерації в 1954 р. було передано до складу України. Деякі області було об'єднано — Одеську з Ізмаїльською (1954 р.), Львівську з Дрогобицькою (1959 р.).

Висновки

Геополітичне положення України проявляється в глобальному, регіональному та сусідському аспектах. Географічним ядром глобального простору українства є державна територія — чітко окреслена у просторі і визнана міжнародними угодами площа земної поверхні і земних надр під нею.

Література

1. Гілецький Й.Р. Економічна і соціальна географія: Підручник для учнів 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів.-Тернопіль :Підручники і посібники,2009.-272с.
2. Гілецький Й.Р. Економічна і соціальна географія: Посібник для абітурієнтів / Йосип Романович Гілецький, Роман Радославович Сливка, Михайло Миколайович Богович. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2005. – 400 с.оликов А.П., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Вступ до економічної і соціальної географії: підручник. – К.: Либідь, 1996.
3. Голиков А.П. Вступ до економічної і соціальної географії / А.П. Голиков, Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко. – К.: Либідь, 1997. – 320 с.
4. Дністрянський М.С. Україна в політико-географічному вимірі. - Львів: Вид-во ЛНУ,

2000.-311 с

5. Жупанський Я. Економічна і соціальна географія України / Жупанський Я. – К., 1998.
6. Заставний Ф.Д. Географія України. / Ф.Д. Заставний. – Л., 1994.
7. Немець Л.М. Стійкий розвиток: соціально-географічні аспекти (на прикладі України): Монографія. - Харків: Факт, 2003.-383с.
8. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К., 1998.
9. Шаблій О.І. Соціально-економічна географія України: Навчальний посібник / О.І. Шаблій. –Львів: Світ, 2000.

Контрольні питання:

1. Що є об'єктом і предметом дослідження економічної географії?
2. Яке місце займає економічна географія в системі наук?
3. Які методи дослідження використовує дана наука?
4. Охарактеризуйте діяльність економіко-географів та основних наукових центрів.
5. Яке значення та розвиток господарства відіграє ЕГП України?
6. Який сучасний адміністративно-територіальний поділ України?

Тема 2.

Природно-ресурсний потенціал України і його економічна оцінка.

Мета: визначити особливості розміщення природно-ресурсного потенціалу України та дати йому економічну оцінку.

План

Вступ

1. *Сутність природно-ресурсного потенціалу та його структура.*
2. *Характеристика природно-ресурсного потенціалу України та її регіонів.*
3. *Кількісна і якісна оцінка природних ресурсів та природних умов.*
4. *Ресурсозбереження — головний напрям використання природно-ресурсного потенціалу.*

Висновки

Література

Контрольні питання

Вступ

Україна – одна з найбільших держав світу. Вона займає в Європі друге (після Росії) місце за територією – 603,7 км². Природні ресурси України значні і різноманітні, вони відносно добре вивчені, інтенсивно розробляються і використовуються у господарській діяльності. Цьому сприяє значна територіальна концентрація виробництва й населення, високий рівень розвитку продуктивних сил, вигідне економіко-географічне положення, унікальність природних ресурсів, зокрема мінеральних, земельних, рекреаційних.

1. Сутність природно-ресурсного потенціалу та його структура.

Природно-ресурсний потенціал (ПРП) розглядається як сукупність усіх природних можливостей, засобів, запасів, джерел, що використовуються (або можуть використовуватись) при даному рівні розвитку продуктивних сил для досягнення певної мети. До складу ПРП входять природні умови і ресурси. Природні ресурси, на відміну від природних умов, беруть безпосередню участь у матеріальному виробництві й невиробничій діяльності. У своїх працях А.А. Мінц визначає природні умови як тіла і сили природи, що при певному рівні розвитку продуктивних сил суттєві для життя й діяльності людського суспільства, а природні ресурси – як тіла і сили природи, що на певному рівні розвитку продуктивних сил можуть використовуватись для задоволення потреб людського суспільства у формі безпосередньої участі в матеріальній діяльності.

Наявність природних ресурсів є головною умовою розміщення продуктивних сил на даній території. Кількість, якість і поєднання ресурсів визначають природно-ресурсний потенціал території, який є важливим фактором розміщення населення і господарської діяльності. При освоєнні значних джерел природних ресурсів виникають великі промислові центри, формуються господарські комплекси та економічні райони. Природно-ресурсний потенціал району здійснює

вплив на його ринкову спеціалізацію, місце в територіальному поділі праці, міжнародний рейтинг країни.

Отже, наявність тих чи інших природних умов, і особливо природних ресурсів, може бути стимулом, поштовхом для розвитку економіки країни, але не завжди. Останнім часом виокремилась і така тенденція: чим вище рівень розвитку виробництва у країні, тим менше він залежить від ресурсного фактора (наприклад, Японія).

Сучасний розвиток цивілізації характеризується тим, що дедалі більша частина природних умов перетворюється на природні ресурси. Сьогодні сонячне тепло, внутрішнє тепло Землі, опади, клімат і рельєф частіше розглядаються для життєдіяльності людини як природний ресурс, ніж природні умови.

Розрізняють компонентну, функціональну, територіальну і організаційну структури природно-ресурсного потенціалу. Компонентна структура характеризує внутрішньо- та міжвидові співвідношення природних ресурсів (земельних, водних, лісових тощо); територіальна — різні форми просторової дислокації природно-ресурсних комплексів; організаційна — можливості відтворення та ефективної експлуатації природних ресурсів. Функціональна структура природно-ресурсного потенціалу відображає вплив природних ресурсів на формування спеціалізації територій та певних господарських комплексів.

Всі природні ресурси мають дві основні ознаки:

- 1) походження (природна ознака)
- 2) використання (економічна).

Відповідно до них склалася їх двійна класифікація. Згідно природної класифікації виділяють ресурси: мінеральні, водні, ґрунтово-земельні, біологічні (рослинні та тваринні), ресурси теплоти (сонце, підземних вод й глибин океану — термальні води), сили руху (вітру, припливів та відпливів, текучої води), нові, нетрадиційні ресурси — ресурси глибинної будови речовини, біоорганізмів та ін. Дана ознака доповнюється характерною рисою вичерпності і невичерпності ресурсів. 1) **Вичерпні:** а) *невідновні ресурси* — мінеральна сировина і томливо, ґрунтової шар, підземні води; б) *відновні* — це запас води в річках і озерах, річні поверхневі та підземні стоки, запас поживних речовин у ґрунту, рослинний і тваринний світ. 2) **Невичерпні ресурси** — теплота, світло, енергія сонця, енергія вітру, океану (відпливи і припливи), внутріземна й океанічна теплова енергія, запаси океанічної води, ресурси глибинної будови матерії, космічні ресурси. Існує кілька класифікацій природних ресурсів; 1) за природною ознакою; 2) за призначенням; 3) за можливістю використання; 4) за вичерпністю; 5) за здатністю до самовідновлення (рис. 1).

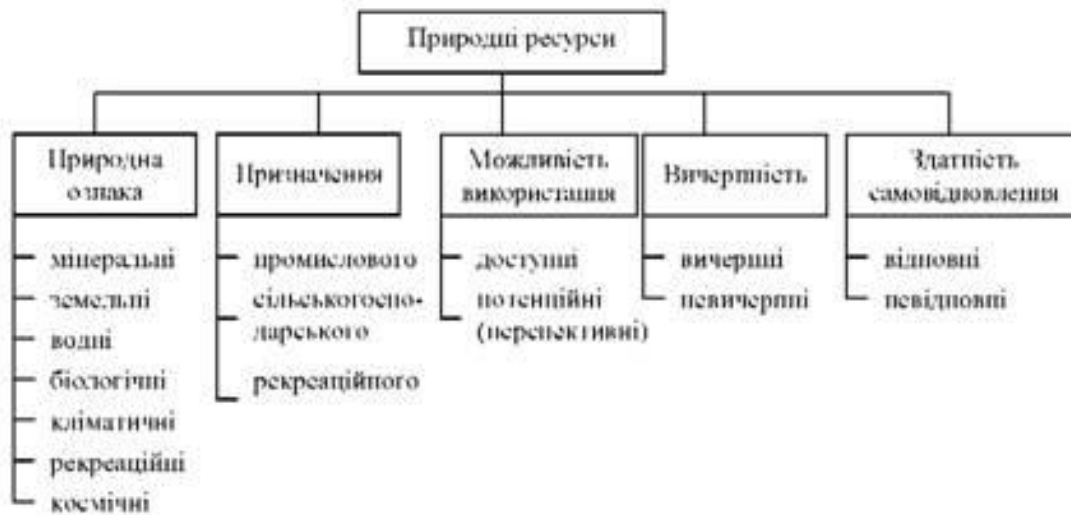

Рис. 1 Класифікація природних ресурсів.

Своєрідним ресурсом виступає сьогодні і сама територія землі як з точки зору наявності більших площ для розміщення нового виробництва, так і для розселення людей.

В основі економічної класифікації природних багатств закладено їх переважне використання у сферах і галузях господарської діяльності тобто за призначенням згідно таких ознак виділяються ресурси: а) **промислові** — паливні, енергетичні, металічні, агрохімічні, будівельні, водні, лісоресурси та ін.; б) **сільськогосподарські** — ґрунтово-земельні, тобто родючість ґрунтів; вода для зрошування; сума температур і опади вегетаційного періоду; тобто кліматичні умови; промислові тварини та рослини і ін.; в) **ресурси невикористаної сфери (рекреаційні)**: водоймища та їх використання для потреб населення; ліси навколо міст і природоохоронні ліси; ресурси для відпочинку та оздоровлення людей (рекреаційні та бальнеологічні); ресурси спортивної охоти і рибальства та ін.

В основі економічної класифікації природних ресурсів лежить їх поділ на ресурси виробничого й невикористаної сфери, промислового й сільськогосподарського, галузевого й міжгалузевого, одноцільового та багатоцільового призначення.

2. Характеристика природно-ресурсного потенціалу України та її регіонів.

За походженням і природними властивостями виділяють: мінеральні ресурси (корисні копалини), земельні, водні, біологічні (зокрема лісові), агрокліматичні (сонячне тепло, світло, опади), ресурси енергії природних процесів (енергія сонця, вітру, землі), а також рекреаційні (вони поєднують в собі різні види ресурсів).

За запасами природних ресурсів Україна займає провідне місце в Європі, зокрема, перше місце – за кількістю орних земель, запасами залізної та марганцевої руд, сірки; у числі перших – за запасами кам'яного вугілля, природного газу, калійної та кам'яної солей.

Мінеральні ресурси. Усього в Україні на кінець ХХ століття виявлено і розвідано більше 80 видів корисних копалин. При аналізі розміщення продуктивних сил держави оцінка корисних копалин з позицій їх використання у народному господарстві, тобто як його мінералоресурсної

бази, найбільш доцільна. При такому підході всі корисні копалини поділяються на три основні групи: паливні, рудні і нерудні.

У цілому значні запаси паливних ресурсів в Україні характеризуються різким переважанням у їх структурі твердих видів палива: кам'яного вугілля, горючих сланців і торфу та дефіцитом рідких і газоподібних вуглеводнів. Відсутність достатньої кількості нафти і природного газу створює значні труднощі для розвитку економіки.

Провідне місце серед паливних ресурсів займає кам'яне вугілля, 98% якого добувають у Донбасі, решту – в Львівсько-Волинському басейні. Донецьке вугілля залягає на глибині 500-700 метрів (максимальна – 1200 метрів), товщина шарів – 0,5-2,0 м, 25% його коксується. Львівсько-Волинський басейн зосередив 2% вугілля, яке залягає на глибині 300-700 м, товщина шарів – 0,5-1,0 м. Найбільші поклади бурого вугілля – у Дніпровському басейні (2,4 млрд. т, глибина залягання – 5-140 м, відкритий видобуток).

Найбільші запаси нафти і газу – у Дніпровсько-Донецькій, Карпатській, Причорноморсько-Азовській нафтогазоносних провінціях. Уже понад 100 років ведеться видобуток нафти (Борислав) і 80 років – природного газу в Передкарпатті. Це призвело до сильної вичерпаності родовищ. Майже 80% видобутку нафтогазової сировини країни в даний час припадає на родовища Східної України.

Як ресурси низькосортного палива або сировини для виробництва нафтопродуктів можуть розглядатися величезні запаси менілітових горючих сланців, розташовані у Карпатах, а також горючі сланці Болтиського родовища на межі Черкаської та Кіровоградської областей.

В Україні відомо понад 2500 родовищ торфу, що зосереджені переважно в Поліссі. Цей ресурс є сировиною для паливної промисловості.

Найбагатша Україна на рудні металеві корисні копалини, насамперед, руди чорних металів. На її території сконцентровано до 20% світових ресурсів марганцевих руд, найбільше яких видобувається в Нікопольському родовищі. У майбутньому зросте роль найбільшого у світі Велико-Токмацького родовища (Запорізька обл.). Запаси залізних руд становлять 12% від світових і зосереджені у більш ніж 80 родовищах, 60 з яких розташовано в Криворізькому басейні.

Україна має певні запаси руд кольорових металів. До найважливіших належать: поклади титану, алюмінієвої сировини, нікелю, ртуті. Знайдено і золото (Дніпропетровська, Житомирська, Черкаська, Луганська, Донецька, Закарпатська, Одеська області), мідь. Розвідані запаси руд кольорових металів не можуть забезпечити потреб економіки України.

Територія держави в цілому багата на нерудні корисні копалини, представлені гірничохімічною, металургійною сировиною та будівельними матеріалами.

Гірнична хімія займається видобутком: самородної сірки (Прикарпаття), калійних солей (Івано-Франківська та Львівська області), кухонної солі (Донбас, Закарпаття), фосфоритів (Придніпров'я, Сумська та Харківська області).

Розвиток чорної металургії в країні потребує різноманітних нерудних матеріалів – флюсів, вогнетривких і формувальних глин, доломітів, кварцитів. Великі запаси флюсових вапняків розміщені в Донецькій області та Криму, а доломітів – у Донецькій, Дніпропетровській та Закарпатській областях. Основні запаси вогнетривких глин зосереджені у Донецькій, Дніпропетровській, Закарпатській та Черкаській областях, кварцитів – у Житомирській, Кіровоградській, Сумській та Донецькій областях.

Особливо багато в Україні високоякісного каоліну. Значні запаси будівельних матеріалів, зокрема, вапняків, цементної сировини, крейди, облицювального каменю: гранітів, мармуру, базальту, лабрадоритів.

У Волинській і Рівненській областях, Приазов'ї та Кривому Розі є запаси кольорового каміння: берилу, топазу, бурштину, аметисту, агату, яшми, гірського кришталю.

Проблеми щодо раціонального використання мінерально-сировинних ресурсів України полягають у важковидобувному характері значної частини ресурсів, виснаженості найбільш якісної частини запасів, обмеженні обсягів фінансування геологорозвідувальних робіт тощо. У перспективі здійснюватиметься розвідка нових для України корисних копалин — золота, міді, хрому, свинцю, цинку, молібдену, рідкісноземельних металів, фосфоритів тощо. Це дасть змогу за існуючими прогнозними оцінками збільшити експортні можливості вітчизняної мінерально-сировинної бази у 1,5—2 рази та скоротити імпорт сировини на 60—70% (без урахування вуглеводнів).

Земельні ресурси. виступають територіальною базою розміщення народногосподарських об'єктів, системи розселення населення, а також основним засобом виробництва (в першу чергу сільського і лісового господарства). Всі землі України незалежно від їх цільового призначення, господарського використання і особливостей правового режиму відносяться до земельних ресурсів і складають єдиний земельний фонд держави.

Геополітичне положення України та її високий земельно-ресурсний потенціал обумовлюють провідну роль земельного фонду як одного з важливих ресурсів держави, що виступає первинним фактором виробництва і своєрідним фундаментом економічного розвитку. Земельний фонд України становить 60,4 млн. га і складається із земель різного функціонального призначення, якісного стану та правового статусу. Власне земельна площа (суша) становила на початок 1998 р. 57,9 млн. га; її сільськогосподарська освоєність досягла майже 70,0%, розораність — 57,1%; частка ріллі в загальній площі сільськогосподарських угідь перевищила 79%.

За цільовим призначенням земель та функціональним використанням земельний фонд України охоплює: сільськогосподарські угіддя (41,9 млн. га, або 69,4% земельного фонду); ліси та лісовкриті площі (10,4 млн. га, або 17,2%); забудовані землі під промисловими і транспортними об'єктами, житлом, вулицями тощо (2,3 млн. га, або 3,8%); землі, що покриті поверхневими водами, — (2,4 млн. га, або 4%); інші землі (3,4 млн. га, або 5,6%).

Розподіл земельного фонду України за землекористувачами характеризується такими співвідношеннями: державні та колективні сільгоспідприємства, кооперативи, акціонерні товариства, фермерські господарства — 46,7 млн. га, або 77,3% земельного фонду; лісгосподарські підприємства — 7,2 млн. га, або 11,9%; підприємства промисловості, транспорту, зв'язку та ін. — 2,1 млн. га, або 3,5%; заклади науки, культури, освіти, охорони здоров'я та ін. — 0,2 млн. га, або 0,3%; установи природоохоронного та рекреаційного призначення — 0,3 млн. га, або 0,5%; водогосподарські підприємства — 0,5 млн. га, або 0,8%; житлово-експлуатаційні організації — 0,1 млн. га, або 0,2%; землі державної власності — 3,3 млн. га, або 5,5%.

Рівень інтенсивності використання земельних ресурсів України є досить диференційованим у територіальному розрізі. Найвища залученість земель у господарський обіг склалася у Львівській, Донецькій, Тернопільській областях. В цілому земельні ресурси України характеризуються досить високим біопродуктивним потенціалом, а в його структурі висока питома вага ґрунтів чорноземного типу, що створює сприятливі умови для продуктивного землеробства. Найвищу сільськогосподарську освоєність території мають землі Запорізької (88,3%), Миколаївської (86,6%), Кіровоградської (85,7%), Дніпропетровської (82,8%), Одеської (83,2%) та Херсонської (81,4%) областей.

На сучасному етапі економічного розвитку основними проблемами в сфері земельних ресурсів виступають: підвищення ефективності їх використання та охорони на основі зменшення розораності земель, припинення деградації ґрунтів та зростання їх родючості; досягнення збалансованого співвідношення угідь у зональних системах землекористування; формування продуктивної та високоефективної системи землекористування як надійної основи розв'язання продовольчої проблеми.

Напрями вирішення цих важливих народногосподарських проблем пов'язані з посиленням ролі держави в управлінні земельними ресурсами, проведенням ефективної земельної реформи та відповідної аграрної політики, залученням земельних ресурсів у активний економічний обіг. У найближчій перспективі необхідно скоротити вилучення продуктивних земель для несільськогосподарських потреб, знизити рівень землемісткості певних галузей народного господарства до нормативних величин.

Водні ресурси. Водні ресурси виступають джерелом промислового і побутового водопостачання, а тому відіграють вирішальну роль у розвитку всього народного господарства та у життєдіяльності населення. Водні ресурси виступають джерелом промислового і побутового водопостачання, а тому відіграють вирішальну роль у розвитку всього народного господарства та у життєдіяльності населення.

Водні ресурси України складаються з місцевого стоку, який формується у річковій мережі на її території, та транзитного, що надходить із сусідніх територій по Дніпру і його допливах, Сіверському Донцю, Дунаю тощо.

Основним показником водних ресурсів річок є пересічна багаторічна величина, або норма річного стоку. В середньому за водністю році ресурси місцевого стоку України складають 50 км^3 , а транзитний стік — 159 км^3 . Загальні водні ресурси держави сягають 209 км^3 . Транзитний стік більше ніж у 3 рази переважає місцевий, що значно обмежує використання водних ресурсів для внутрішніх потреб. Отже, основне джерело використання водних ресурсів України — місцевий стік річок і частина транзитного. Іншою обставиною, що обмежує використання водних ресурсів, є їхній нерівномірний розподіл по території держави, внаслідок чого водозабезпеченість окремих адміністративних областей не однакова.

Найбільшу кількість води мають західні області, де на 1 км^2 площі припадає від 100 до 600 тис. м^3 місцевого стоку. Найменше забезпечені водою південні області. Так, у Донецькій, Запорізькій, Дніпропетровській, Миколаївській, Одеській і Херсонській областях на 1 км^2 території припадає від 5-10 до 40 тис. м^3 води на рік, а на одного жителя — від 130 до 400 м^3 . В областях Полісся на 1 км^2 території нараховується від 75 до 100 тис. м^3 на рік, а на одного мешканця — від 1500 до 2000 м^3 . В областях лісостепової зони на 1 км^2 площі водні ресурси складають 50-70 тис. м^3 на рік, збільшуючись до 100-125 тис. м^3 у східній і західній частині зони. На одного жителя тут налічувалось від 500 до 1500 м^3 води на рік. Значні водні ресурси зосереджені в озерах України, які поширені по всій території. Об'єм води у прісних озерах досягає понад $2,3 \text{ км}^3$. Значні водні ресурси зосереджені в озерах України, які поширені по всій території. Об'єм води у прісних озерах досягає понад $2,3 \text{ км}^3$.

Великі території України займають болота, заболочені і перезволожені землі, в яких зосереджено біля 30 км^3 води.

Україна має великі запаси підземних вод, які здебільшого використовуються для водопостачання і зрошення. Сумарна кількість підземних вод у зоні активного водообміну складає $18,6 \text{ км}^3$ на рік. У межах України підземні води зосереджені в окремих артезіанських басейнах, серед яких найбільші Дніпровсько-Донецький, Волино-Подільський і Причорноморський.

У цілому за запасами водних ресурсів Україна займає одне з останніх місць у Європі. Найбільшими споживачами води є промисловість, сільське і комунальне господарство. Альтернативним джерелом водних ресурсів є моря, бо їх води вимагають опріснення. Найбільше господарське значення Чорного і Азовського морів, довжина берегової смуги яких становить майже 2 тис. км, полягає в тому, що вони є основою для розвитку морського транспорту, рибальства, відпочинку і лікування людей.

Лісові ресурси відіграють важливу роль у збереженні навколишнього середовища та господарській діяльності людей, слугують важливим сировинним фактором для розвитку галузей народного господарства.

Україна належить до країн з невисоким рівнем забезпеченості лісом. Площа її лісового фонду становить 10,5 млн га, в тому числі вкрита лісом - 9,6 млн га. Лісистість території становить

всього 16 %, причому її рівень територіально досить диференційований: від 43,2 % в Івано-Франківській до 1,8 % в Запорізькій. Наближеним до оптимального вважається показник на рівні 21-22 %, який дає змогу досягти збалансованості між лісосировинними запасами, обсягами лісоспоживання і екологічними вимогами.

Лісистість у різних частинах і регіонах держави нерівномірна. Вона значно вища на заході і півночі країни, особливо в Карпатах, а також у Кримських горах. Із просуванням на південь і південний схід лісистість поступово зменшується. У західній та північній частинах покрита лісом площа становить 20-40 %, у Карпатах - понад 40 %, на Поліссі - 25,7 %. На півдні лісові площі невеликі (у Криму лісистість становить 10 %, у степу - 4 %).

Потреби у деревині за рахунок власних ресурсів Україна задовольняє на 25-30 %. Загальні запаси деревини в Україні становлять 1, 74 млрд. м³. Близько 51 % лісів віднесено до захисних, водоохоронних та інших цінних в екологічному відношенні лісів, решту становлять експлуатаційні. За останні роки намітилася тенденція до скорочення обсягів лісокористування.

Основними, найбільш актуальними проблемами щодо формування і раціонального використання лісових ресурсів України є: порушення збалансованості між лісосировинними запасами, обсягами лісоспоживання і екологічними вимогами; значне виснаження лісосировинної бази, погіршення природних комплексів, деградація рослинного покриву; обмеженість інвестицій для лісгосподарського виробництва; скорочення обсягів лісокористування та низький рівень задоволення потреб у деревині за рахунок місцевих ресурсів.

Вирішення названих проблем тісно пов'язано з розширеним відтворенням лісових ресурсів, підвищенням ефективності їх охорони і використання. Необхідно проводити активні заходи щодо захисту і відновлення лісових насаджень з тим, щоб поступово переходити на забезпечення потреб країни переважно за рахунок власних ресурсів із збереженням основних екологічних функцій лісу. Поряд з цим принципово важливо підвищити експортні можливості лісового господарства України.

Рекреаційні ресурси. Рекреаційні ресурси забезпечують відновлення та розвиток життєвих сил людини, витрачених у процесі трудової діяльності, тобто слугують для регенерації здоров'я і підтримки працездатності населення. До рекреаційних ресурсів відносять об'єкти і явища природного походження, які можуть бути використані для лікування, оздоровлення, відпочинку, туризму. До їх складу входять бальнеологічні (мінеральні води, грязі), кліматичні, ландшафтні, пляжні та пізнавальні ресурси. Вони розміщені практично на всій території України, однак їх територіальне розміщення є дуже нерівномірним.

Найвища концентрація рекреаційних ресурсів склалася в південних областях України — на території Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької та Донецької областей, а також у Автономній Республіці Крим. Унікальні рекреаційні ресурси зосереджені в Карпатах. Значні запаси мінеральних вод розміщені у Львівській (Трускавець, Моршин, Східниця, Великий Любень,

Немирів), Полтавській (Миргород), Вінницькій (Хмельник) областях. В Україні є великі запаси лікувальних грязей в Івано-Франківській, Одеській областях та в Автономній Республіці Крим.

Завдяки поєднанню певних природних факторів та ресурсів формуються потужні рекреаційні комплекси. Територіальна структура рекреаційного комплексу представлена рекреаційними пунктами (окремо розміщені санаторії, пансіонати тощо), рекреаційними районами (рекреаційні пункти і курорти з відповідною інфраструктурою), рекреаційними регіонами (група рекреаційних районів) та рекреаційними зонами (сукупність взаємопов'язаних регіонів).

О. Бейдик поділив територію за спеціалізацією рекреаційного обслуговування, структурою рекреаційних ресурсів і напрямками їх освоєння, охорони та відновлення на чотири рекреаційні регіони (Карпатський, Кримський, Дніпровсько-Дністровський, Азово-Чорноморський), у межах яких розміщуються вісім рекреаційних районів. Різноманітний рекреаційний потенціал України нині розглядається як вагоме джерело економічного розвитку держави на перспективу.

3. Кількісна і якісна оцінка природних ресурсів та природних умов.

У зв'язку з тим, що умови формування й недоліки витратної та результатної теорії аналогічні, можна подати алгоритми розрахунку економічної оцінки O природних ресурсів в узагальненому вигляді:

$$O=Z/Q, \quad (3.1)$$

де Z – витрати на освоєння та експлуатацію природного ресурсу, грн;

Q – обсяг природного ресурсу, од., м³, кг, га та ін.

Обсяг природного ресурсу Q може бути розрахований різними способами і базується на натуральній оцінці ресурсу. При цьому застосовуються показники продуктивності конкретного об'єкта, запаси, скориговані на якісні показники для приведення до порівнянного вигляду. Витрати на освоєння та експлуатацію природного ресурсу можуть визначатися методом прямого розрахунку. При цьому розраховуються суми матеріальних і трудових витрат всіх об'єктів, що забезпечують використання ресурсу. Собівартість природного ресурсу визначається підсумовуванням експлуатаційних витрат.

Однак для визначення значущості ресурсу найбільшого розповсюдження набула оцінка на основі наведених витрат, що розраховуються за формулою:

$$Z_i = C_i + E_n K_i, \quad (3.2)$$

де i – поточні витрати з освоєння та експлуатації

природного об'єкта, грн;

K_i – капітальні вкладення з освоєння та експлуатації

природного об'єкта;

E_n галузевий нормативний коефіцієнт t_i ефективнос
капітальних вкладень.

Різновидом оцінки наведених витрат, що використовується

у розрахунках, є формула:

$$Z = C_i + E_n K_i + T, \quad (3.3)$$

де T – транспортні витрати (транспортна оцінка району), грн.

Для забезпечення порівнянності економічних оцінок широкого розповсюдження набув показник замикаючих витрат.

Замикаючим є гранично допустимий рівень витрат на продукцію, що отримується при експлуатації природного ресурсу у певний період. Як правило, за замикаючі витрати беруться наведені витрати по регіону, на якому замикається задоволення планової (прогнозованої) потреби. У деяких випадках допускається коригування на районні замикаючі транспортні витрати.

У тому випадку, коли з вихідної сировини можна одержати декілька видів продукції одночасно, витрати оцінюються за кожним видом окремо. Як уже зазначалося, за результатною теорією може використовуватися показник валової продукції, а також чистий прибуток, який одержується при експлуатації об'єкта. В останньому випадку розрахунок проводиться за формулою:

$$O = ЧП - t, \quad (3.4)$$

де $ЧП$ – чистий прибуток, який одержують від експлуатації ресурсу, грн;

t – період капіталізації чистого прибутку (розраховується за галузями та об'єктами)

У наш час велике значення надається економічній оцінці ресурсів рентним методом. У практичній діяльності досить складно вирахувати кожен з перелічених форм диференціальної ренти. Тому в загальних випадках застосовується така формула:

$$R = pq - (1 - b)K, \quad (3.5)$$

де R – рента, яку одержують з одиниці площі, грн/га; p – ціна одержаної продукції, грн/од.;

q – натуральна віддача одиниці площі, од./га; b – середня норма прибутку;

K – рівень вкладених капітальних ресурсів в одиницю площі, грн/га.

Незалежно від суспільних відносин диференціальний ефект подається як перевищення прибутку над його суспільно-нормальним рівнем. При цьому слід зазначити, якщо продукція реалізована, то диференціальна рента з'являється і на гірших за якістю ділянках. У прогнозах розрахунках, при виборі варіанта освоєння природних ресурсів і умов у регіонах, широке застосування знаходить проведення оцінки природних об'єктів інтегральним методом. Вихідним положенням цього методу є обґрунтування повного економічного ефекту, що одержується у процесі використання природно-ресурсного потенціалу регіону.

У зв'язку з тим, що методика інтегральної оцінки ще остаточно не сформована, розглянемо підходи до її визначення.

Не зупиняючись докладно на ранжуванні потреб у регіоні, зазначимо, що цей етап є найважливішим для будь-яких видів діяльності.

Основним розрахунковим розділом є зіставлення ефектів та збитків від експлуатації природного об'єкта:

$$O = f(E; U), \quad (3.6)$$

де E – ефект від функціонування господарських одиниць, які використовують природні ресурси;

U – економічні збитки, що формуються у регіоні в результаті експлуатації природних ресурсів.

Можливі такі підходи до проведення економічної оцінки. За наявності обґрунтованої нормативної бази, яка регулює

процес природокористування, коли норми включають натуральні, технічні, технологічні, економічні показники та юридичні документи, економічна оцінка здійснюється за формулою:

$$O = E - U. \quad (3.7)$$

У цьому випадку економічні збитки можна оцінювати як негативний ефект.

Другий підхід базується на неможливості безпосереднього зіставлення ефектів та збитків, які виникають у споживачів у регіоні. Проведення такого розрахунку також потребує чіткої

нормативної бази і передбачає деякі неформальні дії. Економічна оцінка в цьому випадку проводиться за умови:

- $E \rightarrow \min$;
- $Y \rightarrow \min$.

Ефект у такому випадку може бути визначений диференціальною рентою, що одержується при комплексному використанні природно-ресурсного потенціалу. Залежно від вимог до оцінки ефекту він може бути визначений прибутком у видобувних та переробних галузях виробничої сфери. Ефект може бути представлений відносною економією та розміром попереджених збитків.

Економічні збитки (фактичний та потенціальний) можуть виступати у формі прямих витрат та додаткових витрат у споживачів. Актуальність і значення розробки методики оцінки природних об'єктів інтегральним методом незаперечні. Наявний методичний потенціал, що використовується в економіці природокористування, дозволяє в наш час застосовувати на практиці елементи розглянутого методу.

Найважливіша вимога до проведення оцінок — порівнянність використовуваних показників, у тому числі за чинником часу. Експлуатуючи природний ресурс, споживач розраховує ефект, обумовлений економічною оцінкою певного об'єкта. Еквівалентна цій оцінці грошова сума переходить користувачу не у вигляді ціни, що сплачується одночасно на момент одержання об'єкта в користування, а у вигляді щорічно одержуваної диференціальної ренти.

Знаючи розмір рентного ефекту, який приноситься щорічно оцінюваним об'єктом природокористування (R), можна визначити його інтегральну економічну оцінку (O) з врахуванням фактору часу:

$$O = \sum R_i(1+E)^{-t}, \quad (3.8)$$

де T – строк експлуатації об'єкту природокористування; E – норматив дисконтування;
 t – момент, на який проводиться оцінка.

Слід відзначити, що при визначенні інтегральної цінності природних ресурсів встановлення норми дисконтування – одне з найбільш складних питань. Цей коефіцієнт відображає ступінь знецінювання економічних благ через об'єктивно існуючі переваги їхнього споживання в часі. Він показує, у скільки разів скоротиться оцінка суми споживчих благ за один рік при фіксованому рівні споживання. Норма дисконтування єдина для економіки в цілому і визначає норматив ефективності капітальних вкладень, запасів та інших матеріальних ресурсів, які не потрапили у сферу споживання. Віддача від одиниці капітальних вкладень має бути такою, щоб компенсувати збитки,

викликані відповідним зменшенням інтегральної віддачі даних ресурсів. Іншими словами, норма дисконтування показує, який економічний ефект через одиницю часу (звичайно рік) компенсує соціально-економічні збитки від вибуття в теперішній момент продукції із сфери споживання. При цьому раціональний обсяг накопичення характеризується рівністю віддачі прирощення капітальних вкладень нормативу дисконтування.

Таким чином, інтегральну оцінку слід застосовувати у прогностичних і поточних розрахунках при вирішенні питань про доцільність освоєння (вибуття) конкретних видів природних ресурсів (умов) як елементів природно-ресурсного потенціалу регіонів, а також при оцінці складових національного багатства.

4. Ресурсозбереження — головний напрям використання природно-ресурсного потенціалу.

Ресурсозбереження — це прогресивний напрям використання природно-ресурсного потенціалу, що забезпечує економію природних ресурсів та зростання виробництва продукції при тій самій кількості використаної сировини, палива, основних і допоміжних матеріалів. Основні стратегічні напрями ресурсозбереження можуть бути зведені до таких: комплексне використання мінерально-сировинних і паливних ресурсів; впровадження ресурсозберігаючої техніки і технології; широке використання в галузях переробної промисловості вторинної сировини; стабілізація земельного фонду, відновлення родючості землі, рекультивация відпрацьованих кар'єрів тощо; ефективне регулювання лісокористування, підтримання продуктивності лісів, активне лісовідновлення; збереження рекреаційних ресурсів при розміщенні нових промислових об'єктів.

Одним з вагомих компонентів ресурсозбереження є вторинний ресурсний потенціал. Навіть за кризових умов господарювання щорічно утворюється близько 600—700 млн. т відходів з номенклатурою більше ніж 50 найменувань, в структурі яких переважає видобувна, паливно-енергетична, металургійна, хімічна промисловість. У перспективі передбачається формування ефективного механізму вторинного ресурсоспоживання і залучення у цю сферу іноземних інвестицій. Зокрема, значного розвитку набуде вторинна металургія. Особлива увага приділятиметься розширенню напрямів використання макулатури, полімерної вторинної сировини, деревини; створюватимуться потужності по переробці картонної, скляної, металевої та пластикової тари і упаковки.

Важливим пріоритетом є підвищення ефективності енергозбереження у зв'язку з тим, що Україна належить до енергодефіцитних країн і за рахунок власних джерел задовольняє свої потреби в паливно-енергетичних ресурсах менш ніж на 50%. Відповідно до Комплексної державної програми з енергозбереження на період до 2010 року передбачається: запровадити заходи, спрямовані на скорочення енерговитрат у виробництві енергомісткої продукції й здійснення

комплексного фінансово-економічного та енергетичного аудиту найбільш енергоємних виробництв і закриття на цій підставі збиткових підприємств; провести реконструкцію та технічне переозброєння ТЕЦ промислових підприємств; впровадити економічний механізм заінтересованості в економії паливно-енергетичних ресурсів, нових енергозберігаючих маловитратних технологій; запровадити на енергоємних підприємствах автоматизовану систему обліку та управління витрат енергоносіїв; залучити до паливно-енергетичного балансу країни відновлювані та нетрадиційні джерела енергії.

В цілому комплексний розвиток усіх напрямів ресурсозбереження дасть змогу сформувати нову ідеологію господарювання, що базується на економному використанні наявної ресурсної бази, оптимальному співвідношенні первинних і вторинних ресурсів та маловідходному виробничому циклі.

Висновки

Україна належить до країн, з дуже великими обсягами та високою інтенсивністю використання природних ресурсів. Цьому сприяє наявність, різноманітність та багатство видів ресурсів, добра господарська освоєність, доступність територій, сприятливі умови для їх експлуатації та зростаючі потреби людини та промислового виробництва в цих ресурсах. По-перше, за питомими (на 1 чол., на 1 км²) масштабами та інтенсивністю використання ресурсів, Україна випереджає всі розвинуті країни світу і, безперечно, займає перше місце в Європі. По-друге, великі обсяги виробництва та інтенсивне використання ресурсів визначили спеціалізацію економіки, яка характеризується високими масштабами споживання сировини, палива, матеріалів.

Основна задача на сьогодні – це питання комплексного та ефективного використання ресурсів в народному господарстві та збереження їх для наступних поколінь.

Література

1. Данилишин Б. М. Економіка природокористування / Б. М. Данилишин, М. А. Хвесик, В. А. Голян. – К. : Кондор, 2010. – 465 с.
2. Джаман М. О. Теорія економіки регіонів [текст] : навч. посіб. / М. О. Джаман - К. : "Центр учбової літератури", 2014. - 384 с.
3. Дорогунцов С. І. , Пітюренко Ю. І. , Олійник Я. Б. Розміщення продуктивних сил України: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / С. І. Дорогунцов, Ю. І. Пітюренко, Я. Б. Олійник та ін. — К.: КНЕУ, 2000. — 364 с.
4. Забедюк М. С. Оцінка природно-ресурсного потенціалу регіонів України та умови його ефективного використання / М. С. Забедюк, О. В. Балако // Економічний форум. - 2014. - № 3. - С. 68-73.
5. Лишиленко В. І. Регіональна економіка: підручник [для студ. вищ. ЛІ 67 навч. закл.] / В. І. Лишиленко — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 384 с.

6. **Національна економіка**[текст]: навч. посіб.: / За заг. ред. Носової О. В. -К.: Центр учбової літератури, 2013. - 512 с.
7. Національна економіка : навч. посіб. / [А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, Т. Л. Желюк, Т. М. Попович]; за ред. А. Ф. Мельник. – К. : Знання, 2012. – 463 с.
8. Манів З.О., Луцький І.М., Манів С.З. **Регіональна економіка: Навчальний посібник.** - Львів: "Магнолія 2006", 2011.-С. 638
9. **Регіональна економіка : підручник** / за ред. Є.П. Качана. — К.: Знання, 2011. — 670 с. — (Вища освіта ХХІ століття).
10. **Старостенко Г.Г, Онишко С. В., Поснова Т. В. Національна економіка:** навч. посібник. - К. : Ліра-К, 2011.- 432 с.
11. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Підручн. / Д. М. Стеченко. – К.: Вікар, 2006.
12. Тарангул Л.Л., Горленко І.О., Євтушенко Г.І. Розміщення продуктивних сил: Посібник / Тарангул Л.Л., Горленко І.О., Євтушенко Г.І. - К., 2000 - 264 с.
13. Управління земельними ресурсами За редакцією професора А. М. Третяка. Навчальний посібник. - Вінниця: Нова Книга, 2006 - 360 с.
14. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки Навчальний посібник / К.: Знання, 2006.- 435 с.

Контрольні питання

1. Чим відрізняється поняття “природні умови” та “природні ресурси”?
2. Які класифікації природних ресурсів ви знаєте?
3. Дайте коротку характеристику мінеральним, земельним, водним, лісовим та рекреаційним ресурсам України.
4. Які є методи економічної оцінки природних умов та ресурсів?
5. Які основні напрями раціонального використання природних ресурсів вам відомі?

ТЕМА 3

Тема лекції: Історико-географічні передумови розвитку господарства України

Мета: Ознайомити студентів із загальними уявленнями про господарство України. Визначити місце України в світовому господарстві та оцінка рівня соціально-економічного розвитку порівняно з іншими державами світу, вивчення структури і проблем формування народногосподарського комплексу, аналіз темпів зростання (спаду) в різних галузях матеріального виробництва, розкриття суті і причин кризових явищ в економіці України в різні періоди.

План лекції

Вступ

1. Загальна характеристика індустріального розвитку економіки України.

2. Внутрішня торгівля в системі ринкових відносин. Зовнішньоекономічні

зв'язки українських земель.

3. Економічний розвиток західноукраїнських земель у 20-40-их роках. Відбудова і подальший розвиток господарства

4. Україна у 1945-1953 рр.: період післявоєнної відбудови народного господарства

Висновки

Література

Контрольні питання

Вступ

Господарська діяльність на території нашої країни почалася з моменту заселення її території людиною. Землеробство було започатковане племенами трипільської культури ще в п'ятому-третьому тисячоліттях до нашої ери. Воно залишилося основним видом господарської діяльності і в першій українській державі — Київській Русі. У цей період з'явилося багато ремесел, видобуток солі, лісозаготівля, розширювалися торгівельні зв'язки з іншими країнами. Поневолення українських земель у XIII ст. татарами, а потім і повна втрата державності призвели до занепаду господарства.

Тривалий період поневолення, поділ території України між різними державами не давали можливості організувати економічне життя для блага свого народу. Країни, які в різні періоди захоплювали українські землі, діяли з позицій власних інтересів, часто свідомо гальмували економічний розвиток колоніальних володінь, руйнували досягнуті здобутки у їх господарському житті.

1. Загальна характеристика індустріального розвитку економіки України

Розвиток зрілої індустріальної регульованої ринкової економіки в Україні почався в останній третині XIX ст. одночасно з розвитком ринкових відносин у країнах Західної Європи та США. Він відбувався в умовах відсутності власної державності в Україні. Українські землі на той час були складовою економічного простору Російської та Австро-Угорської держав. Економіка України цього періоду в науковій літературі оцінюється як колоніальна.

Східна Україна залишалася територіально поділеною на дев'ять губерній. У 1913 р. на цій території проживало 32,6 млн осіб, з них у селах мешкало понад 27,6 млн, або 85 %, у містах - близько 5 млн осіб, або 15 %.

Галичина (разом із Малопольщею) і Буковина були територіальними автономними краями австрійської частини (всього 17 країв), а Закарпаття - угорської території Австро-Угорської монархії (1867). На території Галичини було 49 політичних повітів, 19 міст і 3689 сіл. Проживало 5,3 млн населення, українців - 71,4 %. Центральну виконавчу владу в Королівстві представляв уряд цісарського королівського намісництва з губернатором у Львові та повітовими старостами. Автономне самоврядування виконував Крайовий сейм і, вибраний ним, Крайовий відділ, повітові ради і відділи на чолі з маршал ком, ради і уряди з війтом у громадах. На території Буковини було 11 повітів, населення становило 0,8 млн осіб, Закарпаття - 4 округи і 0,84 млн осіб.

Господарство Східної України в 1913 р. оцінюється як аграрно-індустріальне.

У структурі національної економіки зростало значення промисловості. Співвідношення між вартістю валової продукції промисловості та сільського господарства у структурі матеріального виробництва характеризують такі показники (табл. 10.1).

Таблиця 1. Співвідношення між валовою продукцією промисловості й сільського господарства, %

Галузі виробництва	880 р.	900 р.	913 р.
Вартість промислового виробництва	3,4	2,1	8,2
Вартість сільськогосподарського виробництва	6,6	7,9	1,8

У Росії в 1913 р. частка промисловості у вартості продукції матеріального виробництва становила 40 %.

Характерною ознакою економічної динаміки була циклічність. У зв'язку із загальною соціально-економічною відсталістю у Російській імперії світові економічні кризи 1890 р., 1900-1903, 1907-1908 і 1913-1914 рр. були тривалішими та глибшими порівняно з країнами Західної Європи.

Темпи розвитку російської економіки в історико-економічних джерелах вважають вищими, ніж у Великій Британії, Франції та Німеччині. Темпи зростання ВВП упродовж 1900-1913 рр. у Російській імперії становили 3,7 %, це другий показник серед промислово розвинених країн світу після США (4,6 %). У Росії ВВП збільшився у 1,5 разу, в Німеччині - 1,4, Франції - 1,2, Великій Британії - 1,2 разу. Темпи розвитку російської промисловості в 1890-х і 1909-1913 рр. визначають у 8,8 %.

Інвестиції в українську економіку в 1913 р. становили 465,7 млн рубл. Відбулися зміни у галузевій структурі інвестицій: вкладення у промисловість упродовж 1870-1900 рр. збільшилися з 28,1 до 48,9 %, у сферу обігу - з 13,2 % до 17,1 %, у сільське господарство зменшилися з 58,7 до 37 %. У 1913 р. інвестиції у сільське господарство становили 20 % від загального обсягу.

Іноземні інвестиції становили 1/3 акціонерного капіталу Росії в 1913 р. У 10 найбільших російських банках іноземний капітал досягав 45 %. На частку французького капіталу припадало 33 %, бельгійського - 23, німецького - 14 %. За підрахунками російських учених, щорічні виплати за зовнішніми зобов'язаннями становили 200 млн руб. золотом, а з виплатою процентів із державних кредитів - 600 млн руб.

Понад 25 % усіх іноземних капіталів було вкладено в промисловість України. Так, у металургії іноземцям належало 90 % основного капіталу, у вугільній промисловості - 67 %.

Зміни у соціально-економічних відносинах та організації виробництва пов'язані з розвитком акціонерної власності та акціонерних товариств.

В історії акціонерного засновництва та монополізації найбільше значення мали 1890-ті роки промислового піднесення та економічна криза 1900-1903 рр. Особливістю процесу акціонування був загальноімперський характер, лише деякі з підприємств виникли з ініціативи української буржуазії. Розвиток акціонерних товариств відбувався в усіх сферах і галузях господарства.

У промисловості Російської імперії в 1861 р. було 128 акціонерних товариств (АТ) з загальним капіталом 256,2 млн руб., у 1893 р. їх налічувалося 643 з капіталом 942,3 млн руб., у 1900 р. - 1369 з капіталом 2402 млн руб., найбільше у вугільній, залізорудній, металургійній, машинобудівній, цукровій та бавовняній галузях. У Києві в 1887 р. було створено акціонерне товариство "Цукровий синдикат", засновниками якого серед російсько-єврейських підприємців були Терещенки як власники 7 заводів.

Акціонерна промисловість України, як і російська загалом, характеризувалася великою прибутковістю. У другій половині 1890-х років норма прибутку на капітал коливалася в межах 11,5-15,6 %, що майже вдвоє перевищувало прибутковість західноєвропейських підприємств. На гірничопромислових фірмах, які використовували систему державних замовлень і митного протекціонізму, прибуток досягав у середньому 50 % на капітал, а дивіденди - 30-40 % на капітал.

Формування індустріальної соціальної структури суспільства не завершилося. У 1897 р. у містах проживало 13,6 % населення українських губерній, у 1913 р. - 28 %. У Російській імперії цей показник становив 20,3 %. Урбанізація відбувалась повільніше ніж у країнах Західної Європи.

У 1913 р. в Україні було 3,6 млн вільнонайманих працівників. Робітничий клас формувался повільно. У структурі зайнятості населення промислових робітників було лише 17 %, у сільському господарстві працювало 66,8 %, у сфері обігу - 16,2 % (промислова і торговельна буржуазія, поміщики). У промисловості в 1901 р. працювало 360,2 тис. робітників, у 1916 р. - 812,5 тис.

Швидкий промисловий розвиток зумовив значний приплив населення з Центральної Росії. Наприкінці XIX ст. частка росіян серед населення України становила 12 %. Це були здебільшого робітники-гірники, металурги та адміністративні службовці.

Російське населення переважало у Донецько-Криворізькому регіоні, містах Катеринославської, Херсонської та Київської губерній. Так, у Миколаєві росіян було 66,3 %, а українців - 7,5 %, у Харкові - відповідно 62,8 і 26, в Одесі - 47,4 і 9,2, у Києві - 54,5 і 21 %. У Донбасі приблизно 70 % робітників були вихідцями з великоросійських губерній.

У загальноросійському економічному потенціалі господарство України мало високий рейтинг. У 1913 р. Україна займала 2,5 % території Російської імперії, в ній проживало 17,5 % населення імперії, було 20 % підприємств, які виробляли 24,3 % від загальної вартості продукції, на них працювало 14,5 % усіх робітників. Україна забезпечувала 21 % валового збору зерна.

Західна Україна залишалася аграрно-сировинним і збутовим регіоном Австро-Угорської імперії. Перед Першою світовою війною промисловість і банківську систему повністю контролював іноземний, насамперед австро-угорський та німецький, капітал.

Господарство Західної України було аграрним. Інформації щодо структури народного господарства немає. В 1912 р. у Галичині та Малопольщі частка сільського господарства, за даними офіційної статистики, становила 45,7 %. У сільському господарстві було зайнято 93 % самодіяльного населення, у промисловості - 4,3 %, серед українців - лише 1,4 %. У Закарпатській Україні в промисловості працювало не більш ніж 5 % населення. Аграрне перенаселення перевищувало потреби сільськогосподарського виробництва в 2-3 рази.

У структурі промисловості вартість фабрично-заводської продукції в 1913 р. дорівнювала лише 1/3 вартості всієї продукції. Загальна кількість фабрично-заводських робітників на західноукраїнських землях досягла приблизно 70 тис. Обробна промисловість Західної України на початку XX ст. давала лише 1/6 частину національного доходу краю і близько 1/7 суспільного продукту.

Соціально-економічний розвиток характеризувався активним процесом акціонування та монополізації. В 1910 р. на Галичині було 56 акціонерних товариств, Закарпатті та Буковині - 26. У банківській сфері в 1913 р. 7 банків Галичини та 3 банки Буковини володіли 38 % грошових ресурсів усіх банків, без кооперативних. Два банки Галичини (Крайовий і Промисловий) і один банк Буковини (Земельний) контролювали 60 % від вкладів усіх банків цих земель.

Соціальна структура населення відповідала економічній відсталості західноукраїнських земель. Міське населення Західної України в 1880 р. становило 17,1 %, у 1910 р. - 19,8 %. Повільно формувалася національна промислова буржуазія. Поміщики та торговці вкладали гроші у торгівлю, посередництво та спекуляцію.

Розвиток народного господарства України в цей період в науковій літературі характеризується як "наздоганяюча модель", модернізована "згори", якій властиві несистемне використання науково-технічних досягнень, пріоритетність окремих галузей, збереження багатокладності, соціальні проблеми, активне втручання держави в економічний розвиток.

Важливим чинником розвитку народного господарства України була кооперація.

У Східній Україні її зародження пов'язане з Харківським споживчим кооперативом, статут якого затверджено в 1866 р. Упродовж 1866-1870 рр. засновано 20 споживчих кооперативів. У 1890-х роках - на початку ХХ ст. сформовано систему кооперативів (за російською термінологією - товариществ) та їх союзних організацій. Розвивалися такі види кооперації, як споживча, кредитна, виробнича, сільськогосподарська.

Споживчих кооперативів у 1912 р. в українських губерніях було 2500 (37 % від загальноімперських). Вони об'єднувались у понад 10 повітових і губернських спілок.

Кредитні кооперативи поділялися на ощадно-позикові та кредитні. В 1912 р. їх діяло відповідно 911 і 2479. Ощадно-позикові товариства функціонували на основі паїв і вступних членських внесків, кредитні - державних позик і пожертвуваних сум. Кооперативи були об'єднані в союзні організації, працював Київський кредитний банк "Союзбанк". Їх діяльність регулював закон 1895 р.

Виробнича кооперація започаткована з сільськогосподарської артілі на Херсонщині, заснованої в 1894 р. У 1896 р. таких кооперативів було понад 100. Надалі організовували артілі ремісничі, робітничі, портових вантажників, інженерів тощо. З 1902 р. їх діяльність визначалася за законом про виробничі кооперативи.

Сільськогосподарська кооперація в Україні почала розвиватися в 1912-1914 рр. У Російській імперії її діяльність регулювали статuti 1897 р. і 1908 р. Загальних даних щодо кількості сільськогосподарських кооперативів в Україні немає. Відомо, що в 1913 р. у Подільській губернії їх налічувалось 21, Київській - 15. Кооперативні організації створювали сільськогосподарські товариства (за російською термінологією - общества), що займалися культурно-просвітницькою діяльністю серед сільських господарів. Це був період обговорення серед науковців і практиків значення кооперації для селянських господарств.

У Західній Україні діяльність кооперативів визначав австрійський закон про заробітково-господарські спілки (кооперативи) 1873 р. Характерною ознакою кооперації на західноукраїнських землях був національний характер. У 1913 р. в Австро-Угорщині діяло 1525 українських кооперативів, або 8,1 % від їхньої загальної кількості. Засновниками та керівниками кооперативів були інтелігенція та сільські священики.

До перших українізованих кооперативів належала кредитна спілка "Віра", яка виникла в 1873 р. у містечку Тисмениця Тлумацького повіту. В 1874 р. польські кооператори створили у Львові Союз заробіткових і господарських товариств, до якого належало 51 кредитний і 7 промислово-торговельних кооперативів з 17175 членами. Серед них були українці. У 1883 р. у Львові на кошти українських заможних міщан і селян організовано кооперативне торговельне підприємство "Народна торгівля", яке вважається першим українським споживчим кооперативом. Напередодні Першої світової війни до його складу входило 19 філій і понад 831 крамниця. Перед Першою світовою війною в Західній Україні було 38 українських торговельних кооперативів, у тому числі на Галичині та в Малопольщі - 27, на Буковині - 7, Закарпатті - 3. Польських кооперативів було 18, німецьких - 3, єврейських - 7. Вони об'єднували 68 тис. дрібних виробників.

Зростання чисельності кредитних спілок зумовило створення в 1898 р. Крайового союзу кредитного (КСК) - першого західноукраїнського кооперативного союзу. У 1913 р. КСК охоплював 427 кооперативів, його загальний оборот досяг майже 106 млн корон (кор.).

Історія української сільськогосподарської кооперації на Галичині почалася у 1899 р. зі Спілки для господарства і торгівлі у Перемишлі. Пропагандистом і організатором сільськогосподарських кооперативів та їх союзних організацій було сільськогосподарське товариство "Сільський господар" (1898) у Львові. Перший молочарський кооператив засновано в 1904 р. У 1907 р. організовано Крайовий господарсько-молочарський союз у Стрию - технічний і торговельний центр кооперативного молочарства. Він одержував значні дотації від австрійського міністерства сільського господарства і крайових державних установ.

До Першої світової війни було близько 100 молочарських кооперативів, які щорічно переробляли 7 млн літрів молока. В 1911 р. товариство "Сільський господар" заснувало Крайовий союз для вирощування і збуту худоби у Львові, який наприкінці року мав 63 філії та 14 млн кор. в обороті. У цьому ж році торговельний відділ "Сільського господаря" об'єднався з перемишлянською Спілкою для господарства і торгівлі. У результаті виник Крайовий союз господарсько-торговельних спілок - кооператив з обмеженою відповідальністю, що працював як торговельний синдикат товариства "Сільський господар". У 1912 р. він об'єднував 23 низових кооперативи з капіталом 40,4 тис. кор., величина торговельного обороту дорівнювала 2 041,54 тис. кор.

У 1904 р. згідно із законом про ревізійні союзи кооперативів (1903) утворився Крайовий союз ревізійний (КСР), який об'єднав кооперативні союзи. В 1912 р. йому були підпорядковані 552 кооперативи (з них - 338 кредитних, 47 споживчих, 40 молочарських, 37 для закупівлі та збуту худоби, 33 різних і 67 змішаних). Вони об'єднували понад 180 тис. членів, торговельний оборот становив понад 20 млн кор.

На Галичині працювала так звана "руська" кооперація, керівники якої дотримувалися проросійської орієнтації. В 1909 р. вона об'єднала 100 кооперативів. Державний Крайовий патронат хліборобських спілок був заснований у 1899 р. і мав пропольську орієнтацію. Його членами були 400 українських кооперативів.

На Буковині перший український сільський ощадно-позиковий кооператив виник у 1889 р. У 1896 р. засновано кредитний кооператив у Чернівцях. У 1903 р. у Чернівцях утворено союзню організацію "Селянська каса" - організаційний, ревізійний і фінансовий центр усіх видів української кооперації на Буковині. В 1912 р. "Селянська каса" охопила 174 кооперативи, з них 159 сільських ощадно-позикових спілок, 8 споживчих і 2 молочарських кооперативи. Перед Першою світовою війною на Буковині було також 26 ощадно-позикових кооперативів, організованих проросійськими діячами.

На Закарпатті українську кооперацію представляли кредитні кооперативи. В 1913 р. їх кількість досягла 206, а їхніх членів налічувалось 51 тис. Вони задовольняли близько 20 % потреб селян у позикових коштах. До Першої світової війни крайового кооперативного союзу не було.

2. Внутрішня торгівля в системі ринкових відносин. Зовнішньоекономічні зв'язки українських земель.

Внутрішній ринок на українських землях був вузьким. Це зумовлювалося збереженням натурального господарства, низькою купівельною спроможністю споживачів, низьким рівнем

урбанізації, обмеженістю шляхів сполучення. Головними формами організації внутрішньої торгівлі залишалися періодична (базари, торги, ярмарки) та постійна стаціонарна.

У Східній Україні, за даними офіційної статистики, в 1885 р. торговельну діяльність здійснювали 175,9 тис. осіб, а наприкінці XIX ст. - уже 334,1 тис.

Зростала кількість базарів у сільській місцевості. В 1913 р. в українських губерніях базари працювали в 1 300 містах та інших населених пунктах понад 110 тис. днів. Щоденні торговельні обороти базарів у великих містах становили 1-10 тис. руб., а в селах - від 0,1 до 0,2 тис. руб. Кількість ярмарків продовжувала зростати: в 1904 р. їх налічувалося 5600. Визначилася спеціалізація ярмарків.

Кількість підприємств постійної торгівлі (крамниць, магазинів, складів, шинків) збільшилася до 87 тис. у 1900 р. Зростали обсяги продажу та асортимент товарів. Відбувалися концентрація капіталів, поступове витіснення з оптової та роздрібною торгівлі дрібних і середніх торговців, будувалися великі універсальні магазини.

Важливою складовою розбудови ринкової інфраструктури були біржі. У 1913 р. в українських губерніях функціонували 12 торговельних бірж із 90 у Російській імперії. Вони поділялися на загальнотоварні та спеціалізовані. Київська цукрова біржа контролювала виробництво та купівлю-продаж цукру України, а також Бессарабії та деяких російських губерній. Київська, Одеська, Єлизаветградська та Миколаївська біржі контролювали операції з купівлі-продажу зерна. Харківська кам'яновугільна та залізоторговельна біржа укладала мільйонні угоди на збут мінерального палива, руди, заліза.

Почав формуватися фондовий ринок. У 1900 р. перша фондова біржа (торгівля цінними паперами та валютою) виникла в Петербурзі. В 1914 р. в Україні працювали Харківська та Одеська фондові біржі, Київська перебувала в зародковому стані.

Східна Україна залишалася у сфері загальноросійської зовнішньої торгівлі. В 1913 р. частка продукції українських губерній у загальноросійському експорті становила майже 26 %, в імпорті - 11,5 %. Торговельний баланс мав активне сальдо. В 1900 р. він становив 367 млн руб., 1901 р. - 740 млн, 1905 р. - 301 млн руб, упродовж 1909-1914 рр. середньорічний показник дорівнював 319 млн руб. Основними статтями експорту залишалася продукція сільського господарства (85 %), промислова сировина і напівфабрикати становили 15 %. Імпортували в Україну здебільшого текстильні вироби - понад 45 % від загального імпорту. Продукція текстильних підприємств України дорівнювала приблизно 2 % загальноросійського виробництва.

Митна політика російської держави була протекціоністською. Митний тариф 1891 р. затвердив підвищення ставок на руду, кам'яне вугілля, бавовну, льняну пряжу, керосин тощо. Ставка ввізного мита на споживчі товари становила 75 коп. з пуда, сировину та напівфабрикати - 21 коп., готові промислові товари - 32 коп. Надалі ввізне мито продовжувало збільшуватися.

У Західній Україні розвивалися всі форми торгівлі. Щорічно відбувалося понад 6 тис. базарів і торгів. Ярмарки були як універсальні, так і спеціалізовані. Контрактовий ярмарок у Львові (початок січня - початок лютого) наприкінці XIX ст. був перенесений до міста Дубно. Періодична торгівля втрачала своє значення, поступаючись стаціонарній. У Галичині в 1902 р. було 45,5 тис. стаціонарних магазинів. Найбільшим центром стаціонарної торгівлі був Львів. У селах Галичини, Буковини і Закарпаття місцем постійної торгівлі була корчма.

У 1892 р. у Львові засновано перше акціонерне галицьке торговельне підприємство з капіталом 1 млн кор. Воно торгувало збіжжям та іншою сільськогосподарською продукцією. У перше десятиліття ХХ ст. виникли торговельні монополії з експорту соломи і сіна, худоби, збіжжя, лісу, нафти, спирту. Українські селяни створювали торговельні компанії з торгівлі овочами і фруктами. Наприклад, у Стрийському повіті Львівщини була відома компанія "Бойки Синьовідські", що торгувала фруктами на всіх ринках Галичини.

Розширювалися зовнішньоекономічні зв'язки західноукраїнських земель. Вони залишалися сировинним регіоном метрополії та ринком збуту готових фабричних виробів. У 1900 р. вартість експорту з Галичини, Малопольщі та Буковини оцінювали в 106 млн кор., у 1912 р. - у 300 млн кор. Сільськогосподарська та харчова продукція становила 24 %, промислова сировина та напівфабрикати - 66 %, промислова продукція - 10 % від вартості експорту. Ввозили сільськогосподарські знаряддя, метал і металеві вироби, текстильні й галантерейні товари, медикаменти, предмети розкоші. Вивозили зерно і борошно (приблизно 10 т щорічно), насіння, льон, худобу, вовну, шкіру, овчину, сало, щетину, кінський волос, коні, птицю, нафтопродукти, озокерит, ліс, пиломатеріали, продукти сухої перегонки деревини, харчову, а на початку ХХ ст. калійну сіль.

3. Економічний розвиток західноукраїнських земель у 20-40-их роках. Відбудова і подальший розвиток господарства

Після розпаду Австро-Угорської імперії і поразки національно-визвольної боротьби західноукраїнські землі були розділені між Польщею, Румунією та Чехо-Словаччиною. Ці країни значно відставали від промислово розвинених держав Західної Європи. Західноукраїнський регіон залишався. Західноукраїнський регіон залишався аграрно-сировинним придатком, ринком збуту, джерелом сировини й дешевої робочої сили іноземних країн.

Польський уряд поділив свою країну на дві території — Польщу «А» і Польщу «Б». До першої входили корінні польські землі, до другої — переважно західноукраїнські. У Польщі «А» зосереджувалось 80% металообробної, електротехнічної текстильної, хімічної, паперової промисловості, виробництво цегли, вапна й цукру. Уряд свідомо гальмував промислове будівництво у Польщі «Б».

Про колоніальну відсталість галицьких земель свідчив стан їх промисловості. 85% підприємств були дрібними, на кожному з них працювало в середньому 20 чол. Продуктивні сили у краї розвивалися відповідно до інтересів польської економіки. Тут переважали ті галузі, що давали високі прибутки без значних капіталовкладень, а саме: нафтодобувна, деревообробна, харчова та деякі інші. Зберігалось ремесло. Понад 80% населення краю займалося сільськогосподарським виробництвом.

Західні українці зуміли організувати економічну самооборону проти іноземної експлуатації. Вже у перші повоєнні роки було створено широкую мережу споживчих, закупівельно-збутових, кредитних, виробничих кооперативів. Вони були об'єднані у повітові і крайові товариства, серед яких виділялися «Народна торгівля», «Центросоюз», «Центробанк», «Маслосоюз». Очолював українську кооперацію в Польщі Ревізійний союз українських кооперативів.

Закупівельно-збутові кооперативи змогли організувати заготівлю сільськогосподарських продуктів серед своїх членів, забезпечення їх реманентом, насінням. Селянські кооперативні об'єднання налагодили експорт окремих видів продуктів за кордон.

Виробнича кооперація займалася переробкою сільськогосподарської та іншої продукції. Особливі успіхи мала молочарська кооперація, яка змогла вийти на європейський ринок.

Кредитні кооперативи займалися мобілізацією заощаджень, надавали вигідні кредити. При «Центробанку» був створений «Фонд господарської розбудови», який сприяв будівництву нових виробництв.

Кооперація являла собою чітко налагоджену систему, організувала основні ділянки економічного життя і стала важливим його чинником.

На становищі відсталих окраїн Румунії були Буковина і деякі повіти Бесарабії. Буковинська промисловість залишалася напівкустарною.

Найбільшу питому вагу в економіці краю становила харчова промисловість. Слабо розвивалася промисловість Закарпаття, в якому у 1926 р. налічувалось всього 92 підприємства, які до того ж були напівкустарними, дрібними.

В умовах іноземного панування гальмувався також і розвиток сільського господарства. Українські селяни страждали від малоземелля. Аграрні реформи, які проводилися, не могли задовольнити потреби українського села. Мав місце масовий селянський рух, масова еміграція за кордон. Економіку західноукраїнських земель періодично потрясали кризи.

Активна діяльність України на міжнародній арені виявлялася також у розвитку економічних зв'язків із зарубіжними державами, передусім з країнами Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ). УРСР постачала їм вугілля, чавун, цінну сировину та інші товари. В свою чергу, республіка отримувала з цих країн промислове обладнання, предмети широкого вжитку.

Українська РСР брала участь у виконанні Радянським Союзом договірних зобов'язань по наданню технічної допомоги країнам при будівництві великих промислових об'єктів. Починаючи з 1953 р. Україна щороку вносила значні кошти у фонд ООН.

Повоєнний період відкрив нову сторінку в історії наукових зв'язків УРСР з країнами світу. Спочатку ці контакти обмежувались обміном інформації, а згодом українські та зарубіжні вчені виконували спільні наукові розробки. Розвивалися стосунки в галузі культури. Це були і взаємні гастролі театральних, мистецьких колективів, і переклади творів українських та зарубіжних авторів, і обмін кінофільмами, тощо.

Вихід України на міжнародну арену відкрив для неї нові перспективи. Проте зовнішня політика УРСР не була самостійною. Її міжнародна діяльність чітко дозувалася центром. Про це переконливо свідчать такі факти. На міжнародній арені Україна ніколи не відхилялась від позицій, які займав СРСР, що закономірно для унітарної держави, де домінує монополія центру на зовнішню політику.

Договори, у яких було досягнуто урегулювання територіальних проблем і кордонів України з Польщею і Чехословаччиною у 1945 р. підписував СРСР, і це вже при наявності Наркомату Закордонних справ України. Україні формально було надано право на встановлення прямих міжнародних відносин, включаючи обмін дипломатичними місіями, але відсутність реального

суверенітету робила це право нездійсненим на практиці. У результаті пропозиції урядів Англії (1947 р.) та Судану (1956 р.) про встановлення прямих дипломатичних відносин з Україною так і залишились без відповіді. Підписані Україною, Білорусією та СРСР після Паризької конференції у 1947 р. мирні договори з Італією, Румунією, Угорщиною, Болгарією та Фінляндією стали дійсними лише після ратифікації їх Президією Верховної Ради СРСР.

В плани сталінського керівництва не входило надання Україні статусу реальної державності. Хоч такий шанс відкривався, він не був реалізований. І справа не тільки в сталінському керівництві, а і в політиці західних держав, які не наполягали на тому, щоб республікам, представленими в ООН, було надано більшої суверенності. Проте вихід України на міжнародну арену, її вступ до ООН, якими б причинами вони не були викликані, мали велике значення для подальшої розбудови української державності.

Відбудова і подальший розвиток господарства.

Відродження господарства республіки розпочалось в 1943 р., по мірі визволення з-під фашистської окупації, і особливо активізувалось у повоєнний час. Відбудова зіткнулась з рядом суттєвих труднощів. Україна постраждала тричі. Негативно позначився наказ Сталіна про те, що необхідно нічого не залишати під час відступу. Німці вивезли, підірвали те, що ще не було знищено. Значних руйнувань було завдано під час воєнних дій.

На руїни було перетворено 714 міст і селищ міського типу. Київ був знищений на 85%, Харків – на 70%, значних втрат зазнали й інші міста України. Перестали існувати 28 тис. сіл, 33 тис. колгоспів, радгоспів, МТС. В республіці залишилося лише 19% довоєнної кількості промислових підприємств. Тільки прямі збитки, завдані господарству України, становили 285 млрд. крб. Ця сума вп'ятеро перевищувала асигнування УРСР на будівництво нових заводів, фабрик, залізниць, електростанцій, шахт, МТС та інших державних підприємств протягом усіх трьох довоєнних п'ятирічок. Загальна сума втрат, яких зазнало населення й господарство України, становили майже 1,2 трлн. крб. Було втрачено 30% національного багатства.

Страшним лихом обернулася війна для населення України. Загинуло 4,5 млн. мирних жителів республіки. Близько 2,5 млн. було вивезено до Німеччини. В роки війни пішов із життя кожний шостий мешканець України.

Погіршився якісний склад трудових ресурсів. У промисловості понад 71% робітників мали стаж безперервної роботи лише 3 роки. На виробництві надзвичайно гостро відчувався дефіцит кваліфікованої робочої сили.

Спостерігалось різке звуження паливно-енергетичної та металургічної бази господарства. У 1945 р. на території республіки було вироблено 23% електроенергії, видобуто 36% вугілля, виплавлено 17% чавуну і 15,4% сталі, виготовлено 14,6% прокату від рівня 1940 р.

Таким чином, процес відродження мирного життя в Україні проходив у надзвичайно тяжких умовах. Зважаючи на це, деякі із західних експертів вважали, що для відновлення господарства СРСР потрібно не менше 20-25 років, а дехто називав навіть 100 років.

На перший план висувалися завдання відбудови промисловості і сільського господарства, забезпечення обороноздатності країни в умовах “холодної війни”. При формуванні державного бюджету головна увага приділялася фінансуванню виробничої сфери, воєнно-промислового комплексу. В межах четвертого п'ятирічного плану (1946-1950рр.) для України було виділено 20,7

% загальносоюзних капіталовкладень. Це перевищувало відповідні капіталовкладення за три довоєнні п'ятирічки, разом узяті. При уряді в таловкладення за три довоєнні п'ятирічки, разом узяті. При уряді в Москві було створено спеціальний комітет з відбудови господарства, який здійснював координацію й спрямовував всю роботу.

За рішенням партійних та державних інстанцій з Уралу, Далекого Сходу, Поволжя та інших регіонів в Україну направлялись кадри, надсилалась техніка й устаткування. У 1945-1946 рр. республіка отримала устаткування десятків заводів, демонтованих у радянській зоні окупації Німеччини.

До кінця 1945 р. було відновлено близько 113 довоєнного індустріального потенціалу республіки. За четверту п'ятирічку відбудовано дві тисячі промислових підприємств, задіяно більшу частину шахт Донбасу, 22 доменні і 44 мартеновські печі, 46 прокатних станів, почали функціонувати реконструйовані металургічні заводи "Азовсталь", "Запоріжсталь", Краматорський, Єнакієвський. Було побудовано Запорізький трансформаторний, Київський мотоциклетний, Вінницький інструментальний та інші заводи. Запрацювали перші агрегати Дніпрогесу, Харківський тракторний завод, закінчено будівництво газопроводу "Дашава-Київ". В 40-50-х рр. засновані нові галузі промисловості (авіа- та автомобілебудування, радіотехнічна та інші).

В 1950 р. Україна вже давала майже половину всесоюзного видобутку чавуну, 53% залізної руди, сталі – 30,6%, прокату - 33,2%. Обсяг валової продукції промисловості України протягом 40-50 рр. збільшився у 44,4 рази і перевищив рівень 1940 р. на 15%.

Відбудова промисловості була неможлива без широкого розгортання житлового будівництва. Вже навесні 1945 р. розпочав свою роботу Наркомат житлово-цивільного будівництва та Наркомат комунального господарства. Створено десятки будівельних організацій з постійними кадрами робітників та інженерно-технічних працівників. Чимало міст відроджувалось шляхом народної будови. Демобілізовані воїни, робітники, домогосподарки, студенти, школярі, представники інтелегенції, змарнілі та знесилені за роки війни, виходили на площі, вулиці, щоб розібрати завали зруйнованих та спалених будівель.

У 1945-50 рр. в Україні, незважаючи на труднощі тих часів, нестачу коштів, будівельних матеріалів, механізмів, кваліфікованої робочої сили, споруджено та відновлено 21 млн. кв. м. житлової площі у містах і 650 тис. житлових будинків у сільській місцевості.

У короткий строк був відбудований транспорт: вокзали, залізничні станції, зводилися мости, в містах налагоджувалось тролейбусне та трамвайне сполучення, яке було повністю зруйноване.

4. Україна у 1945-1953 рр.: період післявоєнної відбудови народного господарства

Відбудова промисловості та економіки. Труднощі у сільському господарстві. Голод на Україні 1946-1947 років. Репресії в Україні у другій половині 1940-1950-х років проти українського народу

Повоєнна Україна у багатьох важливих відношеннях виявилася дуже відмінною від тієї, якою була раніше. Значно розширились кордони, зросла політична й економічна вага в СРСР,

докорінно змінився склад населення і, що найважливіше, вперше за багато століть всі українці опинилися в межах однієї держави.

До цих змін прагнули пристосуватися як українське суспільство, так і радянський режим, отож, кроки, спрямовані на це пристосування, становлять головну тему повоєнної історії України. Величезних збитків від воєнних дій та окупації було завдано господарству республіки - крім пограбованих і виведених з ладу тисяч промислових підприємств, було вщент розорено сільське господарство. Руйнувань та занепадів зазнали міста і села України.

У містах люди змушені були жити у землянках, підвалах, зруйнованих будинках тощо. Перетворено на руїни багато лікарень і шкіл, палаців культур і ВУЗів. Люди не мали необхідної їжі, одягу, взуття, білизни. Здавалось, за таких умов відродження господарства - справа багатьох десятиліть, протягом яких СРСР втратить статус великої держави. Але народ був сповнений рішучості якнайшвидше відродити країну.

Насамперед люди ждали відміни колгоспної системи в її кріпосницько-сталінському варіанті. Ще до завершення німецько-радянської війни розпочалося переведення економіки на виробництво мирної продукції. Значно скорочувалася асигнування на оборонну промисловість. Вони спрямовувалися здебільшого на випуск мирної продукції, на відповідне переобладнання промислових підприємств.

Цілі галузі промисловості, що випускали озброєння та боєприпаси перейшли на виробництво верстатів, сільськогосподарської техніки, мінеральних добрив. Коштів які змогла виділити держава за тих скрутних часів не вистачало. Певне значення у зв'язку з цим мало матеріально-технічне співробітництво республіки з іншими регіонами країни. Насамперед відбудували паливно-енергетичну базу, залізничний транспорт, машинобудування. На кінець 1946 р. переведення економіки на випуск мирної продукції в основному були завершені.

На Україні промислове виробництво у 1945 складало лише 26% рівня 1940 р. І слід було чекати, що влада почне відбудовувати своє господарство із складань нового четвертого п'ятирічного плану (1946-1950). І знову цей план будувався на характерній особливості тоталітарної системи: можливості розпоряджатися ресурсами без огляду на бажання й потреби людей.

Звідси і його приголомшуючі вимоги: він закликав відбудувати розорені регіони, підняти промисловість та сільське господарство на довоєнний період і навіть перевершити його, і все це менш ніж за 5 років. Сталін запропонував ряд грандіозних проектів "перетворення природи" які передбачали будівництво на Україні величезної греблі на Дніпрі, створення у Степу великих лісосмуг для боротьби з засухами. Ішлося на людські жертви оскільки план вимагав підвищення продуктивності праці на 36%.

Відбудова промисловості та економіки

Зусилля спрямовані на відбудову важкої промисловості, що поглинули 85% капіталовкладень, принесли дивовижні успіхи. По 1950 р. промислове виробництво на Україні на 15% перевищило рівень 1940 р. На західній Україні де важкої промисловості майже не було, прогрес відчувався особливо вражаючи до 1950р промислове виробництво зросло на 250%. У 1950 Україна знову стала однією з провідних індустріальних країн Європи. Вона виплавляла більше сталі на душу населення ніж Великобританія,

Західна Німеччина, та Франція, а за видобутком вугілля майже дорівнювала Зах. Німеччині. Однак хоч українська промисловість порівняно з довоєнним періодом стала навіть потужнішою її частка у загальнопромисловому виробництві Радянського Союзу впала, оскільки нові індустріальні центри, що виникають за Уралом, розвивалися ще швидшими темпами. Зростання промисловості проте не привело до підвищення життєвого рівня.

Традиційно для радянського режиму нехтування випуском товарів споживання дійшло до крайнощів: купити пару взуття, зубну щітку чи навіть буханку хліба було проблемою. На 1950 р. легка промисловість досягла 80% довоєнного рівня. Купувати продукти споживання стало ще складніше внаслідок грошової реформи 1947 р., що девальвувала карбованець і призвела до вилучення грошей у тих, хто заощадив певні суми. Але ніде невдачі відбудови не виявилися з такою очевидністю, як у сільському господарстві - цій хронічно хворій галузі радянської економіки. З кінця 1940 років у державних установах запроваджено по суті цілодобовий режим праці. Зроблено це було на догоду Сталіну, який, страждаючи від безсоння, тишив себе нічними телефонними дзвінками до підлеглих.

Відбудова промисловості була неможливою без широкого розгортання житлового будівництва. Мільйони робітників, селян і службовців залишалися без житла. У роки повоєнної п'ятирічки з руїн та попелу піднялися спалені міста, робітничі селища, села України. Протягом 1946-1950 рр. в Україні збудовано житла загальною площею 46 млн. кв. м. Одночасно здійснювалися відбудова водогонів, налагоджувалася робота міського транспорту, в тому числі електричного, комунальних служб. Мільйони сімей продовжували жити в бараках та комунальних квартирах.

Труднощі у сільському господарстві

Сільське господарство залишалося у важкому стані. бракувало не тільки придатних для роботи тракторів, комбайнів, автомашин, а й навіть найпростіших землеробських знарядь, тягла. У плуг доводилося впрягати корів, а подекуди впрягалися й самі жінки-колгоспниці як основна сила землеробства.

Багато земель за часи війни були занедбані. Тим часом з партійними директивами необхідно було всіяко дбати про розширення посівних площ. Зменшувалося поголів'я худоби у тваринництві, гостро бракувало кваліфікації кадрів. Жителі сіл були позбавлені свободи пересування, оскільки не мали паспортів. Заробітна плата була незначною. За таких умов виснажлива праця колгоспників уже не забезпечувала зростання виробництва сільгосппродуктів.

Навпаки, сільське господарство стало в своїй основі руйнуватися. Це мало наслідком деградацію селянства, посилення пияцтва, масову втечу жителів села до міст під різними приводами. Хоча на кінець 1945 р. посівні площі дещо розширились, Україна продала державі зерна на 40% менше ніж до війни. Та це не перешкодило державі продавати зерно за кордон. А щодо селян то у 1946 р. на трудовень український колгоспник одержував у середньому близько 1 кг зерна, у 1950 р. - 1,2 кг, у 1951 р. - 1,6 кг. Окрім хліба селянам видавали на трудовні гроші, відповідно - 1,0; 1,2; 1,6 крб. Основним засобом існування селянства залишалися підсобні господарства, але умови для їхнього розвитку були несприятливими. Сільськогосподарський податок нещадно душив селянство.

Вирощувати городину, мати сади, виноградники, тримати птицю, худобу було вкрай не вигідно. Так, податок на городні культури був у 7,5 рази вищий, ніж на зернові, оподатковувались

фруктові дерева, кущі ягідників тощо. Це погіршувало і без того тяжке становище селян. У вищих ешелонах влади все це обґрунтовувалось необхідністю примусити селянина більшу частину часу віддавати так званому "громадському" господарству, тобто колгоспам.

Зберігалось встановлене ще до війни обмеження у пересуванні колгоспників, на них не поширювалося пенсійне забезпечення та виплати за тимчасовою непрацездатністю. На роботу в інші галузі народного господарства селянин міг влаштуватися лише з дозволу, на основі відпускної довідки колгоспу. Таке закріпачення продовжувалося аж до загальної паспортизації села в 60-ті роки.

Відбудова сільського господарства в Україні проходила повільно. Капіталовкладення в сільське господарство були недостатніми, та й ці кошти часто не доходили до села і направлялись в інші галузі, зокрема на оборону. Пріоритет надавався відбудові промисловості. В результаті технічна оснащеність колгоспів залишалася на низькому рівні.

У 1945 р. в МТС, що обслуговували майже 28 тис. колгоспів і радгоспів України, налічувалося близько 50 тис. тракторів, 15 тис. причіпних комбайнів. Протягом першої повоєнної п'ятирічки кількість тракторів і комбайнів у МТС Української РСР збільшилась вдвічі, але помітних змін у становище колгоспів це не внесло.

Держава, як і раніше, домагалася адміністративно-командними, а то й репресивними методами інтенсифікації праці в господарствах. 21 лютого 1948 р. Президія Верховної Ради СРСР з ініціативи керівництва УРСР прийняла дискримінаційний Указ "Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадські способи життя". Указ передбачав скликання загальних зборів колгоспників, де мало відбуватися обговорення заздалегідь визначеного кола осіб, в основному тих, хто не виробив мінімум трудоднів. На зборах ухвалювалися громадські вирокі, жертви яких підлягали депортації до Сибіру. Це було нечуване свавілля влади щодо селянства, жертвами якого часто ставали хворі, вдови з дітьми, інваліди війни, люди похилого віку.

У 1950 р. валова продукція сільського господарства України, з урахуванням наслідків проведеної грошової реформи 1947 р. становила 91% від рівня 1940 р. Україна стала головною житницею СРСР, але її багатостраждальне селянство, як і раніше, не мало змоги користуватися плодами своєї тяжкої, виснажливої праці.

Голод на Україні 1946-1947 років

Серед широкого кола малодосліджених проблем історії України є чимало таких, що стосуються повоєнної відбудови сільського господарства республіки. Раніше ця відбудова здебільшого зображалась як суцільний, безперервний трудовий ентузіазм селянства і тривалий час замовчувалася голод, що лютував в Україні у 1946-1947 рр. муки й поневіряння хліборобів, які віддавали останнє, щоб прогнати розорену війною країну.

Вже на кінець 1944 р. на 65% порівняно з довоєнним періодом були відновлені посівні площі. Хлібороби в 1944 р. з кожного гектара зібрали по 10,8 ц зерна (в 1940 р. - 14,6 ц). Це дало можливість виконати державний план хлібозаготівель на 100,3%, а план здачі у фонд Червоної армії - на 171,1%.

У 1945 р. колгоспи України мали розширити площі оброблюваних земель на 1 млн. гектарів. Проте виконання цього плану не було забезпечене відповідним зростанням матеріальних ресурсів,

передусім трудових і тяглових. Багато працездатних колгоспників залучалося до відбудови промисловості оскільки селянство було чи не основним джерелом поповнення швидкозростаючого робітничого класу. Основну силу в колгоспах становили жінки.

У 1945 р. вони виробляли 72,2% всіх трудоднів. Тому виконати план по розширенню посівних площ можна було шляхом різкого підвищення напруженості праці. Величезні фізичні навантаження негативно вплинули на стан тяглової худоби.

Обставини 1946-1947 рр. були аналогічними тим, що мали місце в 1932-1933 рр., тобто в роки голодомору в Україні. Трагедія повторювалась. Під виглядом заготівель держава проводила фактично повну реквізицію продовольчих ресурсів села і тим прирікала селянство на голод. Перша повоєнна зима у багатьох районах України виявилася малосніжною, а весна і початок літа найпосушливішими за кілька останніх десятиліть. Наприкінці весни територія, охоплена посухою, була навіть більшою, ніж у 1921 р. Лише у західних і північно-східних областях України погодні умови були відносно сприятливими.

Гіркий досвід минулого підказував селянам, що колгоспи і держава їх не врятують. Почалася масова втеча, особливо молодих, працездатних, у міста, на новобудови. Міністерство сільського господарства звернулося до уряду і ЦК КП (б) У з проектом постанови про неприпустимість самовільного залишення селянами колгоспів і повернення втікачів. Місцева влада подекуди наважувалася надати допомогу голодуючим, звільняючи без погодження з керівництвом безнадійні колгоспи від виконання хлібозаготівель.

Забираючи останнє, держава добилася 60% виконання плану заготівель зернових Україною. Селяни ж залишалися без продовольства. Як і у попередні роки, вони сподівалися прогледуватися з присадибної ділянки. Але по війні підсобні господарства колгоспників майже повністю були розорені.

На початку 1946 р. 43% колгоспників не мали корів, а 20% - жодної худобини взагалі, навіть птиці. В результаті голод нещадно душив селян і від нього померло 1 млн. чоловік. Було зафіксовано випадки людодства, майже 3 млн. хворіли на дистрофію, анемію. У Москві, Києві, обласних і районних центрах України було відомо про такий жахливий стан на селі. Але партійно-державний апарат ніяк не реагував на це.

Як і у 1932-1933 рр., уряд робив вигляд, ніби ніякого голоду немає. Більше того сталінське керівництво продовжувало вивозити зерно за кордон. У 1946 р. його було експортовано 1,7 млн. т, причому значна частина передавалася іноземним державам безкоштовно у формі братерської допомоги. Питома вага в ній України була значною. Серед країн куди направляли допомогу, - Болгарія, Чехословаччина, Румунія,

Польща. Навіть Франція не була обділена. Їй як союзниці війни відправлено 600 тис. т зерна, знову ж таки частина його з України, селян якої нещадно косив голод. До співвітчизників же замість допомоги застосовувався Закон про "п'ять колосків". Тисячі колгоспників у тому числі підлітків і жінок, безжалісний режим засудив як саботажників та підричників соціалістичного господарювання на селі. Голод 1946-1947 рр. супроводжувався посиленням репресій стосовно різних верств населення, зокрема сільських жителів.

4 червня 1947 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла укази "Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна". У відповідності з ними

крадіжка колгоспного, державного майна, в тому числі зрізування та збирання голодними людьми колосків, передбачала ув'язнення від 7 до 10 років з конфіскацією майна. На вересень 1947 р. в суди направлено понад 10 тис. таких справ.

І лише тоді, коли голод почав загрожувати масовим вимиранням селянства, керівництву УРСР вдалося нарешті вжити конкретних заходів. Неодноразово до вождя всіх народів з листами й доповідними записками про стан справ в Україні тодішній перший секретар ЦК КП (б) У М. Хрущов. Це викликало роздратування диктатора, який в одній із телеграм назвав керівника комуністів України "сумнівним типом".

Саме в цей час центр нарешті вирішив надати продовольчу допомогу селянству України. Село вступило у посівну кампанію, але без допомоги держави засіяти поля, тобто закласти основу врожаю 1947 р. було просто неможливо. Колгоспники одержали 60 тис. т зерна, що хоча й запізно, все ж таки дозволило підтримати і врятувати від смерті 3,4 млн. селян, які брали участь у весняних польових роботах. Урожай 1947 р. був добрий, і голод припинився.

Репресії в Україні у другій половині 1940-1950-х років проти українського народу

Відбудовні процеси гальмувалися цілком природною реакцією населення на репресії.

Нині достовірно відомо, що негласною підставою для переселення була боротьба з українським підпіллям УПА на теренах Холмщини, Лемківщини з одного боку, та польським підпіллям Армією Крайового на теренах Західної України з другого.

Роздмухувалась братовбивча громадська війна, втягувався в її кривавий вир усе ширший прошарок людей. За офіційними (вочевидь значно применшеними) даними понад 200 тис. жителів західних областей було депортовано. Національний склад населення західноукраїнських земель змінювався також в результаті радянської кадрової політики. Вчителів із східних областей України до сіл західної місцевості було направлено майже 44 тис. чоловік.

Висновки

У кінцевому результаті всі ці безглузді експерименти призвели до застою в економіці, втрати інтересу до праці, а в підсумку до розвалу імперії. Однак наслідки їх дуже глибокі, що створює надзвичайно великі проблеми на шляху формування цілісного національного господарського комплексу України, зміцнення її незалежності, розширення всебічних зв'язків з національними господарствами країн світового співтовариства.

Література

10. Гілецький Й.Р. Економічна і соціальна географія: Підручник для учнів 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів.-Тернопіль :Підручники і посібники,2009.-272с.

11. Гілецький Й.Р. Економічна і соціальна географія: Посібник для абітурієнтів / Йосип Романович Гілецький, Роман Радославович Сливка, Михайло Миколайович Богович. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2005. – 400 с.оликов А.П., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Вступ до економічної і соціальної географії: підручник. – К.: Либідь, 1996.

12. Голиков А.П. Вступ до економічної і соціальної географії / А.П. Голиков, Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко. – К.: Либідь, 1997. – 320 с.

13. Дністрянский М.С. Україна в політико-географічному вимірі. - Львів: Вид-во ЛНУ, 2000.-311 с
14. Жупанський Я. Економічна і соціальна географія України / Жупанський Я. – К., 1998.
15. Заставний Ф.Д. Географія України. / Ф.Д. Заставний. – Л., 1994.
16. Немець Л.М. Стійкий розвиток: соціально-географічні аспекти (на прикладі України): Монографія. - Харків: Факт, 2003.-383с.
17. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К., 1998.
18. Шаблій О.І. Соціально-економічна географія України: Навчальний посібник / О.І. Шаблія. –Львів: Світ, 2000.

Контрольні питання:

1. Які особливості господарського життя неукраїнських землях до середини ХІХ століття?
2. Які спільні та відмінні риси у розвитку господарства у західній та східній частинах України після скасування кріпацтва?
3. Як позначилися війни на економічній ситуації в нашій країні?
4. Які характерні риси розвитку господарства у післявоєнний період?

Тема 4

Тема лекції: Загальна характеристика галузевої та територіальної структури господарського комплексу України

Мета: навчитися характеризувати галузеву територіальну структуру господарства сформувати поняття «територіальна структура господарства», «підприємство», «промисловий центр», навчати співвідносити та застосовувати ці поняття; дати вміння аналізувати, порівнювати, раціонально використовувати на практиці здобуті знання.

План

Вступ

1. Поняття про господарство і національний господарський комплекс
2. Сучасна галузева структура господарства
3. Територіальна структура господарства
4. Основні проблеми розвитку та розміщення народного господарства України

Висновки

Література

Питання

Вступ

Економіка — це система суспільного відтворення, що історично склалася у межах окремої країни. Вона являє собою сукупність взаємопов'язаних ланок та упорядкованих зв'язків, які забезпечують її стійкість і цілісність.

Структуру економіки можна розглядати у вузькому і широкому значенні. У вузькому значенні це — комплекс галузей з виробництва товарів і послуг з відповідними технологічними і міжгалузевими зв'язками. В широкому значенні це поняття охоплює не тільки пропорції виробництва, а й форми його організації та управління, механізм державного ринкового регулювання.

Структура економіки — це співвідношення між сферами виробництва, яке виражає господарські пропорції, стан суспільного поділу праці. Вона являє собою сукупність стійких зв'язків між елементами системи, що забезпечують його цілісність і тотожність самому собі, тобто збереження основних властивостей при різких зовнішніх і внутрішніх змінах. Це поняття вживається для вираження всіх господарських пропорцій і сукупності стійких зв'язків виробництва, які забезпечують його цілісність. Структура суспільного виробництва вимірюється як натуральними, так і вартісними показниками (валовий внутрішній продукт, чисельність зайнятих, вартість основних фондів (основного капіталу)).

Вона характеризується такими пропорціями:

- 1) відтворювальними — між виробництвом засобів виробництва і виробництвом предметів споживання, у використанні валового внутрішнього продукту на заміщення спожитих засобів виробництва і особисте споживання і нагромадження;
- 2) галузевими - співвідношення між різними галузями економіки;

- 3) територіальними — у розміщенні виробництва по окремих економічних районах;
- 4) зовнішньоекономічними — ввезення і вивезення продукції різних галузей і районів у зарубіжні країни.

1. Поняття про господарство і національний господарський комплекс

Господарство – це сукупність природних, інтелектуально-професійних і створених людиною засобів, які зайняті у виробництві товарів і надання різного виду послуг з метою створення умов і засобів життя.

Економіка України – це сукупність територіально взаємозв'язаних галузей матеріального виробництва і невиробничої сфери.

Господарство України носить багатогалузевий характер, для нього характерне сполучення крупного потенціалу промисловості та сільського господарства з добре розвинутими всіма видами транспорту, а також комплексом галузей невиробничої сфери, у тому числі з природно-рекреаційним комплексом.

Перше місце в матеріальній сфері виробництва належить промисловості (71% валового продукту України). Частка зайнятих у цій сфері постійно знижується. Така структура народного господарства є недосконалою.

До основних факторів формування господарства України слід віднести:

- високу господарську освоєність території;
- різноманітний природо-ресурсний потенціал;
- значний трудовий потенціал;
- сприятливе ЕГП та ТПП;
- історичні особливості розвитку.

2. Сучасна галузева структура господарства

Галузь – сукупність підприємств, установ і закладів, що виробляють однорідну продукцію чи надають однорідні послуги, які задовольняють потреби населення. Розрізняють галузі виробничої сфери (виробництво матеріальних цінностей) і галузі невиробничої сфери (задоволення різноманітних соціальних і духовних запитів людей).

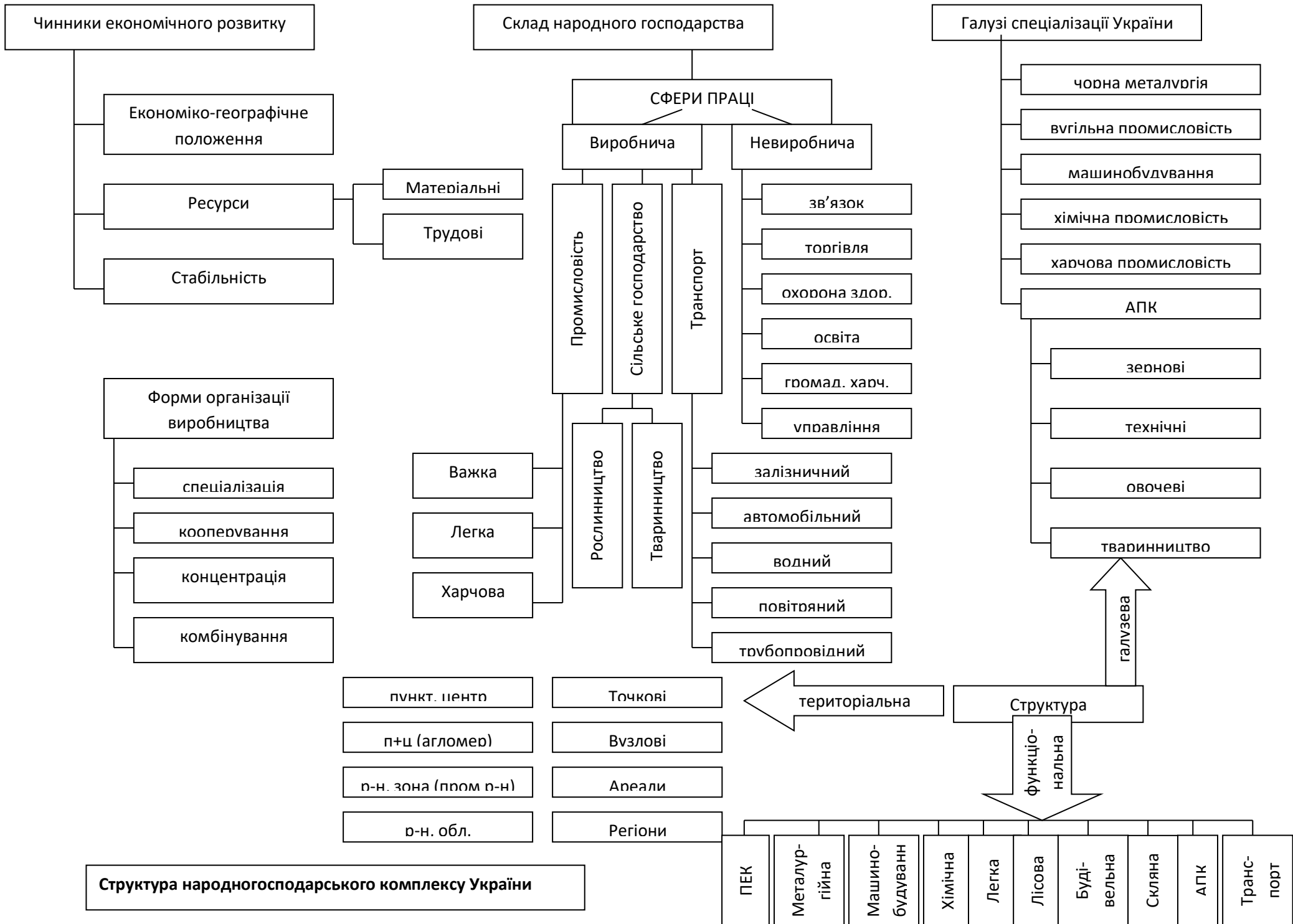
Виробнича сфера народного господарства України надзвичайно складна. Вона включає: промисловість, будівництво, сільське господарство, лісове господарство, транспорт і зв'язок, торгівлю, громадське харчування, матеріальне-технічне постачання, заготівлю та збут. Кожна з цих великих галузей (секторів) народного господарства однаково важлива для його розвитку, структури та функціонування.

Саме у виробничій сфері продукуються засоби виробництва (сировина, паливо, енергія, машини, будівельні матеріали, споруджуються підприємства, прокладаються шляхи сполучення тощо), на що припадає близько 64% вартості усієї продукції. На предмети споживання (продовольство, одяг, взуття, меблі, легкові автомобілі, побутова радіоапаратура, електроприлади і

т.д.) – 36%. Таким чином, економічна структура виробництва України є дуже однобокою і потребує корінної перебудови, спрямованої на збільшення виробництва предметів споживання.

Промисловість є провідною галуззю господарства України. В її складі виділяють видобувні й обробні галузі. Видобувна промисловість займається видобутком різних видів палива і сировини з надр Землі, тому її розвиток і поширення залежать від розміщення і запасів корисних копалин. До обробної промисловості відносяться галузі, які займаються обробкою чи переробкою сировини й напівфабрикатів. У 2003 р. промисловістю України вироблено продукції на 220,6 млрд. грн., у тому числі видобувною промисловістю – на 21,9 млрд. грн., обробною промисловістю – на 171,6 млрд. грн.

У галузевій структурі промисловості України провідне місце традиційно займає важка промисловість (73,7% у 2000 р.), її значне переважання над виробництвом товарів народного споживання постійно призводило до проблем із забезпечення населення продукцією легкої і харчової промисловості.

Так, за 1991-2000 рр. частка електроенергетики у загальному обсязі промислового виробництва зросла з 3,2 до 12,1%, паливної промисловості – з 5,7 до 10,1%, чорної металургії – з 11 до 27,4%, кольорової – з 1,1 до 2,4%, хімічної і нафтохімічної – з 5,5 до 5,9%, в той час, як частка галузей, що задовольняють кінцевий попит населення, скоротилась: легкої – з 10,8 до 1,6%, харчової – з 18,6 до 16,8%.

Базовим у економіці країни є **паливно-енергетичний комплекс**. У структурі видобутку палива в Україні майже 75% припадає на вугілля, 5% займає нафта, а 19% - газ. Запаси кам'яного і бурого вугілля оцінюються у 76 млрд. т. У Донбасі зосереджено 98% кам'яного вугілля, у Львівсько-Волинському басейні – 2%. Сучасний обсяг видобутку власної нафти сягає 8-10% загальних потреб України, а ще 40-43 млн. т нафти доводиться щорічно імпортувати, газом Україна забезпечена на 17-20%. Найбільшим за видобутком є Дніпровсько-Донецький район (родовища нафти – Зачепилівське, Глинсько-Розбишівське, Качанівське, Леляківське, Анастасіївське; газу – Шебелинське, Єфремівське, Хрестищенське та інші).

Також важливою галуззю важкої промисловості є **чорна металургія**. Загальні запаси залізних руд України оцінюються у 27,4 млрд. т, що становить 22% розвіданих запасів у країнах СНД. Основна маса залізних руд зосереджена в 48 родовищах, сконцентрованих у Криворізько-Кременчуцькому й Білозерсько-Конському басейнах і на сході Криму та у Приазовському залізорудному басейні. Сучасний стан металургійного комплексу України характеризується технологічним відставанням у порівнянні з розвинутими країнами Європи та світу. Структура металопродукції недосконала, низька частка тонкого листа бляхи, прокату з покриттям, гнутих профілів. Тому галузь потребує проведення модернізації та технічної перебудови виробництва. Порівняно з чорною менше розвинена в Україні кольорова металургія, що пов'язано насамперед з відсутністю розвіданих сировинних ресурсів.

Хімічна та нафтохімічна промисловість – одна з найважливіших галузей важкої промисловості України. Вона складається з таких підгалузей: гірничо-хімічна, основна хімія, хімія полімерів, фармацевтична, лакофарбова тощо. Головні райони гірничо-хімічної промисловості – Передкарпаття і Донбас. Сірку видобувають у Львівській області, калійні солі – у Львівській і Івано-Франківській, кухонну сіль – у Донецькій. Хімія полімерів виробляє хімічні волокна, синтетичні смоли, пластмаси, каучук. Центри – Київ, Запоріжжя, Луцьк, Донецьк, Сокаль, Черкаси, Чернігів. Нафтохімічна галузь представлена виробництвом шин і гумотехнічних виробів (Дніпропетровськ, Біла Церква) та виробництвом вихідних продуктів органічного синтезу. Фармацевтична промисловість виробляє ліки (Київ, Одеса, Харків, Кременчук, Львів, Полтава, Донецьк, Миколаїв).

Лісова й деревообробна промисловість об'єднує заготівлю і переробку деревини та інших лісових багатств (лікарської сировини, ягід, плодів, грибів); основні її галузі – лісозаготівельна, деревообробна, целюлозно-паперова й лісохімічна. Частка лісової і деревообробної промисловості в усьому промисловому комплексі досить низька (менше 2,5%). Основою розвитку галузі є лісове господарство. Воно займається розведенням (насадженням), упорядкуванням, захистом та охороною лісів; розвинене в усіх регіонах України, найбільше – у Карпатах і на Поліссі. Лісозаготівельна промисловість проводить вирубування, вивіз і первинну обробку деревини. Щорічний обсяг деревини, що заготовляється в Україні, становить 10-12 млн. м³.

Машинобудування є надзвичайно складною галуззю, до якої входять декілька десятків спеціалізованих галузей. В узагальненому виді структура машинобудівного комплексу складається із галузей: 1) важкого машинобудування: металургійне, гірничо-рудне, енергетичне; 2) середнього машинобудування: транспортне, сільськогосподарське і тракторне, верстатобудування, устаткування для легкої і харчової промисловості; 3) точного машинобудування: приладомашинобудування, електротехнічне машинобудування. Машинобудування розвинуте в усіх регіонах країни, відмінності полягають у різному рівні розвитку та наборі галузей, їх значенні на різних територіях. В одних регіонах вони є галузями спеціалізації, в інших – задовольняють потреби тільки даного регіону.

Харчова промисловість України поступається тільки чорній металургії, даючи більше 17% промислової продукції. Харчова промисловість об'єднує понад 40 галузей, які виробляють продукти харчування. Основними серед них є цукрова, борошномельно-круп'яна, олійно-жирова, хлібопекарська, спиртова, плодоовоче-консервна, рибна, молочна, м'ясна, виноробна, кондитерська, пивоварна, тютюнова та інші. Для галузей харчової промисловості характерна певна невідповідність переробних потужностей наявній сировинній базі, тому значна частина продукції не переробляється. Необхідне будівництво і оснащення новітнім обладнанням невеликих підприємств, які могли б швидко переорієнтуватися на випуск високоякісної, конкурентоспроможної продукції.

Легка промисловість – це сукупність галузей промисловості, що спеціалізується на випуску предметів народного споживання (тканини, взуття, трикотаж, одяг, галантерея тощо). До легкової промисловості належать текстильна (бавовняна, вовняна, шовкова, лляна, трикотажна); взуттєво-шкіряна; швейна; хутрова та інші галузі. Основні центри легкої промисловості: бавовняна (Херсон, Тернопіль, Чернівці), вовняна (Одеса, Чернігів, Луганськ, Суми), шовкова (Київ, Черкаси), трикотажна (Харків, Київ, Львів, Одеса, Луганськ, Житомир), швейна (Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ, Суми та ін.), взуттєво-шкіряна (Київ, Харків, Львів, Донецьк, Дніпропетровськ, Миколаїв, Одеса, Луганськ).

Функціонування народногосподарського комплексу України неможливе без інфраструктури, тобто галузей, які обслуговують процес виробництва. Це вантажний транспорт, системи енерго-, водо- і теплопостачання, матеріальне-технічне забезпечення, ремонт, будівельний комплекс, освіта (підготовка кваліфікованих кадрів), наукове забезпечення, управління.

Провідне місце у інфраструктурі займає вантажний **транспорт**. Виділяють наземний (залізничний, автомобільний, трубопровідний), водний (морський, річковий, озерний) та повітряний його види. Залізничний транспорт здійснює понад 70 відсотків загального обсягу перевезень, а це мільярди тонн вантажів та десятки мільйонів пасажирів (недаремно залізниці називають сталевими артеріями, які забезпечують життя всієї економіки). і забезпечують успішне функціонування народногосподарського комплексу країни в цілому.

Будівельний комплекс включає в себе такі галузі, як будівництво, промисловість будівельних матеріалів, виробництво будівельних конструкцій і деталей. Основні обсяги будівництва в Україні поки що зосереджені у великих містах, значними обсягами цивільного будівництва характеризується м. Київ. У процесі розвитку будівництва в країні виділились окремі галузі спеціалізації – промислове, комунікаційне, житлове, водогосподарське, військове та ін. Промисловість будівельних матеріалів включає виробництво стінових матеріалів, цементну

промисловість, видобуток і первісну обробку мінерально-будівельних матеріалів, склоробну промисловість, виробництво облицювальних, оздоблювальних матеріалів та санітарно-технічних засобів. Найпотужнішими центрами промисловості будівельних матеріалів є Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Запоріжжя, Донецьк, Маріуполь.

Другою великою народногосподарською галуззю України є *сільське господарство*. У ньому зайнятий кожен четвертий працюючий у виробничій сфері, тут виробляється майже п'ята частина національного прибутку, п'ята частина валового суспільного продукту. Сільськогосподарське виробництво – основа всього економічного, соціального і політичного життя України. Більше половини вартості виробленої продукції сільське господарство реалізувало у вигляді сировини, майже четверта частина йшла безпосередньо у фонд споживання, тобто використовувалася як продовольство. Головний засіб виробництва у сільському господарстві – земля, яка одночасно є і предметом праці, бо обробляється з метою одержання передусім продовольства.

Сільське господарство складається з двох великих галузей – рослинництва і тваринництва. За нормальних умов розвитку в загальному обсязі їх виробництва зростає частка тваринництва, в умовах криз, воєн, революцій тощо – навпаки. В Україні останніми роками тваринницька галузь поступово спадає

Рослинництво – це велика галузь сільського господарства, головним засобом виробництва якого є земля. Воно дуже залежить від кліматичних умов, зокрема від кількості тепла та зволоженості. Внутрішня структура рослинництва в Україні представлена такими галузями і виробництвами: рільництвом (зернове господарство, технічні культури, картоплівництво), городництвом, кормовиробництвом (польове та луківництво), садівництвом і виноградарством. Рільництво і городництво базуються на обробітці орних земель, луківництво – на природних кормових угіддях (луки, сіножаті), а садівництво і виноградарство – на культурі багаторічних деревних та кущових насаджень.

Тваринництво – галузь сільськогосподарського виробництва, рівень розвитку якої є свідченням інтенсивності аграрного сектора економіки загалом. Крім продовольства, тваринництво дає сировину для харчової (м'ясо, молоко) та легкої (вовна, шкури) промисловості. Скотарство і свинарство – дві визначальні галузі тваринництва України. На початок 2001 р. в Україні нараховувалось 9,4 млн. голів великої рогатої худоби, в тому числі корів – 4,9 млн. голів. Найвища концентрація поголів'я великої рогатої худоби в Правобережному Степу і на заході Поліської зони. Найбільше поголів'я свиней в Поліссі і лісостепу, особливо в Рівненській, Черкаській, Київській, Хмельницькій областях. Іншими галузями тваринництва є птахівництво (вирощування курей, гусей, качок, індиків), кліткове звірівництво (розведення песця, нутрії, чорно-бурих лисиць), кролівництво, шовківництво (розведення тутового шовкопряда на Півдні), бджільництво (традиційна українська галузь) та конярство. У тісному зв'язку з сільським господарством розвивається рибне господарство (ставкове вирощування коропа, білого амура, товстолобика, ляща, судака, а у Карпатах – річковий райдужної форелі).

Сфера послуг народного господарства України має у своєму складі дві важливі групи галузей. Перша з них включає освіту, культуру і мистецтво, науку і наукове обслуговування, охорону здоров'я, соціальне забезпечення та фізкультуру і задовольняє в основному духовні та фізичні потреби населення. Друга група галузей сфери послуг – це в основному види діяльності, що задовольняють інші матеріальні потреби в послугах. Сюди входять: житлово-комунальне

господарство, невиробничі види побутового обслуговування населення, пасажирський транспорт, зв'язок, управління, кредитування та державне страхування.

Освіта в Україні представлена дошкільними та загальноосвітніми навчально-виховними закладами, професійно-технічними та вищими навчальними закладами (ВНЗ) різних рівнів акредитації. Розміщення дошкільних закладів цілком залежить від наявності дітей відповідного віку та рівня зайнятості матерів у суспільному виробництві. Професійно-технічні заклади освіти та ВНЗ розміщуються відповідно до потреб населення регіону, а їх спеціалізація визначається структурою господарського комплексу.

Культура охоплює установи й заклади, що виробляють товари культурного призначення, пропонують духовні цінності для населення (бібліотеки, театри, клуби, музеї, кіностудії, телебачення, радіо, газетно-журнальні видавництва), їх розміщення також пов'язане з особливостями розселення людей: найвища концентрація об'єктів культури – у великих містах.

Лікувально-оздоровчий комплекс включає систему медичних та рекреаційних установ, які забезпечують охорону здоров'я, оздоровлення та відпочинок людей. Закладами охорони здоров'я є понад 10 тис. лікарень, амбулаторій та поліклінік, розташованих у містах і куцових поселеннях – селищах, великих селах.

Житлово-комунальне господарство задовольняє потреби людей у житлі, забезпечує функціонування житлових будинків, готелів, невеликих підприємств і установ. Весь житловий фонд в Україні становить 980 млн. м², 60% його зосереджено в містах.

Побутове обслуговування включає індивідуальне виготовлення і ремонт одягу, взуття та трикотажних виробів, ремонт і будівництво житла, послуги перукарень і майстерень з ремонту побутової техніки, транспортних засобів, радіо- і телеапаратури. Воно постійно зазнає змін, бо удосконалюються старі й запроваджуються нові види та форми обслуговування.

Торгівля і громадське харчування охоплюють підприємства роздрібною торгівлі й заклади громадського харчування. В загальному обсязі товарообігу продовольчі товари становлять 67%, непродовольчі – 33%. Найвищі показники роздрібного товарообігу на одну людину – у м. Києві, АР Крим, Донецькій, Харківській, Запорізькій, Одеській і Львівській областях.

Зв'язок як галузь господарства складається з підприємств, ліній і вузлів, які забезпечують процес передачі інформації на відстань. Сюди входять відділення зв'язку, телефонно-телеграфні станції, пошта радіомовлення, телебачення та ін. Останніми роками ситуація в галузі телекомунікацій різко змінюється на краще, а сама галузь належить до найбільш динамічних у національній економіці.

3. Територіальна структура господарства

Підприємства різних галузей господарства по-різному розташовані на території по відношенню одне до одного, а також відносно населених пунктів, своїх сировинно-ресурсних баз тощо. В одних випадках вони мають одиничне розміщення, в інших – групове. Ці групи на одній території утворюють певні територіальні об'єднання, підприємства в них більшою чи меншою

мірою використовують спільну виробничу й соціальну інфраструктуру або ж об'єднуються виробничими зв'язками, взаємними поставками деталей, матеріалів, напівпродуктів, відходів. Таким чином виникають територіальні елементи господарства. Сукупність певним чином взаєморозміщених і поєднаних територіальних елементів господарства називається територіальною структурою господарства. Територіальна структура господарства тісно пов'язана з розселенням, транспортною мережею, а також особливостями природного середовища, його природно-ресурсним потенціалом. Елементи територіальної структури можуть мати точкові, вузлові, лінійні, кущові, ареальні форми. Зокрема, галузі первинного сектора економіки – сільське й лісове господарство, рибальство, добувна промисловість, які тісно взаємодіють із природним середовищем, мають переважно ареальні форми: сільськогосподарські зони й райони, лісогосподарські й лісопромислові райони та ділянки, рибпромислові зони та райони, гірничобудівні басейни, райони, ареали. Окремі виробництва мають кущову форму територіального поєднання. Наприклад, машинобудівний кущ формується головним (складальним) підприємством і багатьма заводами, що постачають деталі, вузли, агрегати і знаходяться у навколишніх поселеннях. Територіальна структура транспорту представлена такими елементами, як транспортні лінії (наприклад, залізниці, судноплавні ріки), транспортні пункти (станції на залізничній вітці), транспортні вузли (станції в місцях розгалуження чи перетину залізничних ліній). Елементи територіальної структури можуть бути спеціалізовані (наприклад, зернова зона, цукровобуряковий пункт, центр харчової промисловості, автомобілебудівний кущ, нафтохімічний вузол, автомагістраль) і багатогалузеві (хіміко-машинобудівний центр, металургійно-машинобудівельно-хімічний вузол, залізнично-річковий вузол, промислово-транспортний вузол, залізнично-автомобільна полімагістраль). Переважна більшість підприємств обробної промисловості розміщена в населених пунктах і утворює такі елементи територіальної структури, як промисловий пункт (одне підприємство), промисловий центр – населений пункт із кількома мало пов'язаними підприємствами, промисловий (господарський) вузол – місто або група близько розташованих міст із великою кількістю взаємозв'язаних підприємств. При наявності значного центру вузол може перетворитися на промислову агломерацію. Поєднанням вузлів та агломерацій, що мають взаємозв'язки, на певній території утворюється промисловий район.

В Україні сформувалися 4 багатогалузеві **промислові райони**: Донецький, Придніпровський, Прикарпатський і Прибузький. Найбільший із них – Донецький – спеціалізується на вугільній, електроенергетичній, металургійній, машинобудівній та хімічній промисловості. Придніпровський промисловий район характеризується розвитком електроенергетики, хімічної, машинобудівної та металургійної промисловості. Прикарпатський промисловий район виділяється нафтовою і газовою, лісовою, машинобудівною і хімічною промисловістю. Прибузький промисловий район спеціалізується на вугільній, хімічній та електроенергетичній промисловості. Багато промислових вузлів та агломерацій знаходяться в межах промислових районів. Донецько-Макіївська, Горлівсько-Єнакіївська, Луганська промислові агломерації входять, наприклад, до Донецького промислового району; Дніпропетровсько-Дніпродзержинська, Запорізька, Криворізька – до Придніпровського району; Львівська агломерація – до Прикарпатського, а Нововолинська і Червоноградська – до Прибузького промислового району. Поза межами промислових районів є Київська, Харківська, Одеська промислові агломерації, багато промислових вузлів (Вінницький, Полтавський, Миколаївський, Херсонський, Сімферопольський та інші). Всі ці елементи територіальної організації промисловості поєднані між собою різноманітними зв'язками й формують промисловий комплекс України.

4. Основні проблеми розвитку та розміщення народного господарства України

Сучасна територіальна і галузева структури господарства України характеризуються нераціональністю і неефективністю:

- деформована галузева структура господарства, значна частка первинного сектору за недостатнього розвитку виробництва товарів широкого вжитку;
- недостатній розвиток АПК, зокрема галузей переробки сільськогосподарської продукції;
- незадовільний і обмежений за видами розвиток сфери послуг;
- технічна відсталість вітчизняних підприємств, і, як наслідок, велика матеріаломісткість, енергоємність, собівартість, низька конкурентоспроможність продукції;
- нерівномірність територіального розвитку господарства, що виявляється у надмірній концентрації виробництва і створенні значної екологічної напруженості в одних регіонах і слабого розвитку промисловості в інших.

У господарстві досі переважають енерго- і матеріаломісткі екологічно небезпечні виробництва. Багато підприємств випускають продукцію низької якості і високої собівартості, яка неконкурентоспроможна на внутрішньому і зовнішньому ринках. Чимало проблем у сільському господарстві, де продовжують існувати віджилі колгоспи.

Гострою є проблема втрати Україною свого власного внутрішнього ринку. Законодавство нашої країни не захищає вітчизняного товаровиробника і створює пільгові умови для іноземних виробників.

Подолання цих недоліків є необхідною умовою подальшого розвитку господарства країни. Воно може бути здійснене шляхом:

- формування ринкового середовища, сприяння вільній конкуренції;
- визначення пріоритетних галузей та надання їм підтримки з боку держави, в Україні такими є високотехнологічні науково – місткі галузі машинобудування, АПК та легка промисловість;
- стимулювання інноваційної діяльності підприємств, запровадження нових технологій;
- зменшення енергоємності виробництва, закриття неефективних виробництв та зміна галузевої структури господарства;
- підвищення конкурентоспроможності українських підприємств та розширення ринків збуту для національних товарів.

Висновки

Перехід до ринкової економіки з усієї гостротою поставив проблему структури економіки та шляхів її перетворення. Тут виявилось, що це — досить складне і багатопланове поняття. Воно включає в себе, насамперед, соціально-економічну структуру економіки, яка характеризується формами власності на засоби виробництва, і організаційно-економічну структуру, що визначається

співвідношенням різних форм організації виробництва. Існує виробничо-технологічна структура економіки, яка є вираженням внутрішньої організації продуктивних сил, тобто співвідношення матеріального виробництва та сфери послуг, промисловості і сільського господарства, виробництва засобів виробництва та виробництва предметів споживання, добувних і обробних галузей господарства. Вона характеризується питомою вагою наукомістких та високоекономічних галузей економіки - галузей з повільним оборотом капіталу (суднобудування, ракетно-космічна техніка тощо) та галузей зі швидким оборотом капіталу (виробництво товарів широкого вжитку, пріоритетні галузі агропромислового комплексу, сфери побуту і торгівлі).

Структуру господарства країни чи регіону звичайно характеризують за складом та співвідношенням основних сфер, галузей та видів господарської діяльності, а також за співвідношенням господарських об'єктів різних видів, їх системних інтеграцій, за співвідношенням суб'єктів господарювання, форм власності на засоби виробництва та ін. Це складне багатоаспектне поняття характеризує «загальну конструкцію» господарського комплексу, її позитивні й негативні особливості.

Галузева структура господарства безпосередньо відбиває процес суспільного поділу праці, вказуючи на функціональні відмінності між окремими галузями. На її основі проводиться аналіз міжгалузевих пропорцій і зв'язків, зіставляються показники економічної ефективності виробництва. Вона служить цілям управління економікою. Пропорції і виробничі зв'язки між галузями утворюють галузеву структуру економіки, яка свідчить про ступінь розвитку суспільного поділу праці і разом з тим – його кооперацію.

Усього в промисловості виокремлюється 280 галузей і більше 500 окремих видів виробництв. Їх класифікація полягає у групуванні підприємств за галузями з метою:

- забезпечення наукового аналізу міжгалузевих зв'язків і пропорцій;
- зіставлення показників під час аналізу економічної ефективності виробництва і зростання продуктивності праці.

Спеціалізовані галузі виділяються на основі ознаки однорідності, тобто подібності між собою за призначенням виробленої продукції (наприклад галузі машинобудування або лісової промисловості) або за характером технології (наприклад галузі хімічної промисловості).

Список використаної літератури

1. Великий довідник школяра: 5-11 класи. – Харків: ВД „Школа”, 2004. – с. 877-899.
2. Довганюк С.С., Кельрих М.Б. Наука та виробництво – основа держави // Урядовий кур'єр. – 2 вересня 2005 р., № 165. – с. 14.
3. Заблоцький Б.Ф. Розміщення продуктивних сил України: Національна макроекономіка: Посібник. – К.: Академвидав, 2002. – с. 113-185.
4. Іщук О. Галузь стратегічного значення // Урядовий кур'єр. – 15 жовтня 2005 р., № 196. – с. 4.
5. Леонтєва Г.Г. Лекції з економічної і соціальної географії України: навч. посібник. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2004. – с. 11-64.

6. Сабодаш В.І. Розміщення продуктивних сил: конспект лекцій / частина 2. – Львів, 2003. – с. 3-16.
7. Сидоренко С. Наука і освіта без моральних засад – сила руйнівна // Урядовий кур'єр. – 11 травня 2005 р., № 85. – с. 12.
8. Соціально-економічна географія України: Навч. посібник / За ред. проф. Шаблія О.І. Вид. друге, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2000. – с. 238-274.
9. Третьяков В. Галузь, продукцією якої користується кожен // Урядовий кур'єр. – 11 червня 2005 р., № 108. – с. 5.
10. Чумак О. Лихоманка базової галузі // Урядовий кур'єр. – 11 травня 2005 р., № 85. – с. 7.
11. Шандра В. Хімія: стратегія і тактика // Урядовий кур'єр. – 28 травня 2005 р., № 98. – с. 5.

Контрольні

запитання:

1. Дайте визначення народногосподарського комплексу України.
2. В чому полягають регіональні особливості галузевої структури економіки?
3. Назвіть показники, які характеризують рівень економічного розвитку країни
4. Охарактеризуйте основні риси народногосподарського комплексу України.
5. Дайте визначення галузі. Що розуміється під галузевою структурою і які її елементи?
6. Що розуміється під територіальною структурою? Які територіальні зрушення сталися в господарстві України в післявоєнні роки?
7. Що ви розумієте під виробничою сферою і який її склад? Які особливості співвідношення виробничої і невиробничої сфери в Україні?
8. Необхідність структурної перебудови, основні її напрями і етапи.

Тема 5

Тема лекції: Паливно-енергетичний комплекс України

Мета: Ознайомити студентів із загальними уявленнями про паливно-енергетичний комплекс України, визначити його роль і місце у народно-господарському комплексі України.

План лекції

Вступ

1. Значення і місце паливно-енергетичного комплексу в економіці України
2. Основні етапи і сучасні проблеми розвитку паливно-енергетичного комплексу
3. Особливості і фактори розміщення паливно-енергетичного комплексу
4. Продукція паливно-енергетичного комплексу у зовнішній та внутрішній торгівлі

Висновки

Література

Питання

Вступ

Паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) — це сукупність виробництв, які добувають і переробляють усі види палива, виробляють і передають електроенергію. Це — один із провідних комплексів, від рівня розвитку якого залежить стан усіх інших галузей господарства та добробут людей.

В Україні ПЕК розвивається як на власних паливних ресурсах, так і довізних (нафта, природний газ, вугілля). У структурі запасів органічного палива вугілля становить 95,4%, нафта — 2,0%, природний газ — 2,6%. Для забезпечення потреб господарства і населення України в паливі та електроенергії необхідно близько 300 млн. т умовного палива на рік (1 т. п. дорівнює 7000 ккал, що приблизно відповідає 1 т кам'яного вугілля). За рахунок власних паливних ресурсів ці потреби задовольняються приблизно на третину.

Основні галузі ПЕК України – паливна і електроенергетика.

У народному господарстві України паливно-енергетичний комплекс відіграє дуже важливу роль. Паливно-енергетичний комплекс є невід'ємною частиною економічного і суспільного

добробуту. Ось чому ця тема для України є актуальною, особливо на сучасному етапі розвитку, коли проблема енергозабезпечення постала надзвичайно гостро.

Розвивати паливно-енергетичний комплекс, забезпечувати суспільство енергетичними ресурсами – одне з найважливіших завдань будь-якої держави.

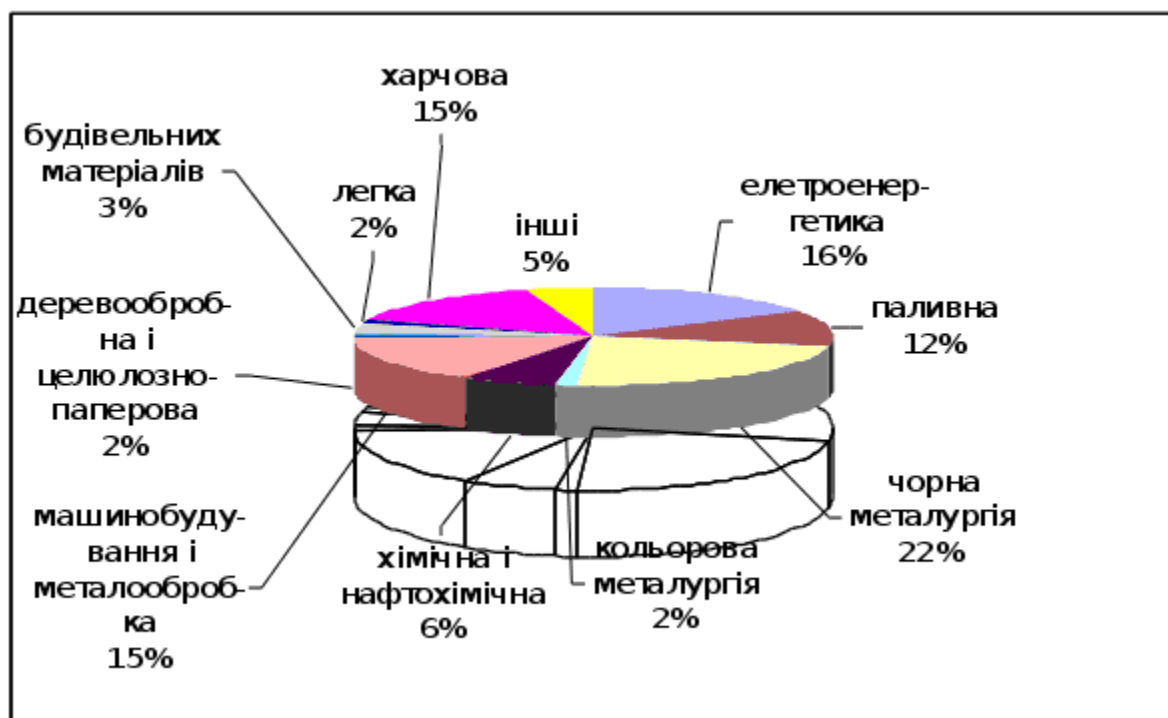
1. Значення і місце паливно-енергетичного комплексу в економіці України

Паливно-енергетичний комплекс – складна міжгалузева система видобутку й виробництва палива та енергії (електроенергії й тепла), їх транспортування, розподілу й використання.

Паливно-енергетичний комплекс України складається з паливної промисловості (вугільна, нафтова і газова, торф'яна) та електроенергетики, а також тісно пов'язані з ними обслуговуючі підприємства. Характерна наявність розвиненої виробничої інфраструктури у вигляді магістральних високовольтних ліній і трубопроводів (для транспортування сирої нафти, нафтопродуктів і природного газу), що утворюють єдині мережі.

У розвитку продуктивних сил України паливно-енергетичний комплекс відіграє всезростаючу роль, що пов'язано, з одного боку, із загальносвітовими тенденціями, а, з іншого – з енергомісткістю народного господарства та обмеженими енергоресурсами держави (**діаграма 1**).

Діаграма 1

Виробництво продукції промисловості за основними галузями у 1999 році

Таким чином, частка паливної промисловості та електроенергетики у загальному виробництві продукції промисловості у 1999 році становила відповідно 12 % та 16%, при чому їх частка зросла у порівнянні з 1990 роком на 5,7 % та 13%. Паливно-енергетичний комплекс посідає 1 місце за виробництвом продукції у структурі промисловості України.

У структурі промисловості на частку паливно-енергетичного комплексу припадає 26% вартості основних фондів і майже 16% середньорічної чисельності промислово-виробничого персоналу .

Вугільна промисловість це найбільш розвинена галузь паливної промисловості України, яка за обсягом видобутку палива в натуральному вираженні посідає перше місце серед інших галузей паливно-енергетичного комплексу. Тут зосереджена більшість працівників (93%) і основних фондів (78%) паливної промисловості. Вугільна промисловість є, по суті, базою для розвитку електроенергетики, коксохімії, металургії.

Енергетика значною мірою впливає не тільки на розвиток, але й на територіальну організацію народного господарства, насамперед промисловості. Підприємства паливно-енергетичного комплексу основа формування багатьох елементів територіальної організації народного господарства. Так, біля об'єктів енергетики виникли потужні промислові вузли і центри, навколо яких утворилися територіально-виробничі комплекси і промислові райони. Поряд з цим паливо використовується також як сировина для одержання різноманітних цінних продуктів. Так, з нафти одержують різні масла, пластмаси, мийні речовини, добрива тощо.

Таким чином, паливно-енергетичний комплекс має надзвичайно велике значення для соціального і економічного розвитку України.

2. Основні етапи і сучасні проблеми розвитку паливно-енергетичного комплексу

Паливно-енергетичний комплекс відноситься до найстаріших галузей в Україні. Людина ще у давнину звернула увагу на річки як на доступне джерело енергії. Для використання цієї енергії навчилися будувати водяні колеса, які крутила вода; цими колесами приводилися в дію млини. Водяний млин є прикладом найдавнішої гідроенергетичної установки, яка збереглася в багатьох містах до нашого часу майже у первісному стані. До винаходу парової машини водна енергія була основною рухомою силою на виробництві.

Перший випадок застосування електрики на території України пов'язують з 1878 роком, коли інженер О.П. Бородін обладнав токарний цех київських залізничних майстерень чотирма електричними ліхтарями.

У 1888 році було встановлено перше електричне освітлення в саду Шато-де-Флер (тепер стадіон “Динамо”) в Києві, а в 1890 році почала працювати перша центральна електрична станція загального користування, яка освітлювала міський театр і Хрещатик. Електростанції були малопотужні і розміщувалися переважно у Донбасі, Придніпров'ї та у великих містах, причому функціонували вони ізольовано.

Згідно з планом електрифікації колишнього СРСР, прийнятому у 1920 році, в Україні перша державна районна електростанція – Штерівська ДРЕС стала до ладу у 1926 році. У наступні роки кількість і потужність електростанцій зростала і вже в 1940 році діяли 93 електростанції загальною потужністю 2,1 млн. кВт. Довжина лінії електропередачі напругою 35 кВ і більше перевищувала 4 тис. км. Сформувалися великі потужні енергосистеми (“Дніпроенерго”, “Київенерго”, “Харківенерго”).

Однією з найдавніших галузей паливної промисловості є торфова. За нею слідує вугільна, нафтова і наймолодша галузь – газова.

Історія видобутку вугілля в Україні починається з відкриття рудознавцем Г.Капустіним у 1721 році на р. Кундрючій (поблизу Сіверського Дінця) і в Оленевих горах поблизу Лисичанська кам'яного вугілля. У 1795 році у м. Лисичанську була споруджена перша кам'яновугільна шахта. А з 1796 по 1806 роки в Донбасі вже було видобуто 40 тис. т вугілля. З 1870 по 1923 роки видобуток вугілля зріс у 100 разів.

Під час другої світової війни паливно-енергетичний комплекс України було зруйновано повністю, але в повоєнні роки за короткий час його відбудували і вже на початку 50-х років були перевершений довоєнні показники виробництва галузі. У післявоєнні роки сформувалася газова промисловість як галузь на базі розвіданих у країні родовищ природного газу.

У 50 – 80-х роках в Україні поступово зростав видобуток палива, особливо газу. У структурі споживання палива почала знижуватися частка вугілля й нафти і збільшуватися газу. У 80-ті роки частка газу в структурі паливного балансу поряд з нафтою також почала знижуватися.

Загалом видобуток палива в Україні зростав до 1987 р. Однак останніми роками абсолютні розміри видобутку палива почали знижуватися. Це пояснюється головним чином погіршенням

гірничо-геологічних умов видобутку вугілля у Донбасі, нестабільністю роботи вугільної, нафтової і газової промисловості, важким фінансовим становищем країни в цілому.

Темпи розвитку паливно-енергетичного комплексу України за останнє десятиріччя за всіма показниками не сприяли підвищенню електромісткості національного прибутку і валового суспільного продукту (табл. 2). З 1990 по 1999 рр. Виробництво електроенергії в Україні зменшилося на 36%, видобуток нафти – 23, газу – 35, вугілля – на 49,4%.

Таблиця 21

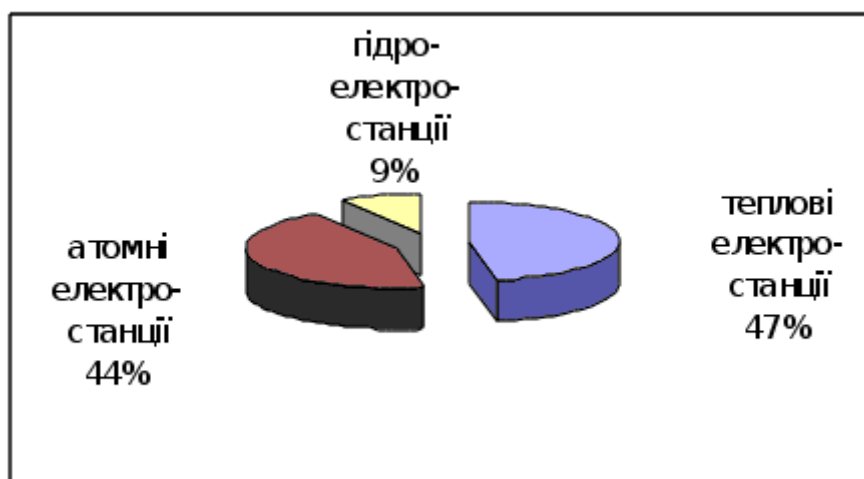
Динаміка обсягів виробництва найважливіших видів продукції паливно-енергетичного комплексу України

Продукція	1985	1990	1995	1998	1999
Електроенергія, млрд. кВт*год	72	98	94	73	72
Нафта (у т.ч. газовий конденсат), млн.. т	,8	,3	,1	,9	,8
Вугілля, млн.. т	89	65	3,8	7,2	1,7
Газ, млрд. м3	2,9	8,1	8,2	8,0	8,1

У структурі виробництва електроенергії в Україні переважає теплоелектроенергетика (діаграма 2)

Діаграма 2

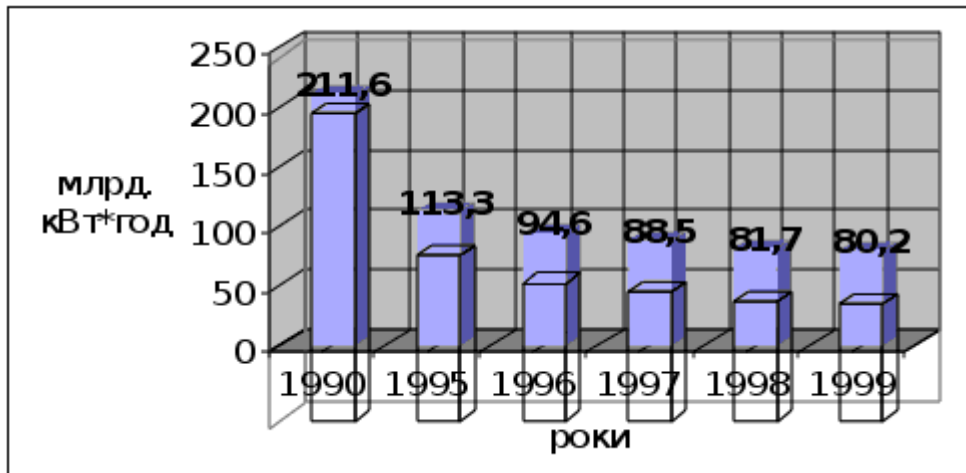
Структура виробництва електроенергії в Україні

Таким чином, теплові електростанції виробляють 47% електроенергії в Україні і є найбільшим джерелом електроенергії на сучасному етапі розвитку електроенергетики країни. Однак обсяги виробництва електроенергії за останні роки значно скоротилися (діаграма 3).

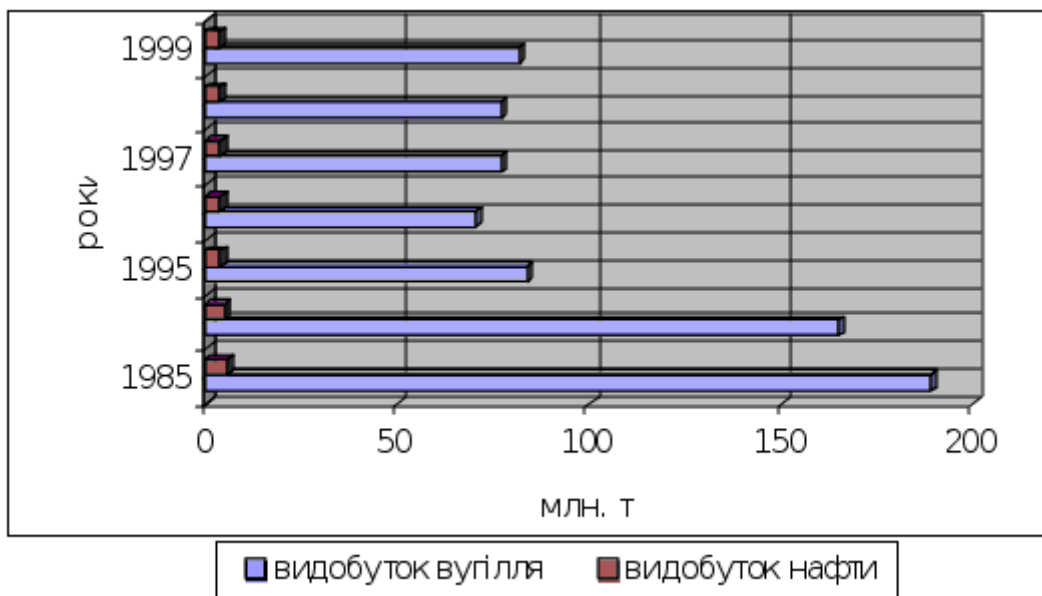
Діаграма 3

Динаміка виробництва електроенергії теплоелектростанціями України

Таким чином, виробництво електроенергії тепловими електростанціями у 90-х роках зазнало спаду, що було пов'язано з розпадом СРСР та скрутним становищем всієї промисловості України. Зниження обсягів виробництва спостерігається також у вугільній та нафтовій промисловостях (діаграма 4).

Діаграма 4

Динаміка видобутку вугілля та нафти в Україні

Отже, видобуток вугілля скоротився з 189 млн. т в 1985 р. до 81,7 млн. т в 1999 році. У 1996 році видобуток вугілля був найменшим і становив 70,5 млн. т, у тому числі кам'яного вугілля – 68,9

млн. т, бурого – 1,6 млн. т. З 1997 року спостерігається збільшення обсягів видобутку, хоча і незначними темпами, що пов'язано з цілим рядом проблем в галузі.

Нафтова промисловість України характеризується низькими показниками, хоча потенційні можливості її видобутку можуть бути більшими. Так, у порівнянні з 1985 р. обсяги видобутку нафти скоротилися на 2 млн. т.

Газова промисловість найінтенсивнішого розвитку набула у першій половині 70-х років (табл. 3).

Таблиця 31

Динаміка видобутку природного газу в Україні

	М	В % до досягнутого рівня у	М	В % до досягнутого рівня у
роки	лрд. м3	1975 р.	лрд. м3	1975 р.
	0,		20	
940	5	0,07	992	,9
	14		19	
960	,3	20,03	993	,2
	60		18	
970	,9	89,65	994	,3
	68		18	
975	,0	100,00	995	,2
	56		18	
980	,7	83,38	996	,1
	42		18	
985	,9	63,88	997	,1
	28		18	
990	,1	28,1	998	,0
	24		18	
991	,3	24,3	999	,1

Отже, починаючи з другої половини 70-х років і до цього часу видобуток газу знизився більше ніж у 3 рази.

В цей же час в галузі відмічається цілий ряд проблем. Однією з головних є застаріле обладнання та відсталі технології. Десятками років комплекс не переоснащувався. Тому близько 90

% обладнання фізично і морально спрацьовано. У період спаду виробництва та складної економічної кризи в Україні майже не відбувається технічне й технологічне переозброєння паливно-енергетичного комплексу, що негативно позначається на техніко-економічних показниках.

Економічний механізм реалізації інвестиційної політики має бути спрямований насамперед на розширене відтворення розвитку науково-технічного прогресу. З цією метою доцільно здійснювати активну амортизаційну політику, постійно підвищувати роль і значення амортизації у створенні необхідних передумов для власного виведення з експлуатації морально і фізично застарілого обладнання.

Крім того, українське вугілля в основному має високу собівартість. У кам'яновугільних басейнах це пов'язане з глибоким заляганням пластів та невеликою їхньою потужністю. Буре вугілля не вигідно перевозити на далекі віддалі, тому що він має низьку теплотворну здатність, сипучість, підвищену вологість.

Одним з провідних чинників, що обмежує розвиток енергетики в Україні, є екологічний. Викиди від роботи цієї галузі становлять близько 30 % всіх твердих часток, що надходять в атмосферу внаслідок господарської діяльності людини. За цим показником теплові електростанції зрівнялися з підприємствами металургії і випереджають всі інші галузі промисловості. Вони є основними джерелами кислотних дощів в Україні та парникового ефекту на нашій планеті.

Негативного екологічного впливу завдає Україні гідроенергетика. Будівництво гідровузлів на Дніпрі призвело до затоплення великих площ. Водосховища підвищили рівень навколишніх ґрунтових вод. В районах шахтного видобутку вугілля значні площі зайняті териконами. В Донбасі 1270 відвалів. Понад 500 з них горять, забруднюючи повітря.

Таким чином, всі ці та інші проблеми доводять необхідність розгляду особливостей та факторів розміщення паливно-енергетичного комплексу України з метою більш ефективної територіальної організації галузі.

3. Особливості і фактори розміщення паливно-енергетичного комплексу

Перш ніж дати характеристику особливостей і факторів розміщення паливно-енергетичного комплексу, необхідно відмітити, що під факторами розуміють сукупність нерівнозначних для різноманітних районів територіальних і ресурсних умов, облік і реалізація яких дозволяють домогтися найбільших результатів з найменшими затратами.

У розвитку й розміщені електроенергетики в Україні визначальними є такі принципи: концентрація виробництва електроенергії внаслідок будівництва великих районних електростанцій, що використовують дешеве паливо і гідроенергоресурси, комбінування виробництва електроенергії і тепла з метою теплопостачання міст та індустриальних центрів.

Розміщення електроенергетики залежить в основному від двох факторів: наявності паливно-енергетичних ресурсів і споживачів електроенергії. Нині майже третини електроенергії виробляється в районах споживання і понад 2/3 споживається в районах її виробництва. Поки що місце будівництва теплових електростанцій (ДРЕС) вибирають на основі порівняння економічних показників транспортування палива та електроенергії з урахуванням екологічної обстановки. Технічний прогрес може різко змінити географію електростанцій. Якщо вчені вироблять високоефективні методи транспортування електроенергії на великі відстані, то будівництво ДРЕС здійснюватиметься здебільшого в східних районах України.

Атомні електростанції за характером використовуваного палива не пов'язані з родовищами його видобування, що забезпечує широкий маневр розміщення їх. АЕС орієнтовані винятково на споживачів, особливо на райони з обмеженими ресурсами палива та гідроенергії.

Розміщення гідроелектростанцій повністю залежить від природних умов, а виробництво енергії має сезонний характер. Гідроелектростанції працюють на базі гідроенергоресурсів. Гідроенергоресурси являються важливою складовою частиною водних ресурсів. Це запаси енергії річкових потоків і водоймищ, що лежать вище за рівень моря. ГЕС доцільно будувати в гірських районах, на річках із великим падінням і витратою води.

Електронний транспорт в електроенергетиці має не останнє значення. Сукупні транспортні витрати на транспортування електроенергії мають важливе значення у визначенні загальних витрат на виробництво і доведення продукції до споживача. Це в кінцевому випадку впливає на кінцеву ціну продукції на ринку. Розвиток електронного транспорту розширює територіальні межі промисловості.

Найбільший вплив на розміщення вугільної промисловості справляє сировинний фактор, який зумовлений розміщенням родовищ кам'яного та бурого вугілля. Деякі його види нетранспортабельні і потребують переробки на місцях видобутку. Обсяги сировини перевищують масу готової продукції, тому підприємства, які переробляють таку сировину, повинні розміщуватися поблизу зон видобутку (збагачувальні комбінати).

Для видобутку та переробки вугілля необхідна наявність водних ресурсів. Головну роль у водозабезпеченні відіграють річки басейну Дніпра. Стік Дніпра біля Дніпропетровська становить 53,4 км³, а далі дещо зменшується у зв'язку з випаровуванням з поверхні Каховського водосховища. Обсяг стоку ж Сіверського Дінця (водної артерії Донбасу) складає 5 км³. Але в Дніпровсько-Донецькому артезіанському басейні та в західних областях України сконцентровані великі ресурси підземних вод.

Велике значення має транспортний фактор. Вибір району будівництва переробних підприємств визначається на основі співвідношення транспортних витрат на перевезення сировини і готової продукції. Якщо підприємство, переробляючи певні види сировини, будуть розміщені на значній відстані від сировинних зон, то для перевезень сировини необхідно більше транспорту, ніж для перевезення готової продукції, збільшаться транспортні витрати.

В Україні, особливо у вугільно-металургійних промислових районах (Південний Схід), існує добро розвинена транспортна мережа залізничного, автомобільного та інших видів транспорту для перевезень сировини та готової продукції до місць переробки та споживання.

Основним споживачем вугілля є виробництво енергії, металургійна промисловість та ін., але споживчий фактор не є вирішальним у територіальній організації вугільної промисловості.

Нафтодобувна промисловість орієнтується на нафтові родовища, нафтопереробна промисловість розміщується поблизу нафтопромислів, у портах ввозу сирої нафти або на трасах магістральних нафтопроводів. Вартість нафти у районах споживання значною мірою визначається витратами на транспортування її, що залежить від діаметра трубопроводу, вмісту в сирій нафті парафіну, потужності нафтоперекачувальних станцій. Будівництво нафтопереробних підприємств у районах споживання нафти і нафтопродуктів має ряд переваг, оскільки різко зменшується перевезення нафтопродуктів незалежно від способу транспортування сирої нафти (зберігання сирої нафти обходиться дешевше), а споживання має можливість використовувати сиру нафту, що надходить з різних районів.

Газова промисловість розвивається на базі газових родовищ.

Для розвитку галузей паливно-енергетичного комплексу необхідне устаткування, що його виробляють різні галузі машинобудування. На основі районів видобутку паливних ресурсів виникають населені пункти.

Крім того, на розміщення паливної промисловості впливає географія розміщення населення. Східний район України є найбільш густонаселеним: лише в Донецькій області проживає більше 5 млн. чол., що становить майже десяту частину усього населення України. З них 4568 тис. чол. – міське населення, що становить 90,2 %, і лише 496,4 тис. чол. проживає в сільській місцевості. Зростання чисельності міського населення служить передумовою для розвитку вугільних підприємств. Щільність населення тут найбільша в Україні – 191 чол. на 1 км².

Населення виступає не тільки як споживач, але і як трудові ресурси, без яких неможливий процес будь-якого виробництва. В тепловій електроенергетиці зайнята значна кількість трудових ресурсів України, Тут чисельність зайнятого населення на 20 % більша ніж в гідроенергетиці.

На всі аспекти розвитку і розміщення паливно-енергетичного комплексу впливає науково-технічний прогрес, завдяки якому вдосконалюється технологія виробництва електроенергії, її транспортування, підвищується рівень автоматизації виробничих процесів тощо.

Важливе значення має екологічний фактор, адже паливно-енергетичний комплекс спричиняє велике екологічне навантаження на навколишнє середовище – забруднює водні ресурси, здійснює газоподібні викиди в атмосферу, земельні, біологічні ресурси. Тому екологічному фактору потрібно приділяти велику увагу.

Отже, на розміщення підприємств паливно-енергетичного комплексу впливає ряд факторів головними з яких є сировинний та споживчий. Також мають вплив транспортний, демографічний, екологічний фактори та науково-технічний прогрес. Лише врахування вирішальних та допоміжних факторів розміщення галузей паливно-енергетичного комплексу забезпечує територіальну організацію виробництва.

5. Продукція паливно-енергетичного комплексу у зовнішній та внутрішній торгівлі

Доведення продукції від виробника до споживача відбувається через ринок (торгівлю). Торгівля є галуззю господарства, що реалізує товари шляхом купівлі-продажу. Вона поєднує виробництво, розподіл, обмін і споживання. Торгівля здійснює економічні зв'язки між усіма галузями народного господарства, забезпечує неперервність процесу розширеного відтворення, обмін між окремими економічними районами, сприяє поглибленню спеціалізації виробництва і вдосконаленню територіального поділу праці.

Споживання окремих видів палива наведено в таблиці 4.

Споживання окремих видів палива

Продукція	990	995	997	998	999
Нафта (у т.ч. газовий конденсат), млн. т	8,5	5,0	2,8	3,7	3,3
Вугілля, млн. т	31,9	0,6	3,4	0,8	3,0
Природний газ, млн. м3	15,2	8,3	4,5	1,1	1,5
Торф, млн. т умов. вологості	,8	,0	,6	,5	,5

Отже, в Україні споживається значна кількість палива, незважаючи на тенденцію до зменшення обсягів споживання. При цьому у структурі споживання палива переважає природний газ (43,6%) та вугілля (20,9%). Найбільшим споживачем палива є промисловість 89,6 %. І лише незначна частка припадає на транспорт (0,7 %), сільське господарство (0,5 %), житлово-комунальне господарство (0,4 %) та будівництво (0,2%). Продаж палива також здійснюється населенню. Це головним чином, вугілля, природний газ, автомобільний бензин та дизельне пальне. Останнім часом відбулося зниження споживання усіх видів палива населенням України, що пов'язано з економічною кризою в державі.

Через зниження внаслідок інфляції попиту на внутрішньому ринку актуальним є розвиток зовнішньоекономічних зв'язків. Загальновідомі форми зовнішніх економічних зв'язків – зовнішня торгівля, міжнародна спеціалізація і кооперування виробництва, експорт та імпорт капіталів і робочої сили, надання та одержання послуг, міжнародне спільне підприємництво, науково-технічне співробітництво тощо.

У 90-ті роки запаси вугілля в світі становили понад 15х106 млн. т. Видобуток вугілля – майже 5 млрд. т., у т.ч. Китай – понад 1 млрд. т, США – понад 950 млн. т, Німеччина – біля 500 млн. т, Росія – 353,5 млн. т, а також в Австралії, ПАР, Індії, Польщі і Великобританії – більше 100 млн. т в кожній. За видобуванням бурого вугілля перше місце в світі займає Німеччина.

Україна має експортний потенціал. Тут є значна сировинна база, багаті родовища корисних копалин (в т.ч. вугілля), але надмірний експорт за дешевими цінами не приносить їй належних прибутків.

Особливістю експорту України є його сировинна направленість. Але проблема полягає не у самому факті експорту сировини, а в тому що наша держава мало експортує промислових товарів і технологій.

Україна мала тісні зв'язки з союзними республіками та країнами, що розвиваються, але все це відбувалося під егідою колишнього Союзу, який міцно тримав всі валютні надходження у Москві. Широким потоком впливали такі багатства України, як залізна і марганцеві руди, прокат чорних металів, вугілля, мінеральні добрива, природний газ тощо. Частка України в експорті вугілля колишнього Радянського Союзу становила 65%.

Після набуття Україною незалежності були порушені виробничі зв'язки з країнами колишнього СРСР, що негативно відобразилося на стані вугільної промисловості України. Однак незважаючи на це обсяги експорту вугілля перевищують імпорт

З діаграми видно, що експорт продукції вугільної промисловості перевищує її імпорт на 16%. Це зумовлює необхідність більш ефективного та повного використання ресурсного потенціалу країни.

У структурі експорту-імпорту нафти і газу переважає імпорт. Україна повністю не забезпечує себе цими видами палива. Тому вони імпортуються у значній кількості.

Серед торговельних партнерів України провідне місце у зовнішній торгівлі посідає Росія, Білорусь, Туркменистан і Молдова. Серед країн далекого зарубіжжя – Туреччина, Китай, Італія, Німеччина, США, Польща і Угорщина, Індія. Стійкими залишаються зв'язки з країнами Європи – 21,5% експорту і 31,5% імпорту.

Без інтеграції у світову економіку і без виходу на зовнішній ринок Україна буде відставати від стрімко змінюваних технологій видобутку і переробки, технічних, екологічних та інших стандартів та критеріїв конкурентоспроможності. На перспективу в регіональному аспекті для України традиційним і найбільш містким ринком залишиться ринок країн СНД.

Висновки

Таким чином, паливно-енергетичний комплекс відіграє дуже важливу роль у народногосподарському комплексі України, так як є базовою галуззю для стратегічних виробництв: металургійного комплексу, коксохімічної промисловості, які забезпечують життєдіяльність будь-якої країни.

Паливно-енергетичний комплекс складається з паливної промисловості (вугільна, нафтова і газова, торфова) та електроенергетики. Від розвитку паливно-енергетичного комплексу значною мірою залежать динаміка, масштаби і техніко-економічні показники суспільного виробництва, насамперед промисловості.

В Україні склалися достатньо сприятливі соціально-економічні та природні передумови для розвитку паливно-енергетичного комплексу.

Відмічається нерівномірність розміщення галузей по території України: найбільша концентрація вугільних підприємств спостерігається на Південному Сході та в Карпатському регіоні, де розташовані вугільні басейни; видобуток нафти і газу сконцентровано на Лівобережжі, Передкарпатті та Криму; основні теплові електростанції розміщені в Донбасі, гідроелектростанції – у Придніпров'ї.

Стан внутрішнього ринку в останні роки зумовлюється переважно заходами уряду по його регулюванню, а також загальною економічною кризою в країні. У зовнішній торгівлі частка експорту продукції вугільної промисловості є досить значною, що зумовлено наявністю багатой сировинної бази. Також відмічається переважання імпорту нафти і газу.

Крім екологічних існують також інші проблеми, які потребують комплексного вирішення на рівні держави: масові неплатежі, несвоєчасна та неповна виплата заробітної плати, страйки працівників галузі, а також інші проблеми, але їх вирішення залежить від перспектив зовнішньоекономічного розвитку нашої держави.

Список використаної літератури

1. Долгоруков Ю., Гончаров Ю. Антикризисні заходи у вугільному комплексі України. // Економіка України. – 1997. - № 8. – С.12 – 16
2. Єгорова В. До питання про розвиток електроенергетики України. // Економіка України. – 1998. - № 11. – С. 23.
3. Заставний Ф.Д. Географія України. – Львів: “Світ” – 1994. – 225 с.
4. Іванур Р. Стратегічні проблеми розвитку паливно-енергетичного комплексу України // Розбудова держави. – 1997. - № 5. – С. 14 – 16
5. Іщук С.І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування. – К., 1996. – 112 с.
6. Ковалко М.П. Проблемы энергосбережения. // Экотехнологии и ресурсосбережение. – 1996. - № 6. – С.14.

7. Кононенко І.К. Електроенергетика: проблеми та перспективи // Економіка України. – 1996. - № 2. – С. 12 –13.
8. Кузовкин А., Голубчик В. ТЕК: финансовое положение, ценообразование //Экономика. – 1998. - № 6. – С. 14.
9. Лунина И.К., Фон Хиртхаузен. Реструктуризация угольной промышленности: европейский опыт и ситуация в Украине //Вопр. Экономии. – 1998. - № 5. – С. 90.
10. Мазаракі А.А. Експортний потенціал та розвиток зовнішньої торгівлі. – Київ. – 1994. – 32 с.
11. Мазаракі А.А. Сучасні проблеми регіонального розвитку торгівлі. – Київ. – 1994. – 29 с.
12. Мазаракі А.А. Територіальна організація внутрішньої торгівлі України. – Київ. – 1992. – 35 с.
13. Масляк П.О. Географія. – К.: Знання, 1998. – 815 с.
14. Розміщення продуктивних сил України. /За ред. П.М. Качана. – К.: Техніка. – 1997. – 123 с.
15. Україна у цифрах 1999. – К.: Техніка. – 2000. – 211 с.
16. Шаблій О.І. Соціально-економічна географія України. – Львів: Світ. – 1994. – 400 с.

Тема 6

Тема лекції: Металургійна промисловість України.

Мета: Визначити поняття металургійного комплексу України. Проаналізувати можливості розвитку чорної і кольорової металургії України. Охарактеризувати галузі металургійного комплексу України. Оцінити розміщення металургійного комплексу України. Визначити перспективи розвитку металургійного комплексу України.

План лекції

Вступ

1. Поняття, структура, місце і роль у господарському комплексі держави.
2. Чорна металургія: райони видобування сировини, галузева і територіальна структура, проблеми і перспективи розвитку.
3. Кольорова металургія: райони видобування сировини, галузева і територіальна структура, проблеми і перспективи розвитку.

Висновки

Література

Контрольні запитання

Вступ

Металургія є базовою галуззю української промисловості, яка забезпечує потреби країни в чорних і кольорових металах. За випуском продукції їй належить провідне місце: на металургію припадає понад 20% загального обсягу промислового виробництва.

Завдання металургійного комплексу – забезпечити потреби економіки різноманітними металами.

Процес виробництва металів складний. Він охоплює видобуток руд, палива, допоміжних матеріалів (вогнетривів, кисню), виплавку металів. Характерною рисою металургії є значна трудомісткість.

Зростання частки металургії в промисловому виробництві України відбувалося не за рахунок збільшення випуску продукції, а в результаті меншого, порівняно з іншими галузями, його скорочення. Основними причинами цього є звуження потреб внутрішнього і закордонного ринків на металопродукцію, порівняно низька її якість, застарілі технології, перебої в постачанні палива, сировини та електроенергії.

1. Поняття, структура, місце і роль у господарському комплексі держави.

Металургійний комплекс – це галузь господарства, що займається виробництвом металу та охоплює такі технологічні процеси: добування та збагачення сировини; металургійну переробку (одержання чавуну, сталі, прокату чорних і кольорових металів); виробництво сплавів; коксохімічне виробництво; утилізація відходів основного виробництва й одержання з них вторинних видів продукції. Основною формою суспільної організації виробництва в галузі є комбінування. Типи виробництв у металургійному комплексі: комбінати повного циклу, комбінати неповного циклу, гірничо-збагачувальні комбінати (ГЗК).

Підприємства повного циклу тяжіють або до джерел сировини (Придніпров'я), або до споживача і джерел палива (Донбас), або знаходяться між ними (Приазов'я). Підприємства не повного циклу металургії (мала металургія) розміщуються там, де є машинобудівні заводи. Виплавка на них здійснюється з привозного металу, металобрухту, відходів машинобудування.

До металургійного комплексу належить також коксохімія, виробництво вогнетривів, будівельних конструкцій із металу, електродів тощо.

Металургійний комплекс відіграє важливу роль у господарстві нашої країни. Це пов'язано з тим, що він визначає її економічний потенціал і зумовлює розвиток інших галузей господарства, передусім машинобудування і металообробки.

У металургії зосереджена велика частка промислово-виробничих основних фондів. Крім

того, це важлива комплексно-утворююча галузь.

Вона впливає також на розвиток територіальної структури країни — утворення промислових районів, вузлів і центрів.

У наш час Україна є одним з найбільших виробників металу на планеті. Вона розширює поставку своїх виробів, особливо прокату і труб на світовий ринок.

2. Чорна металургія: райони видобування сировини, галузева і територіальна структура, проблеми і перспективи розвитку.

Чорна металургія є фундаментом індустріального розвитку багатьох країн світу. Від чорної металургії в першу чергу залежить розвиток важкої промисловості. Без металургії як виробника конструкційних матеріалів неможливий розвиток машинобудування, а в зв'язку з цим і розвиток науково-технічного прогресу, її продукція є основою розвитку будівництва, усіх видів транспорту, особливо залізничного і трубопровідного. Вона має велике значення для оснащення необхідною технікою сільського господарства.

Чорна металургія займається видобутком руд чорних металів (залізних, марганцевих, хромітів), виплавою чавуну і сталі, виробництвом прокату і феросплавів.

Чавун отримують після першого етапу виплавки залізної руди у доменних та конверторних печах. Через високий уміст вуглецю цей метал крихкий і розтріскується від удару. Після повторної переплавки чавуну у сталеплавильних цехах отримують різні сорти сталі та феросплавів (сплави заліза з іншими металами). З вистигаючої сталі отримують заготовки певної форми, але найчастіше листи, дріт, труби. Ця кінцева продукція металургії називається прокатом.

Зараз чорна металургія в Україні належить до основних галузей промисловості, що має експортну орієнтацію. У нашій країні на початку 90-х рр. ХХ ст. видобували 13% залізної руди світу (105 млн. т), майже 9% марганцевої (7,1 млн. т), а також вироблялася значна частка чавуну (45 млн. т), сталі (53 млн. т) та прокату (45 млн. т). Хоч в останні роки обсяги виробництва дещо зменшилися у металургійному комплексі, але частка у промисловій продукції значно зросла (20,6 %, або перше місце). Зокрема, у 2008 році підприємства України видобули 62,0 млн. т товарної руди, 2,4 млн. т марганцевої руди, виплавили 28,5 млн. т чавуну, 36,5 млн. т сталі, 32,3 млн. т прокату. В металургійному комплексі України зайнято 21,5% промислово-виробничого персоналу. Металургійний комплекс дає понад 23 % обсягу реалізованої продукції держави.

Виплавка й використання заліза на території України відоме ще з часів Київської Русі. На Поліссі, у Передкарпатті з болотяних руд виплавляли залізо на деревному вугіллі у XIV-XVIII ст. З 1872 р. став до ладу в Юзівці (тепер Донецьк) завод на коксі. У 1913 р. в Україні діяло понад 120 металургійних підприємств. У період Першої і Другої світових воєн галузь була повністю зруйнована. У 50-і роки більшість підприємств було відбудовано, почалося спорудження нових, з використанням киснево-конверторного та бездоменного (у електродугових) способів виплавки сталі.

Сировиною для чорної металургії є залізна й марганцева руди, хроміти, а також руди деяких кольорових металів (нікелю, кобальту, вольфраму тощо), металобрухт. Основним видом палива є кокс, а також природний газ. Використовують у металургійному виробництві також флюсові вапняки і доломіти, вогнетривкі глини для печей, формувальні піски.

Чорна металургія в Україні набула розвитку в межах Південної вугільно-металургійної бази. В її межах сформувалися і функціонують три промислових райони чорної металургії, які виділяють залежно від факторів розміщення:

1. Придніпровський, де розміщення чорної металургії спочатку орієнтувалося на родовища залізної та марганцевої руди;
2. Донецький промисловий район – розміщення підприємств орієнтується на наявність коксівного вугілля;
3. Приазовський – розміщення підприємств орієнтується на шляхи транспортування коксівного вугілля Донбасу та залізної руди Керченського півострова.

Україна повністю забезпечує себе власною залізною і марганцевою рудою, коксом, іншими допоміжними матеріалами. Загальні промислові запаси залізних руд складають 27,4 млрд. т. Основний басейн видобутку залізної руди в Україні - Криворізький, де 75 % руди видобувається відкритим способом. Крім багатих залізних руд із вмістом заліза 50-67 %, тут освоюються великі запаси порівняно бідних руд і залістистих кварцитів із вмістом заліза 23-35 %. Їх збагачують на Південному, Криворізькому, Центральному, Північному та Інгулецькому гірничо-збагачувальному комбінатах. Збагачена залізна руда надходить на агломераційні фабрики, а з них - на сталеплавильні комбінати. Понад 15 млн. т збагаченої руди поставляють на металургійні заводи Росії, Словаччини, Угорщини, Польщі.

Запаси Кременчуцького залізорудного району оцінюються в 4,5 млрд. т. Тут працює Дніпровський гірничозбагачувальний комбінат.

На Керченський залізорудний басейн припадає 4,2 % загального видобутку руди України. Його промислові запаси складають 1,4 млрд. т із вмістом заліза 30-40%. До Камиш-Бурунського залізорудного комбінату належать чотири кар'єри для видобутку залізної руди, збагачувальна і агломераційна фабрики. Керченська руда через Азовське море транспортується на металургійні підприємства Маріуполя.

Сьогодні відбувається освоєння Білозерського родовища потужністю 2,5 млрд. т руди з вмістом заліза до 70 %.

Марганцеворудною базою чорної металургії України є Нікопольський район Придніпровського марганцеворудного басейну. Видобуток руди на 75 % ведеться відкритим способом. На збагачувальних фабриках вміст руди доводять до 50-60 %.

У Токмацькому районі (Запорізька область) освоюються родовища марганцевої руди, споруджено першу чергу найбільшого в Україні Таврійського гірничо-збагачувального комбінату. Перспективним є також Інгулецьке родовище на Дніпропетровщині (прогнозовані запаси - 600 млн. т із вмістом руди до 30 %).

Для чорної металургії характерні комбінування і концентрація виробництва. В Україні понад 90 % чавуну, сталі і прокату виробляють на комбінатах повного циклу з річною виплавкою понад 1 млн. т. Крім основного виробництва, до складу металургійного комбінату входять коксохімічний завод, агломераційна фабрика, електростанція, азотно-туковий завод, завод будівельних матеріалів тощо. Кокс використовують як технічне паливо для виплавляння чавуну, а коксівний газ як висококалорійне паливо для металургійних агрегатів і сировину в хімічній промисловості.

Флюси і вогнетривкі глини використовуються в металургійному комплексі. Вогнетривкі глини видобувають у Часів'ярському, Новорайському та Веселинівському родовищах (Донецька область), високоякісні флюсові вапняки і доломіти - в Донецькій (Докучаєвськ, Комсомольськ, Первомайськ), Дніпропетровській областях. Потужні заводи вогнетривких глин розміщені в Донбасі й Подніпров'ї. Поклади каоліну є поблизу населених пунктів Просянівське (Дніпропетровська область), Глуховецьке (Вінницька область), Володимирське (Донецька область).

Агломерат (збагачена залізна руда) разом з коксом і флюсами (вапняками, що використовуються для видалення шкідливих сполук з розплавленого заліза) завантажуються в доменні печі. Частина чавуну, яка переробляється на сталь (переробний чавун), у рідкому стані надходить до сталеплавильних печей. Охолоджена сталь у вигляді злитків надходить до прокатного

цеху, де з них виробляють прокат. З відходів основного виробництва виготовляють будівельні матеріали, азотні добрива тощо. Тобто на комбінаті повного циклу здійснюються всі стадії виробничого процесу - від видобутку руди до випуску кінцевої продукції.

У чорній металургії, крім комбінатів повного циклу (великої металургії), діють ще заводи переробної металургії, що виробляють тільки сталь (із довізного чавуну і металобрухту), прокат чи феросплави. На багатьох машинобудівних заводах є металургійні цехи (мала металургія), які виготовляють для власних потреб сталь, чавунне й сталеве литво із металобрухту.

Чорна металургія - матеріаломістка галузь. На виготовлення 1 т чавуну, витрачається 1,2-1,5 т коксівного вугілля, не менше 1,5 т залізної руди, 0,5 т флюсових вапняків, 30 м³ води.

Оскільки більше як 3/4 собівартості чавуну припадає на сировину і паливо (на кокс - 50 %), то і основними факторами розміщення підприємств галузі є паливний і сировинний. Переробна і мала металургія орієнтуються на споживача (великі машинобудівні заводи), а виробництво сталі в електропечах - на електроенергію. Важливе значення для металургійних підприємств має наявність води.

Основними принципами розміщення підприємств чорної металургії є: 1) наближення до сировини; 2) наближення до палива; 3) розміщення на шляху між паливом і сировиною. Всі три принципи реалізовані в Україні у формуванні районів чорної металургії - Донецького, Придніпровського, Приазовського.

Найбільшим виробником чорних металів і прокату є Придніпровський металургійний район, в якому видобувається 95 % залізної й 100 % марганцевої руди, близько 50 % чавуну, сталі і прокату, а також 66 % сталевих труб і 83 % феросплавів. Він сформувався на основі власних залізних руд (Криворізьке, Кременчуцьке, Керченське, Білозерське родовища), марганцевих руд (Нікопольське і Великотокмацьке), флюсів і вапняків. Кокс сюди довозять з Донбасу. Використовує дніпровську воду та місцеву електроенергію. Тут сформувалися три великі промислові вузли: Дніпровський (Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Новомосковськ), Запорізький (запорізькі заводи "Запоріжсталь", електросталеплавний "Дніпроспецсталь", завод феросплавів) та Криворізький (кар'єри, шахти і збагачувальні комбінати залізних руд Кривого Рога, марганцевих Нікополя, а також металургійні, трубні і феросплавні заводи цих міст). Кременчуцький вузол знаходиться в стадії формування. Тут діє тільки Дніпровський гірничо-збагачувальний комбінат, що працює на рудах Кременчуцького залізрудного родовища. Вогнетривкі глини використовують на підприємствах Придніпров'я з місцевих родовищ, а вапняки довозять з Криму.

Донецький металургійний район сформувався на базі місцевого високоякісного коксівного вугілля, вапняків, залізній руді Кривого Рогу та нікопольському марганці. Вода поступає із Сіверського Дінця і каналом Дніпро - Донбас. Найбільшими центрами чорної металургії є Донецьк, Макіївка, Алчевськ, Харцизьк. До найбільших в Україні належать Алчевський комбінат, Донецький, Єнакіївський, Краматорський, Костянтинівський - металургійні, Харцизький та Макіївський - трубопрокатні заводи.

До складу Приазовського району чорної металургії входять заводи у Керчі та Маріуполі (один із найбільших заводів повного циклу - "Азовсталь"). Руда надходить до Маріуполя із Криворіжжя та Керчі, а коксівне вугілля з Донбасу. Металургія Приазовського району забезпечує металом місцеві машинобудівні підприємства, частина продукції експортується в інші країни морським шляхом.

Чорна металургія є одним із найбільших забруднювачів повітря, води. На місто Кривий Ріг припадає 10 % обсягів забруднення атмосфери в Україні. Тому необхідно значно поліпшити очищення викидів у повітря, переходити на замкнутий цикл використання води.

Актуальним є питання реконструкції діючих підприємств, підвищення частки електро- та киснево-конверторної сталі, прокату у загальному обсязі продукції, урізноманітнення її асортименту, підвищення якості.

Україна є одним із найбільших у світі виробників чорних металів, експорт яких дає їй майже третину валютних надходжень.

3. Кольорова металургія: райони видобування сировини, галузева і територіальна структура, проблеми і перспективи розвитку.

До кольорової металургії належить видобуток і збагачення руд кольорових металів, виплавка металів і сплавів, виробництво прокату. До кольорових належать всі інші метали, крім уже названих чорних. Серед основних виділяють важкі (мідь, свинець, цинк, олово, нікель) та легкі (алюміній, магній, титан) метали. Крім них, галузь переробляє рідкісні (вольфрам, молібден, кобальт, ртуть), благородні (золото, срібло, платина) метали та дорогоцінне каміння (алмази, топази тощо).

Збагачення - це виробничий процес, спрямований на підвищення концентрації корисного елемента в руді.

Перші підприємства кольорової металургії (з виплавки ртуті і цинку) побудовані на Донбасі у кінці XIX ст. Після Другої світової війни налагоджено виробництво титану, нікелю, латуні тощо. Однак галузь так і не набула значного розвитку в Україні і складається лише з деяких виробництв. Це пов'язано з незначними запасами сировини.

Сировина для металургії кольорових металів має дві важливі особливості, які зумовлюють суттєві відмінності галузі від чорної металургії. Перша з них полягає у бідності руд на вміст корисного компоненту. Так, руди, що використовуються для виробництва міді, свинцю, цинку, олова, містять всього декілька відсотків основного металу, а інколи менше 1 %. Тому вони потребують збагачення, тобто перетворення їх у концентрати з вмістом металу 40-60 %.

Другою особливістю руд кольорових металів є їхня комплексність, тобто наявність у руді кількох металів. Число попутних складових у деяких рудах може бути більше десяти. Серед них найчастіше - цинк, золото, срібло, нікель та інші метали, а також сірка. Відмінність технологічних процесів - для отримання різних металів, необхідність використання попутних компонентів руди і виробничих відходів зумовлюють потребу комбінування.

Для виплавки більшості важких металів необхідна значна кількість коксівного вугілля. Легкі метали потребують багато електроенергії для виробництва однієї тонни алюмінію - 18 тис. кВт год., титану - 30-60 тис. кВт год. Такі виробництва називають енергоємними.

Визначальними факторами розміщення підприємств кольорової металургії є сировинний та паливно-енергетичний. Через низький вміст металу в рудах, великі затрати на їх видобуток і збагачення, а також високу частку корисного компонента в рудному концентраті, часто спостерігається просторовий розрив між видобутком і збагаченням руд та виробництвом з них чистого металу і сплавів. Гірничо-збагачувальні комбінати тяжіють до районів видобутку руди, а також орієнтуються на водні ресурси (процес збагачення потребує багато води). Металургійні заводи, що виплавляють важкі кольорові метали з концентратів, розміщують переважно поблизу паливних баз, а підприємства з виплавки легких металів - поблизу джерел дешевої електроенергії.

В Україні виділяють такі основні райони кольорової металургії:

1. Донецький, де підприємства орієнтуються на енергетичну базу теплових електростанцій.
2. Придніпровський, що характеризується великою енергетичною базою (Дніпровський каскад гідроелектростанцій) і наявністю водних ресурсів.
3. Побузький, що орієнтується на власну сировину (нікелеві руди півдня України), на Донецьке паливо (коксівне вугілля) і на гідроелектростанції півдня України.

У Західному регіоні України виділяють три центри кольорової металургії, а саме: Львів (вторинні кольорові метали), Калуш (магнієве виробництво на базі місцевої сировини), Вишкове у Закарпатській області (руть).

У Південному регіоні центрами кольорової металургії є Одеса (виробництво вторинних кольорових металів), Миколаїв (виробництво глинозему), Красноперекопськ, де розташований Кримський завод двоокису титану.

Серед галузей кольорової металургії в Україні провідне місце посідає виробництво легких металів, зокрема алюмінію, на яке припадає 20 % усього виробництва кольорової металургії у державі. Власні запаси цієї сировини в Україні є незначними. Промислове значення мають лише Високопільське (Дніпропетровська область) і Смілянське (Черкаська область) родовища. Перспективними є родовища бокситів на півдні Дніпропетровської області та в Призов'ї.

Діє алюмінієва [промисловість](#) переважно на довізних (з Бразилії, Гвінеї, Ямайки, Росії, Австралії) бокситах, які переробляються на Миколаївському глиноземному заводі. Глинозем для подальшої переробки надходить на Дніпровський алюмінієвий завод у Запоріжжі. Завод алюмінієвих сплавів діє у Свердловську (Луганська область).

Підприємства титано-магнієвої промисловості видобувають і збагачують титаномангнієву сировину та виробляють відповідні метали. Сировиною для магнієвої промисловості є родовища калійних солей в Калуші та Стебнику, а також басейн Сиваша. Титанові руди видобувають на Іршанському родовищі, де є також гірничо-збагачувальний комбінат. Титано-магнієвий комбінат, зорієнтований на дешеву електроенергію й розміщений у Запоріжжі. Магнієву сировину довозять із Стебника (Львівська область), Калуша (Івано-Франківська область) і Сиваша, а титанову - з Іршанського гірничо-збагачувального комбінату (Житомирська область), родовищ Дніпропетровської області, а також Кримського заводу діоксиду титану (Армянськ).

Найбільші підприємства індустрії важких та рідкісних металів є у Кіровоградській та Донецькій областях. На базі місцевих руд, електроенергії Південноукраїнської АЕС та привізному вугіллі діє Побузький нікелевий завод. Костянтинівський цинковий завод, побудований у 30-х роках, орієнтувався на паливні ресурси Донбасу та цинковий концентрат з Казахстану, Росії. Сучасне цинкове виробництво більше потребує електроенергії, ніж палива. Цинк з Костянтинівки частково надходить на Артемівський завод, де виробляють латунь (сплав міді і цинку), латунний і мідний прокат. Мідь і свинець імпортуються з Росії. Діє і найдавніший Микитівський ртутний комбінат, що має кар'єри з видобутку ртутної руди (кіноварі) та збагачувальну фабрику.

Має Україна власні родовища золота, що розташовуються поблизу Жовтих Вод (Дніпропетровська область) та на Закарпатті (Мужієвське родовище). На сьогоднішній день виплавка золота проводиться лише на Дніпропетровщині (приблизно 2 т в рік).

Проблеми кольорової металургії пов'язані із постачанням сировиною підприємств, їхньою реконструкцією з метою повного використання всіх компонентів руд та відходів виробництва, очищенням викидів у довкілля розв'язувати сировинну проблему можна шляхом освоєння давно відомих запасів алюмінієвої сировини в Україні, а також розвіданих запасів міді на Волині. Розширюються потужності і проводиться реконструкція ліній з виробництва магнію на Калуському концерні "Лукор", налагоджується виробництво кольорових металів із вторинної сировини, металобрухту, переробка відходів. Важливим напрямком розвитку є збільшення експортної орієнтації деяких галузей кольорової металургії (ртутної, титано-магнієвої).

Висновок

Металургійний комплекс об'єднує підприємства, які послідовно здійснюють випробування, збагачування, металургійну переробку руд чорних, кольорових і рідкісних металів та нерудної сировини для металургії, виробництво чавуну, сталі, кольорових і дорогоцінних металів, сплавів, прокатне виробництво, переробку вторинної сировини. До нього належать також коксохімія, виробництво вогнетривів, будівельних конструкцій зметалу, електродів, металургійного устаткування, порошкова металургія.

Металургійний комплекс об'єднує чорну й кольорову металургію. Його основна продукція (чорні й кольорові метали) є сировиною для машинобудування, використовується на будівництві й на транспорті, а також у виробництві товарів широкого вжитку для населення. Рівень розвитку металургійного комплексу визначає економічний потенціал країни і забезпечує матеріалізацію капіталовкладень в основних фондах.

Література

1. Афонин В. Г., Нестеров П. Г. Сировинна база чорної металургії України. -К.: Техніка 1998.
2. Бейдик О. О., Падун М. М. Географія: посібник для вступників до вищих навчальних закладів. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1996. –с.304.

3. Гілецький Й.Р. Економічна і соціальна географія: Підручник для учнів 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів.-Тернопіль :Підручники і посібники,2009.-272с.

4. Гілецький Й.Р. Економічна і соціальна географія: Посібник для абітурієнтів / Йосип Романович Гілецький, Роман Радославович Сливка, Михайло Миколайович Богович. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2005. – 400

5. Масляк П. О., Олійник Я. Б., Степаненко А. В., Шищенко Пю Г. Географія: Навчальний посібник для старшокласників і абітурієнтів.

Програма і відповіді на всі запитання. – К.: Товариство “Знання”, ККО, 1998. – с.773.

6. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К., 1998.

Контрольні запитання:

1. Визначить місце металургійного комплексу для розвитку господарства України.
2. Яку продукцію виробляє чорна металургія?
3. Як зародилася чорна металургія і яке її сучасне значення в НГК України?
4. Які виробничі особливості чорної металургії?
5. Які підприємства входять до складу металургійного комбінату?
6. Охарактеризуйте три основні райони розміщення чорної металургії на території країни і фактори, якими зумовлена така географія підприємств.
7. Які проблеми і перспективи розвитку чорної металургії?
8. Які метали належать до кольорових?
9. Де і коли з'явилися перші підприємства кольорової металургії в Україні?
10. Які особливості сировини та технології виробництва кольорових металів?
11. Які фактори зумовлюють розміщення підприємств кольорової металургії? Чому?
12. Де розташовані найбільші підприємства з виробництва легких та важких кольорових металів? Чому?

13. Які проблеми й перспективи розвитку кольорової металургії України?

Тема 7

Тема лекції: Машинобудування України.

Мета: Охарактеризувати Машинобудування України. Визначити Фактори і особливості розміщення основних галузей машинобудування. Розглянути шляхи вирішення проблем машинобудування.

План

лекції

Вступ

1. Значення, структура та стан машинобудівного комплексу України.
2. Фактори і особливості розміщення основних галузей машинобудування.
3. Вдосконалення територіальної і галузевої структури машинобудування.
4. Проблема конкурентноздатності машинотехнічної продукції на міжнародному рівні.

Висновки

Список використаної літератури

ВСТУП

Сучасна господарська система функціонує в умовах досить складних економічних взаємозв'язків, аналіз яких потребує серйозної фахової підготовки. Це вимагає від економістів глибоких знань теоретичних основ розміщення продуктивних сил, принципів територіальної організації виробництва, світових тенденцій розвитку продуктивних сил. Особливого значення в практиці господарювання набуває розробка прогнозів (схем) розміщення і розвитку продуктивних сил певних територій, якими визначаються завдання і основні показники економічного та соціального розвитку регіонів України, напрями комплексного використання природних ресурсів, шляхи розв'язання соціальних та екологічних проблем. Оволодіння методологією прогнозування тенденцій розвитку продуктивних сил на найближчу та віддалену перспективу можливе лише на основі глибоких знань як теоретичних, так і прикладних аспектів організації територіального господарювання.

Машинобудування є матеріальною основою технічного переозброєння економіки. Науково-

технічний прогрес прискорює накопичення капіталу, що в свою чергу сприяє підвищенню попиту на засоби виробництва, передусім на машини й устаткування. Одним із наслідків науково-технічної революції є швидке моральне зношування засобів виробництва. Технічний прогрес спонукає дедалі частішу зміну типів та моделей виробів. Моделі продукції старіють та змінюються значно раніше, ніж зношуються знаряддя праці, спеціально спроектовані для виготовлення цього виробу. Істотно зростає питома вага серійного, а часом і дрібносерійного випуску.

Велике значення у сучасній промисловості — і насамперед у машинобудуванні — має проблема гнучкості, яку можна зарахувати до першорядних економічних проблем технічного прогресу.

1. Значення, структура та стан машинобудівного комплексу України.

Створюючи найактивнішу частину основних виробничих фондів — знаряддя праці, машинобудування істотно впливає на темпи й напрями науково-технічного прогресу в інших галузях господарства, зростання продуктивності праці, інші показники, що визначають ефективність виробництва.

Структурні зрушення у машинобудуванні відбуваються у двох напрямках. По-перше, змінюється основа для зростання традиційних галузей **машинобудування** внаслідок розвитку науки. Змінився характер продукції у давніх галузях машинобудування (у верстатобудуванні, у випуску рухомого складу для залізниць тощо). По-друге, розвиваються нові наукомісткі галузі машинобудування (автоматика, радіоелектроніка, устаткування для атомної промисловості, верстатів з ЧПУ, робототехніка тощо).

Отже, тривалими пріоритетами у структурній політиці машинобудування мають стати:

- * прискорений розвиток наукомістких машинобудівних виробництв;
- * соціальна переорієнтація комплексу, передбачуване пришвидшене нарощування випуску продукції для споживчого сектора (включно з технічно складними виробами народного споживання, що є одним з найперспективніших напрямів та вузьким місцем у задоволенні споживчого попиту; обладнання для сфери послуг);
- * екологізація виробництва, що передбачає випуск ресурсозбережних видів техніки, застосування ресурсозбережних технологій машинобудівного виробництва, розширення використання прогресивних конструкційних матеріалів.

Такі зрушення у машинобудуванні треба трактувати як закономірні, і це підтверджується світовим досвідом. У **машинобудівному комплексі** розвинутих країн протягом тривалого часу

спостерігається тенденція відносно зменшувати питому вагу старих, традиційних і збільшувати частку нових, наукомістких виробництв, що викликано, насамперед, істотними змінами у структурі кінцевого продукту у бік електронної техніки, засобів автоматизації, приладів та іншої наукомісткої продукції.

Найяскравіше такі тенденції виявляються у машинобудуванні Японії, де питома вага, приміром, електронної та електротехнічної промисловості значно зросла. Водночас частка випуску металовиробів понижилася.

Прогресивні структурні зміни здатні незабаром істотно знизити навантаження на машинобудування і, що важливо, знизити потребу в залученні нових інвестицій для нарощування й оновлення створеного виробничого апарату.

Україна має сприятливі передумови для розвитку цієї галузі виробництва. Це обумовлено наявністю металургійної бази, значними промислово-виробничими фондами, великою кількістю трудових ресурсів, потужною науково-дослідницькою базою. Галузева структура машинобудівного комплексу України досить розвинена.

Машинобудування і металообробка є великою комплексною галуззю обробної промисловості України. В ній зайнята понад третина промислового персоналу. Вона складається з власне машинобудування і металообробки. Машинобудування є основою технічного і технологічного прогресу.

Принципова схема машинобудівного виробництва така: метал надходить на переробку до ливарного, пресового чи ковальського цеху, звідти (а також прокат з металургійного заводу) — до механічного цеху для виготовлення деталей машин. Далі у складальному цеху з них виготовляють готову продукцію.

В Україні розвинуте широкопрофільне машинобудування, підприємства якого формують складний, взаємопов'язаний машинобудівний комплекс. До його складу входять усі основні галузі машинобудування. Провідне місце посідають приладобудування, тракторне і сільськогосподарське машинобудування, де зайнято близько п'ятої частини тих, хто працює в машинобудуванні. Розвиваються автомобілебудування, промисловість металевих конструкцій, верстатобудівна та інструментальна, гірничошахтне і гірничорудне машинобудування тощо.

Характерною особливістю галузі є розширення випуску виробів, що раніше доставлялися з-за кордону, підвищення якості деяких видів продукції. Проте машинобудування не поминули кризові явища, які призвели до значного скорочення випуску продукції, погіршення зв'язків, розбалансування виробництва.

Приладобудування включає виробництво різних приладів для контролю, вимірювання, а також засоби обчислювальної техніки, автоматики тощо. На розміщення приладобудування вирішальний вплив має наявність в тому чи іншому регіоні, населеному пункті висококваліфікованих інженерно-технічних і робітничих кадрів. Центрами приладобудування є великі вузівські та наукові центри, де готують такі кадри.

В Україні можна виділити певні групи міст, які спеціалізуються на виробництві тих чи інших приладів. Прилади для контролю і регулювання технологічних процесів випускають у Києві, Івано-Франківську, Луцьку, Харкові. Найбільшими центрами виробництва електровимірювальних приладів є Київ, Львів, Житомир; радіовимірювальних приладів — Львів, Ужгород, Київ; приладів для механізації та автоматизації інженерної та управлінської праці — Кіровоград, Умань, Харків; засобів обчислювальної техніки — Київ, Вінниця, Чернівці; оптико-механічних приладів і апаратури — Харків, Суми, Одеса.

Підприємства інструментальної промисловості виробляють металорізальний, контрольно-вимірювальний, слюсарно-монтажний, допоміжний та ін. інструмент. Інструменти випускають у Львові, Хмельницьку, Одесі, Полтаві, Бердичеві та ін.

Тракторне і сільськогосподарське машинобудування охоплює виробництво тракторів, різноманітних машин для обробітку землі, а також машин для тваринництва. Географія цієї галузі орієнтується на споживачів, адже перевозити метал значно дешевше, ніж вироби з нього.

В Україні діє великий тракторний завод у Харкові, який перебуває в тісних зв'язках як із заводами Харкова (тракторні двигуни, тракторні самохідні шасі), так і з підприємствами Харківської промислової агломерації (Лозова, Дергачі). Центрами тракторобудування є й інші міста держави — Київ (тракторні деталі), Мелітополь і Кіровоград (тракторні гідроагрегати), Вінниця (тракторні агрегати).

Машини для сільського господарства виробляють у Дніпропетровську і Тернополі (бурякозбиральні комбайни), Херсоні (зерно- і кукурудзозбиральні комбайни), Олександрії (зернозбиральні комбайни), Одесі (грунтообробні машини), Бердянську (жниварки), Кіровограді (сівалки), Львові (машини для хімічного захисту рослин, виробництва кормів).

Центрами виробництва машин і устаткування для тваринництва і кормовиробництва є також Ніжин, Бердянськ, Біла Церква, Коломия, Умань та ін.

В Україні є всі галузі транспортного машинобудування: залізничне, авто-, літако- і суднобудування. Тепловози виробляють у Луганську і Харкові, вагони — у Кременчуку, Дніпродзержинську, Стаханові, залізничні цистерни — в Маріуполі.

Важливою і перспективною галуззю машинобудування, яка в Україні ще не набула належного розвитку, є автомобілебудування. У перспективі передбачається розширити автомобілебудування за

рахунок створення спільних із закордонними фірмами підприємств.

Центрами автомобілебудування є Запоріжжя і Луцьк (легкові автомобілі), Кременчук (вантажні автомобілі), Львів (автобуси і автотранспортувачі). Автозапчастини для автомобілів випускають у Краснодарі, Чернігові; мопеди — у Львові, мотоцикли — в Києві, велосипеди — у Харкові, Чернігові.

Сучасне літакобудування зосереджено в Києві і Харкові, ракети для виведення на орбіту супутників Землі виробляють у Дніпропетровську. Це місто є одним з найбільших центрів ракетобудування у світі.

Суднобудування є добре розвинутою ланкою машинобудування, продукція якого користується значним попитом як у нашій країні, так і за кордоном. Зі стапелів (місць будівництва суден) суднобудівних заводів сходять різного типу бойові кораблі, цивільні судна широкого призначення, що використовуються для перевезення пасажирів і вантажів. Випускаються кораблі для морського і річкового флоту. Центрами суднобудування і судноремонту є Миколаїв, Херсон, Севастополь, Київ, Керч та ін. Це потужні приморські та прирічкові промислові центри.

В Україні розвинено верстатобудування, випуск продукції якого останнім часом скоротився. Організовано випуск ковальсько-пресових машин. У цілому верстатобудування потребує докорінної перебудови з широким залученням сучасних технологій. Центрами верстатобудування є Харків, Київ, Одеса, Бердичів, Черкаси, Дніпропетровськ та ін.

Енергетична та електротехнічна промисловість розвивається в багатьох регіонах країни. Освоєно випуск широкого асортименту продукції: електродвигуни змінного струму, вибухобезпечні двигуни тощо. Центрами галузі є Харків, Запоріжжя, Донецьк, Тернопіль, Хмельницький. В структурі цієї галузі чільне місце посідає енергетичне машинобудування, що виробляє устаткування та обладнання для теплових, атомних і гідравлічних електростанцій, а також ліній електропередачі, підстанцій тощо. Ця галузь виникла в Україні у міжвоєнні роки. Підприємство з виробництва турбін працює в Харкові — це один з перших в Україні заводів такого профілю. Центрами енергетичного машинобудування є Краматорськ, Монастирище (Черкаська обл.), Дніпропетровськ та ін.

Важлива галузь машинобудування — виробництво устаткування для галузей промисловості. Провідне місце належить гірничошахтному і гірничорудному машинобудуванню, оскільки в країні багато шахт і рудників. Підприємства цієї галузі переважно орієнтуються на споживачів. Центрами виробництва продукції цієї галузі є Донецьк, Дружківка, Горлівка, Ясинувата (Донецька обл.), Красний Луч (Луганська обл.). Металургійне машинобудування зосереджене в районах чорної металургії: Краматорськ, Маріуполь, Дніпропетровськ, Слов'янськ, Лутугіне (Луганська обл.).

Центрами випуску устаткування для хімічної галузі є Львів, Бердичів, Павлоград (Дніпропетровська обл.), Суми, а устаткування для виробництва полімерів — Київ, Дніпропетровськ, Бахмач.

Устаткування для харчової промисловості випускається в багатьох областях. Це пояснюється наявністю густої мережі різних за своїм профілем підприємств цієї галузі.

Випуск обладнання для підприємств легкої промисловості має досить значне територіальне поширення: Чернівці, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Васильків (Київська обл.), Кам'янка (Черкаська обл.).

Важливим підрозділом машинобудування є ремонт машин і устаткування. Нині, коли значно скорочується випуск продукції машинобудування, ремонт машин і обладнання мають важливе значення.

Розширення ремонту і гарантування його належної якості дає можливість забезпечити безперебійне функціонування всього господарського комплексу країни. Підприємства з ремонту машин і обладнання здебільшого невеликі за розмірами і не потребують для свого розміщення спеціальних умов.

На загальному фоні територіальної розосередженості виробництв галузі високим рівнем концентрації виділяється Харківська область (особливо Харків), яка характеризується найбільшими масштабами випуску продукції машинобудування. Потужний Харківський промисловий вузол фактично вже переріс у велику Харківську промислову агломерацію машинобудівного профілю.

2. Фактори і особливості розміщення основних галузей машинобудування.

Підвищення ефективності машинобудівного виробництва визначається не лише впровадженням у виробництво нових типів машин і устаткування, вдосконаленням його галузевої структури, реконструкцією та технічним переозброєнням. Великі можливості приховані у вдосконаленні територіальної організації галузі, кращій розміщеності її підприємств. На це істотно впливає традиційний рівень машинобудування й використання виробничих потужностей, а також різні регіональні фактори й умови, потреба районів у продукції галузі, забезпеченість паливом, електроенергією, транспортом, наявність промислових майданчиків тощо. Крім того, важливою умовою раціонального розміщення галузі є наявність трудових ресурсів, зокрема кваліфікованих кадрів.

Отже, за своїми тенденціями у розміщенні підприємства машинобудування можна по-групувати

наступним

чином:

— галузі, які характеризуються високою металомісткістю, малою працемісткістю продукції, що випускається невеликими серіями або поодинокими екземплярами (підйомно-транспортне, металургійне, енергетичне машинобудування). Підприємства таких галузей доцільно розташовувати у районах металургійних баз;

— галузі, які характеризуються середньою металомісткістю, невисокою працемісткістю й транспортабельністю готової продукції за невеликих обсягів її випуску (виробництво обладнання для нафтової й хімічної промисловості, будівельних, шляхових і сільськогосподарських машин); підприємства повинні розміщуватись, як правило, у районах споживання продукції;

— галузі, які випускають масову продукцію з високою працемісткістю й фондомісткістю (автомобіле- й тракторобудування, дизелебудування, устаткування для легкої, харчової та поліграфічної промисловості); зазвичай розміщуються у центрах машинобудівної промисловості з наявністю кваліфікованих кадрів;

— галузі точного машинобудування, котрим властиві дуже висока працемісткість, мала металомісткість, підвищена фондомісткість (радіотехнічна та електронна промисловість, приладобудування, деякі виробництва електротехнічної промисловості); розміщуються у районах високої технічної культури, що мають висококваліфіковані кадри, експериментальні бази, науково-дослідні інститути.

3. Вдосконалення територіальної і галузевої структури машинобудування.

Ускладнення машинобудівного виробництва визначило поділ країн на виробників масової та наукомісткої продукції. Це зберегло висококваліфіковані виробництва у країнах з високим рівнем науково-технічного прогресу, де є великі витрати на наукові дослідження при освоєнні нових видів продукції.

Треба підкреслити чималу роль спеціалізації та кооперування виробництва у машинобудуванні. Спеціалізація виробництва передбачає концентрацію випуску конструктивно й технологічно подібних виробів, а також концентрацію окремих операцій у відокремлених галузях, на підприємствах. Перевага спеціалізації проявляється у широкій механізації та автоматизації виробництва, можливості вдосконалення конструкцій та технологічних процесів. Вона сприяє зростанню продуктивності праці за рахунок використання продуктивнішого обладнання.

Попредметна спеціалізація передбачає зосередження використання конструктивно схожих машин та обладнання на спеціалізованих підприємствах. До підприємств по-предметної

спеціалізації у машинобудуванні відносять автомобільні, тракторні, верстатобудівні заводи.

Ще одним різновидом є подетальна (вузлова) спеціалізація, що означає зосередження на окремих підприємствах виробництва обмеженої кількості деталей, вузлів, агрегатів для використання їх на попредметно спеціалізованих підприємствах. За приклад подетально спеціалізованих підприємств можуть правити підшипникові заводи, заводи автомобільних двигунів тощо.

Далі йде технологічна спеціалізація, яка передбачає створення підприємств для виконання окремих технологічних операцій (процесів). До таких підприємств можна зарахувати заводи для виробництва литва, поковок, зварювальних конструкцій.

Розвиток спеціалізації (особливо по-детальної й технологічної) визначає поширення кооперування як форми виробничих зв'язків між підприємствами, що беруть участь у спільному виготовленні продукції. Завдяки кооперуванню з'являється можливість скоротити виробництво більшості складних машин, прискорити впровадження нової техніки. Не в кожній країні є умови для розвитку прогресивного спеціалізованого виробництва, розрахованого на масовий або серійний випуск машинобудівної продукції. Перешкоджає брак місткого внутрішнього ринку, здатного використати продукцію великого підприємства, сировини, кадрів вчених і фахівців. Натомість надзвичайно розвинута внутрішньо- й міжгалузєва спеціалізація у США, де підприємства, які випускають складну продукцію, часто-густо є лише збиральними, що одержують деталі та вузли від численних субпідрядників.

Підприємства, які випускають складну продукцію, називаються **заводами-суміжниками**. Вадою цього процесу є те, що спеціалізація у сполученні з територіальним поділом праці часом призводить до формування вузькоспеціалізованих центрів або навіть районів.

4. Проблема конкурентноздатності машинотехнічної продукції на міжнародному рівні.

В цілому розвиток і розміщення машинобудування України супроводжується сукупністю таких загальних проблем його територіальної організації:

- концентрація машинобудівного виробництва у великих містах;
- недостатньо ефективна галузева й організаційна структура машинобудування, яка характеризується недостатнім розвитком наукомістких галузей, переважанням у структурі виробництва універсальних підприємств з високою матеріаломісткістю виробництва;
- слабкий розвиток машинобудівної бази в середніх і малих містах, окремих регіонах;
- відсутність комплексного розвитку машинобудування в багатьох машинобудівних центрах і регіонах;
- територіальна несумісність підприємств ряду галузей;
- недостатній розвиток внутрішньорегіональної виробничої кооперації, що призводить до виникнення надмірно дальніх, зустрічних та інших неефективних територіально-виробничих зв'язків.

Вирішення гострих проблем територіальної організації машинобудування країни визначається передусім чіткою розробкою державної та регіональних програм розвитку цієї галузі. Так, правильна орієнтація Донецького і Придніпровського регіонів має передбачати збереження (а в перспективі — розвиток) спеціалізації важкої промисловості, тракторного і сільськогосподарського, енергетичного та хімічного машинобудування.

Вести нове будівництво недоцільно. Слід зосередитися на поглибленні предметної, подетальної та технологічної спеціалізації. У Подільському, Поліському та Карпатському регіонах проблеми подальшого розвитку машинобудування досить специфічні. Тут існують передумови для превалювання галузей, які потребують підвищених витрат кваліфікованої праці, а також збільшення кількості робочих місць.

Структура і спеціалізація Причорноморського економічного регіону в перспективі не потребує істотних змін. Машинобудування в регіоні розвиватиметься завдяки підвищенню рівня концентрації та вдосконалення спеціалізації виробництва, реконструкції та технічного переоснащення діючих підприємств, підвищення рівня комплексності сформованих

Порівняно з іншими міжгалузевими комплексами машинобудування впливає на природне середовище значно менше. Проте спеціалізовані підприємства малої металургії через їхню чисельність забруднюють атмосферу і воду на рівні переробного металургійного комплексу. До інших забруднювачів середовища відносять відходи металообробки, зокрема ті, що виникають при хромуванні, нікелюванні виробів, виробниче сміття, мастила, пакувальні матеріали, їхні обсяги досить значні. Основні заходи запобігання забрудненню навколишнього середовища цією галуззю пов'язані з поліпшенням технологій виробництва.

ВИСНОВКИ

У майбутньому машинобудування доцільно розвивати насамперед за рахунок розширення випуску наукомістких виробництв, що базуються на сучасних технологіях. Йдеться про розвиток літакобудування, експорт літаків і двигунів до них. Це вимагатиме технічного переобладнання таких підприємств, як авіаційний науково-технічний комплекс ім. О. К. Антонова, Київський авіаційний завод АВІАНТ, Запорізьке підприємство "Мотор-Січ", виробниче об'єднання "Південний машинобудівний завод" у Дніпропетровську, що виробляє ракетно-космічні апарати, суднобудівних заводів у Миколаєві і Херсоні. Принципового значення набуває випуск сучасної техніки для проведення сільськогосподарських робіт, зокрема українських тракторів, українських зернових комбайнів, широкого асортименту побутової техніки та ін. Українське цивільне і військове машинобудування має значно розширити свій експортний потенціал.

Машинобудування є матеріальною основою технічного переозброєння економіки. Науково-технічний прогрес прискорює накопичення капіталу, що в свою чергу сприяє підвищенню попиту на засоби виробництва, передусім на машини й устаткування. Одним із наслідків науково-технічної революції є швидке моральне зношування засобів виробництва.

Треба підкреслити чималу роль спеціалізації та кооперування виробництва у машинобудуванні. Спеціалізація виробництва передбачає концентрацію випуску конструктивно й технологічно подібних виробів, а також концентрацію окремих операцій у відокремлених галузях, на підприємствах. Перевага спеціалізації проявляється у широкій механізації та автоматизації виробництва, можливості вдосконалення конструкцій та технологічних процесів. Вона сприяє

зростанню продуктивності праці за рахунок використання продуктивнішого обладнання.

Передусім необхідно звернути увагу на проблеми машинобудівного комплексу України:

- концентрація машинобудівного виробництва у великих містах; недостатньо ефективна галузева й організаційна структура машинобудування, яка характеризується недостатнім розвитком наукомістких галузей, переважанням у структурі виробництва універсальних підприємств з високою матеріаломісткістю виробництва;
- слабкий розвиток машинобудівної бази в середніх і малих містах, окремих регіонах;
- відсутність комплексного розвитку машинобудування в багатьох машинобудівних центрах і регіонах;
- територіальна несумісність підприємств ряду галузей; недостатній розвиток внутрішньорегіональної виробничої кооперації, що призводить до виникнення надмірно дальніх, зустрічних та інших неефективних територіально-виробничих зв'язків.

СПИСОК

ВИКОРИСТАНОЇ

ЛІТЕРАТУРИ

1. Букін В.І. Регіональна економіка. — К., 2000.
2. Геєць В. Структура економіки і структурна політика її стабілізації // Економіка України. — 2006. — № 4. — С. 17—18.
3. Дорогунцов С., Федорищева А. Методологічні засади розміщення та розвитку потенційно небезпечних виробництв // Економіка України. — 2005. — №6. — С. 4—11.
4. Дорогунцов С.І., Олійник. Я.Б., Степаненко А.В. Розміщення продуктивних сил: Навч. посіб. для ВНЗ / За ред. С.І. Дорогунцова. — К., 2004. — 364 с.
5. Розміщення продуктивних сил / під ред. Ковалевський В.В. К., 2000.
6. Розміщення продуктивних сил: підручник / За ред. док. економічних наук, проф. С.І. Дорогунцова, Київ: КНЕУ, 2005. — 98бс.
7. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика К.2002.

Контрольні запитання.

1. Яка частина промислового персоналу зайнята в металообробці?
2. На який фактор спирається географія галузів машинобудування?
3. Що таке попредметна і подетальна спеціалізація?

Тема 8

Тема: Хімічна, нафтохімічна та хіміко-фармацевтична промисловість.

Мета: сформувати поняття про хімічну промисловість, розкрити зміст і структуру хімічної промисловості, показати її значення у господарстві країни, з'ясувати особливості сировинної бази і розвитку галузі; ознайомити з основними центрами і районами хімічної промисловості, екологічними проблемами, пов'язаними з розвитком галузей хімічної промисловості; описувати хімічний комплекс району за типовим планом.

План

• Вступ

1. Характеристика хімічної промисловості України, її галузева структура.
2. Сировинна база хімічної промисловості.
3. Фактори розміщення галузей хімічної промисловості.
4. Характеристика територіальної структури комплексу.
5. Нафтохімічна галузь.
6. Хіміко-фармацевтична галузь.
7. Проблеми і перспективи розвитку.

•

Висновки

•

Література

• Питання

Вступ

Хімічний комплекс — один з провідних у структурі сучасної економіки. Від його розвитку, як і від розвитку машинобудування, значною мірою залежить науково-технічний прогрес. Комплекс хімічних виробництв виготовляє продукцію для всіх основних галузей промисловості, транспорту, сільського господарства, оборони, побутового обслуговування та інших сфер діяльності. Він істотно впливає на рівень і темпи розвитку економіки в цілому.

Використання хімічної продукції в промисловості дає змогу виготовляти значну кількість високоякісних виробів, необхідних таким прогресивним галузям виробництва, як атомна енергетика, радіоелектроніка тощо. Продукція хімічної промисловості часто заміщує природну сировину, яка дорого коштує, сприяє зниженню вартості кінцевої продукції, підвищенню якості виробів.

1. Характеристика хімічної промисловості України, її галузева структура.

Хімічна промисловість належить до складних галузей. У структурі хімічної та нафтохімічної промисловості виділяють такі підгалузі: гірничо-хімічну; основну хімію; хімію органічного синтезу; галузі з виробництва полімерних матеріалів, хімію тонкого органічного синтезу (лаків, фарб, фотохімічних товарів); побутову хімію. Останнім часом як окремі галузі виділилися мікробіологічна і фармацевтична промисловість. Основу хімічної промисловості становлять видобуток сировини, виробництво мінеральних добрив і полімерних матеріалів.

В Україні розвинута багатогалузева хімія і нафтохімія. Найкрупнішими підрозділами названої галузі є виробництва основної хімії (49 % всієї товарної продукції галузі), лакофарбова (6 %), промисловість пластмасових виробів, скловолкнистого лиття (5 %), шинна (10 %), гумоазбестова (7 %) та багато ін. На власне хімічну промисловість припадає близько 80 % випуску продукції всієї галузі, на нафтохімічну – 20 %.

Неорганічна хімія переважно виробляє напівфабрикати, що використовуються в інших галузях промисловості. Виняток становлять мінеральні добрива, котрі продукує окрема галузь.

До органічної хімії входять виробництва вуглеводневої сировини, органічних напівфабрикатів, синтетичних матеріалів. Основною сировиною для хімії органічного синтезу є вуглеводні нафти, природний та супутній газ. Використовуються також вуглеводністі сполуки, що одержуються з вугілля.

Гірничо-хімічна промисловість утворює сировинну базу передусім для неорганічної хімії. Функцією гірничо-хімічної промисловості є видобуток сировини: сірки, фосфатів і калійних солей, кухонної солі, карбонату.

Основна хімія як галузь обіймає кислотну, содову промисловість та виробництво мінеральних добрив. Сірчано-кислотна промисловість виробляє продукт, що потрібний у багатьох галузях – сірчану кислоту. Основним джерелом є поклади самородної сірки, сірчаного й залізного колчедану, нафти й природного газу. Сірка міститься також у відходах металургійної промисловості. Промисловість мінеральних добрив виробляє азотні, фосфорні та калійні добрива. На азотні добрива припадає половина усього виробництва, а фосфорні й калійні добрива продукуються приблизно в однаковій кількості. Україна займає значне місце в виробництві добрив. Виробництво кальцинованої соди зосереджено в районах залягання солей та вапняків; каустична сода ширше використовується, ґрунтуючись на виробництві хлору, що застосовується для випуску неорганічних продуктів, отрутохімікатів, полімерів.

Промисловість хімії органічного синтезу використовує як сировину нафту. Це багатогалузеве виробництво. Підприємства тяжіють до районів нафтовидобутку, масового споживання нафтопродуктів та магістральних нафтопроводів.

Якщо розглядати хімічну промисловість схематично, вона має таку загальну схему:

I.		Хімічна	промисловість.
1.		Гірничо-хімічна	промисловість.
2.	Головна	або	хімія:
–		виробництво	кислот;
–	виробництво	мінеральних	добрив.
3.	Промисловість	хімічних	волокон.
4.		Лакофарбова	промисловість.
5.	Промисловість	синтетичних	фарб.
II.		Хіміко-фармацевтичний	комплекс.
III.		Нафтохімічна	промисловість:
1.		Шинна	промисловість.
	2. Гумоазбестова промисловість		
	2. Сировинна база хімічної промисловості.		

Україна має потужну сировинну базу для хімічної промисловості, тобто запаси майже всіх видів мінеральної хімічної сировини: вугілля, природного газу, нафти, сірки, карбонатної сировини, кухонної і калійної солей, титанових руд тощо. З основних видів мінеральної сировини в країні поки що не виявлені великі родовища фосфорної сировини (відомі лише незначні родовища фосфоритів і апатитів).

Україна має практично невичерпні запаси кухонної солі (понад 10 млрд. т), більше ніж половина яких припадає на Артемівсько-Слов'янське родовище Донбасу. Соляні пласти залягають тут на глибині від 80 до 500 м, їх потужність місцями досягає 20—28 м. Вони розробляються шахтним способом шляхом «вилуження» солі з наступним викачуванням розсолу. Соляні пласти цього родовища виходять далеко на північ за межі Донбасу — переважно на територію Харківської області. Тут найбільший інтерес у майбутньому може мати Єфремівське родовище. Ряд великих родовищ кухонної солі є у Закарпатті. З них з давнини розробляється Солотвинське родовище (шахтний видобуток). Значну цінність для хімічної промисловості мають запаси солей Північного Криму. Вони представлені як самосадочною сіллю, так і ропою Сивашських озер. В складі останніх розчини солей натрію, магнію, бромю, йоду, титану та інших цінних елементів. Широке освоєння солей Криму почалося тільки у повоєнні роки.

У Прикарпатті є ряд родовищ калійних солей, що йдуть на виробництво безхлорних добрив і магнію. Розробляються великі родовища в Івано-Франківській (Калуш) і Львівській (Стебник) областях.

Україна має дуже великі родовища самородної сірки, що відкриті у повоєнний час в Прикарпатті. Це такі родовища, як Роздольське, Яворівське, Немирівське (Львівська область), Глумаєвське (Івано-Франківська область) та ін. На базі перших двох створені великі промислові підприємства.

Що стосується розвіданих запасів фосфоритів, які йдуть на виробництво фосфатних добрив, то, як вже зазначалося вище, вони обмежені, а їх використання до останнього часу

оцінювалося як малоефективне. Так, найбільше Кролевецьке родовище в Сумській області через глибоке залягання фосфоритів придатне лише для розробки дорогим підземним способом. Разом з тим, якщо родовище розробляти комплексно (видобувати глибоко розташовані фосфорити і цементну сировину, що її прикриває), то воно може мати промисловий інтерес. Як фосфорна сировина можуть бути використані апатитові руди, широко представлені в межах Українського кристалічного щита, і насамперед в межах Дніпропетровської і Житомирської областей. При цьому витрати на її розробку можуть бути нижчими, ніж на імпорт кольських (Росія) апатитів. В Україні є у наявності реальні геологічні і економічні передумови для виявлення і використання нових родовищ фосфорної сировини.

На території України розвідано кілька великих родовищ титанових руд. Основні родовища титанових руд є в Житомирській і Дніпропетровській областях. Сировиною для виробництва титанових барвників є й солі Сивашських озер.

Карбонатна сировина (крейда, вапняк), що використовується у хімічній промисловості, є у багатьох місцях країни (Причорномор'я, Донецько-Придніпровська низовина, Донбас тощо). Забезпечення України цим видом сировини для хімічної промисловості не є проблемою.

Хімічна промисловість використовує в значних обсягах як сировину і промислові відходи. Вони створюються у значних обсягах в деяких галузях промисловості (насамперед в чорній та кольоровій металургії, нафтопереробці, тепловій електроенергетиці, лісовій промисловості тощо). В цьому відношенні особливо слід відмітити коксохімічне виробництво, на базі якого з вугілля (поряд з коксом, що направляється у доменне виробництво) отримують багато інших цінних продуктів: аміак, смоли, бензол тощо. Великі коксохімічні заводи збудовані поблизу основних споживачів коксу — металургійних заводів — у багатьох містах Донбасу і Придніпров'я: Горлівці, Донецьку, Макіївці, Авдіївці, Алчевську, Стаханові, Єнакієві, Маріуполі, Дніпродзержинську, Дніпропетровську, Кривому Розі, Запоріжжі.

Комбінування коксохімічного і металургійного виробництва дає значний економічний ефект, оскільки при цьому доменні гази використовують для обігріву коксових печей, а високоякісні гази — на технологічні потреби сталеварних і прокатних цехів металургійних заводів, підприємств хімічної промисловості і газифікації населених пунктів.

Важливим постачальником сировини для хімічної промисловості може служити нафтопереробна промисловість. При відносно невеликому видобутку нафти в країні (приблизно 4 млн. т) в ній є значно більші потужності нафтопереробної промисловості (приблизно 60 млн. т на рік). Великі нафтопереробні заводи, що працюють головним чином на імпортованій нафті, розташовані у Лисичанську, Кременчуці, Одесі, Херсоні. Разом з тим їх потужності для цілей хімічної промисловості використовуються ще недостатньо.

В цілому, незважаючи на наявність потужної сировинної бази хімічної промисловості, для

країни ще характерна істотна залежність від імпорتنих поставок сировини (природних газів, апатитових концентратів, сірчастого колчедану тощо) і напівфабрикатів (синтетичного каучуку, целюлози та ін.), що особливо згубно впливає на розвиток галузі в останні роки у зв'язку з переходом до ринкових відносин і недосконалим законодавством щодо їх регулювання.

3.Фактори розміщення галузей хімічної промисловості.

Сучасне розміщення галузі сформувалося під впливом географічних, економічних і технічних факторів.

Географія сировинних ресурсів, їх потужність, умови залягання істотно впливають на розміщення підприємств гірничо-хімічної промисловості. Зростання потреб у нафті і газі, що стали основною сировиною в галузі органічного синтезу і нафтохімічної промисловості, посилює вплив фактора сировинних ресурсів у розміщенні виробництва. Щоправда, наявність розгалуженої мережі трубопроводів зумовлює наближення виробництва до районів споживання.

Обґрунтування розміщення конкретних хімічних виробництв пов'язане з урахуванням факторів, що впливають із структури витрат на одержання і споживання хімічної продукції. Це передусім:

- сировинний фактор (частка сировини і матеріалів в 1 т готового продукту);
- енергетичний фактор (витрати палива в умовних тоннах на одну тонну готового продукту);
- водний фактор (розміри водоспоживання і кількості стічних вод, які потребують очищення);
- трудовий фактор (виділення виробництв з високими затратами живої праці на одиницю готової продукції);
- споживчий фактор (наявність споживача готової продукції).

У хімічній промисловості більше, ніж в інших галузях, використовується вода. Для виробництва 1 т хімічних волокон потрібно у 25 разів більше води, ніж для виплавлення 1 т чавуну, і вдесятеро більше, ніж для виплавлення 1 т міді, свинцю або цинку. Загалом норми витрати води у хімічній промисловості коливаються від 50 м³ у виробництві хлору й соди – до 6000 м³ у виробництві синтетичних волокон. Фактор водомісткості дуже обмежує можливості вибору при розміщенні підприємств хімічної промисловості. Це тим більш важливо, що чимало видів сировини зустрічається у маловодних місцевостях.

У багатьох галузях хімічної промисловості спостерігається висока потреба у паливі та енергії. Наприклад, для виробництва синтетичного каучуку на базі ацетилену необхідно 15 тис. кВт-год, а фосфору – до 20 тис. кВт-год на 1 т продукції. При виробництві багатьох видів синтетичної продукції поглинається теплова енергія – пара. Тому дуже часто хімічні виробництва орієнтують лише на паливно-енергетичний фактор.

Енергомiсткiсть основних пiдгалузей хiмiчної промисловостi, %

Пiдгалузи	Частка енерговитратах промисловостi	галузи в хiмiчнiй енерговитрат собiвартостi продукцiї	у
Високоенергомiсткi			
Азотна хiмiчних волокон	32,5	21,9	
каустичної соди	13,9	9,7	
Содова	9,7	18,5	
	5,7	23,4	
Середньоенергомiсткi			
основна хiмiя	4,3	7,6	
гiрнична хiмiя	3,7	14,5	
пластмас i синтетичних смол	2,9	7,2	
Калiйна	2,9	13,9	
Анiлiнофарбова	2,1	7,2	
Малоенергомiсткi			
переробка пластмас	1,8	3,3	
хiмiчних засобiв захисту рослин	1,7	8,3	
Лакофарбова	1,6	2,4	
Сiрчана	1,4	15,1	
Склопластикiв	0,9	6,4	
Реактивiв	0,9	4,3	
Фотохiмiчна	0,9	5,6	
Киснева побутова хiмiя	0,6	27,0	
	0,6	2,1	

Споживчий фактор поширюється переважно на галузі основної хiмiї – на виробництво мiнеральних добрив (крiм калiйних) та сiрчаної кислоти. У галузях хiмiї органiчного синтезу споживач має важливе значення лише при розташуваннi пiдприємств кiнцевої продукцiї. У цих випадках важливий також вибiр робочої сили.

На форми розташування хiмiчної промисловостi також впливає технологiчний фактор. Якщо виробництво не схильне до внутрiшньогалузевого комбiнування i являє собою технологiчно самостiйнi спецiалiзованi пiдприємства, воно не зосереджується на певнiй територiї. Таким є виробництво мiнеральних добрив, фарб, лакiв, переробка пластмас. Навпаки, якщо комбiнування є необхідною умовою функцiонування пiдприємств, iх розмiщення має форму взаємопов'язаних виробництв-комплексiв. Такими є нафтохiмiчнi комплекси, що виробляють полiмернi матерiали та напiвфабрикати для iхнього одержання, барвники та неорганiчнi хiмiкати.

Дуже важливим фактором, що впливає на розмiщення хiмiчних виробництв, є утворення рiзноманiтних твердих, рiдких i газоподiбних вiдходiв. Особливо багато вiдходiв у гiрничiй хiмiї. Значення кожного фактора впливає з структури витрат на виробництво продукцiї в

хімічній і нафтохімічній промисловостях.

Вирішальний вплив на основні фактори, що визначають вибір району розміщення хімічних виробництв, має науково-технічний прогрес. Істотно змінюється значення сировинного та енергетичного факторів. Поступово зменшується їх граничний вплив. Впроваджуються безвідходні технології, автоматизація виробництва.

Ефективність розміщення окремих підприємств у хімічній промисловості прямо залежить від форм організації виробництва: концентрації, спеціалізації, кооперування й комбінування. Особливо ефективною є концентрація виробництва, зумовлена значною фондомісткістю виробництва, великою потребою народного господарства в хімічній продукції, високими темпами науково-технічного прогресу. Виробництво слід концентрувати як на основі збільшення підприємств, так і завдяки підвищенню потужності діючих агрегатів і технологічних ліній, від чого зростатиме заводська концентрація. Концентрація виробництва має свої раціональні межі, порушення яких призводить до зниження ефективності її. Зростання обсягів виробництва зумовлює підвищення транспортних витрат на доставку сировини, палива й води, збільшує радіус перевезення готової продукції, строків будівництва, небезпеку виникнення аварійних ситуацій. Так, підвищення за один рік потужності агрегатів для виробництва, етилену від 50 до 300 тис. т знижує виробничі витрати вдвоє, а від 300 до 500 тис. т – тільки на 7 %.

Оптимальний розмір виробництва залежить від багатьох факторів – розвитку транспорту (особливо трубопровідного), забезпечення сировиною, наявності трудових ресурсів, надійності технологічних апаратів тощо.

Спеціалізацію виробництва в хімічній промисловості слід здійснювати одночасно з кооперуванням, що створює сприятливі умови для організації неперервних технологічних процесів, створення спеціалізованої техніки, нових форм організації праці, впровадження комплексної механізації та автоматизації виробництва; підвищує рівень використання устаткування і виробничих потужностей; спрощує виробничу структуру хімічних підприємств; удосконалює матеріально-технічне постачання і збут; активно сприяє зростанню продуктивності праці.

Рівень спеціалізації в основних підгалузях хімічної промисловості різний. У багатьох з них профільна продукція не є головною, що пояснюється високою ефективністю комбінування, яке зумовлюється наявністю великої кількості процесів, що ґрунтуються на послідовній і комплексній переробці мінеральної та органічної сировини, значними масштабами виробництва напівпродуктів, які характеризуються низькою транспортабельністю, високим рівнем споживання паливно-енергетичних ресурсів, наявністю потужних обслуговуючих і допоміжних цехів.

Комбінування виробництва поєднується з його концентрацією і зменшує в нафтохімічній промисловості використання нафти й газу на 25-31 %, а в промисловості хімічних волокон – зниження собівартості 1 т волокна на 4 %. Комбінування на базі комплексної розробки

родовищ або комплексного використання сировини, утилізації відходів дає змогу успішно розв'язувати проблеми охорони навколишнього середовища.

4. Характеристика територіальної структури комплексу

За особливостями розміщення хімічна і нафтохімічна промисловість є однією з найскладніших. Численні міжгалузеві, внутрішньогалузеві та технологічні зв'язки, широкий асортимент продукції, використання великої кількості палива, енергії та води зумовлюють своєрідність територіальної організації хімічної промисловості.

Основна хімія є однією з провідних галузей хімічної промисловості України (приблизно 40% валової продукції). Її продукція — мінеральні добрива, кислоти, сода та ін. Розвивається на базі переробки як місцевої (калійні, кухонні і магневієві солі, сірка, фосфорити, відходи коксохімічного і металургійного виробництв), так і привізної (апатити, природний газ) сировини.

Основою для її розвитку є гірничо-хімічна промисловість. Вона займається видобутком природної хімічної сировини — калійних солей і сірки (Прикарпаття), кухонної солі (Донбас, Крим, Закарпаття), фосфоритів (Середнє Придністров'я, Сумська і Харківська області).

Виробництво мінеральних добрив є провідним серед виробництв основної хімії. В Україні продукують різні види добрив: азотні, калійні, фосфорні, комбіновані.

Виробляють азотні добрива на основі аміаку, який отримують з природного газу та відходів коксохімічного виробництва. Тому підприємства, що виробляють такі добрива, розміщуються вздовж газо-проводів (Рівне, Черкаси, Одеса) або в центрах коксохімії (Алчевськ, Горлівка, Северодонецьк, Лисичанськ, Запоріжжя, Дніпродзержинськ). Виробництво калійних добрив тяжіє до сировини (родовищ калійної солі). Основні центри — Калуш і Стебник. Останнім часом у зв'язку з екологічними та рекреаційними чинниками завод у Стебнику не працює. Виробництво фосфорних добрив орієнтується у своєму розміщенні на споживача (сільськогосподарське виробництво). Воно розвивається на основі переробки імпоротної сировини (апатитів з Росії, фосфоритів з Північної Африки), а також доменних шлаків. Власний видобуток фосфоритів не має промислового значення. Найбільші підприємства зосереджені у Вінниці, Костянтинівці, Одесі, Сумах, Маріуполі.

Серед виробництва кислот провідне місце належить сірчано-кислотному, бо його продукція має широке застосування в різних галузях господарства. Дане виробництво розвивається на основі переробки сірки (родовища у Львівській області, найбільше з яких — Яворівське), відходів коксохімічного, нафтопереробного виробництв, кольорової металургії (сірчисті гази). Воно орієнтується у своєму розміщенні на споживача, бо сірчана кислота малотранспортабельна через високу хімічну активність. Основна сфера споживання сірчаної кислоти — виробництво

суперфосфату. Головні центри сірчаноокислотного виробництва — ті самі, що й виробництва фосфорних добрив, а також Новий Розділ, Новояворівське, Дніпродзержинськ, Рівне.

Виробництво соди матеріаломістке, тому розміщується поблизу родовищ сировини — кухонної солі. В Україні виробляють кальцино-вану, каустичну та харчову соду. Основні підприємства розміщені у Лисичанську, Красноперекіпську, Калуші.

Внаслідок економічної кризи підприємства основної хімії, як і інших галузей, значно знизили виробництво продукції. Вони не задовольняють потреб країни, передусім у мінеральних добривах (їх обсяги скоротилися). Значну кількість доводиться ввозити з-за кордону. Усе це вимагає здійснення ряду заходів щодо нарощування виробництва продукції галузей, технічного переоснащення підприємств та ін.

Хімія органічного синтезу представлена заводами, що виробляють напівпродукти для отримання полімерів. Вона використовує, головним чином, нафту і газ. Застосування відходів переробки деревини, сільського господарства і коксохімічного виробництва значно скоротилося. Основною її галуззю є нафтохімічна промисловість з найбільшими центрами у Лисичанську, Кременчуці, Одесі, Херсоні, Дрогобичі, де розміщені потужні нафтопереробні комбінати. Коксохімічне виробництво розвинуто у Горлівці, Сєвєродонецьку, Дніпродзержинську та ін.

Виробництво полімерів розвивається там, де є сировина, електроенергія і вода. Синтетичні смоли і пластмаси виготовляють переважно на нафтохімічних комбінатах та азотно-тукових заводах (Сєвєродонецьк, Донецьк, Дніпродзержинськ, Запоріжжя та ін.). Хімічні волокна виробляють у Чернігові, Києві, Черкасах, Сокалі (Львівська область). Найбільшим виробництвом із переробки полімерів є виробництво шин та гумово-азбестових виробів (Дніпропетровськ, Біла Церква).

В Україні добре розвинуті також лакофарбова промисловість (Дніпропетровськ, Одеса, Суми, Вінниця, Дрогобич, Чернівці), виробництво синтетичних барвників (Рубіжне).

Фармацевтична (виробництво ліків) та мікробіологічна (виробництво вітамінів, кормових домішок та ін.) галузі орієнтуються на споживача і розміщені у найбільших містах України: у Києві, Львові, Харкові, Одесі, Дніпродзержинську.

Більшість підприємств хімічної промисловості знаходяться у трьох районах: Придніпров'ї, Донецькому і Прикарпатті. Значна їх концентрація спричиняє сильне забруднення довкілля хімічними речовинами, що негативно відбивається на здоров'ї людей, які живуть у цих регіонах. Необхідне проведення заходів для очищення від цих забруднень, використання маловідхідних і безвідхідних технологій на усіх підприємствах хімічної промисловості.

5. Нафтохімічна галузь

Нафтохімічний комплекс України - це група підприємств з виробництва органічних і неорганічних продуктів на основі нафтових фракцій, природного газу і газів нафтопереробки. Нафтохімічний комплекс включає: пункти прийому нафти, сировинні резервуарні парки, насосні і змішувальні станції, технологічні устаткування, парки проміжних продуктів, технологічні трубопроводи, товарні парки, очисні споруди, служби водо- і електропостачання.

Роль нафти і природного газу як вхідної сировини для хімічної промисловості є унікальною. На даний час більше третини загального обсягу продукції світової хімічної промисловості виробляється із нафтогазової сировини. На основі нафтових вуглеводнів виникло виробництво етилового спирту, пластмас, синтетичного каучуку, синтетичних волокон і матеріалів, мийних засобів та ряду інших продуктів.

Всі похідні із сирової нафти нафтопродукти розділяються на дві групи: 1) скеровані на безпосереднє споживання (бензин, гас, дизельне паливо, масла, котельно-пічне паливо, кокс та ін.); 2) ті, котрі використовуються як сировина для нафтохімії (скеровуються на подальше перероблення).

На нафтохімічних комплексах із нафти отримують не тільки паливо, але і виробляють пластмаси, добриво, сірчану кислоту, сірку, парафін, спирти, штучний каучук, мийні засоби, скраплені гази і багато інших продуктів. Технологію перероблення сірчистої нафти вдалось настільки удосконалити, що попередня „викидна”, непридатна сировина стає найціннішою. Сірка, яка вилучається із нафти в ході її перероблення, виявилась найдешевшою.

В Україні найбільшого розвитку досягли такі галузі нафтохімічної промисловості, як: гумоазбестова і сажева. Гумоазбестова продукція використовується переважно в автомобільній промисловості. Найбільшими центрами її виробництва є Дніпропетровський шинний завод, Білоцерківський завод гумотехнічних виробів. Нитки для кордної тканини і технічних виробів виготовляють у Києві, Черкасах, Чернігові, Сокалі (Львівщина), Житомирі. Сажу виробляє великий завод у Кременчуку.

6. Хіміко-фармацевтична галузь

Хіміко-фармацевтична промисловість — галузь медичної промисловості, підприємства якої виробляють лікарські засоби. Основною продукцією є синтетичні лікарські засоби, медикаменти з рослинної й тваринної сировини, вітаміни, ендокринні та бактеріальні препарати, антибіотики, кровозамінники, готові ліки тощо. В Україні промислове виробництво медикаментів почалося у 80-х рр. XIX ст. на хімічних заводах Одеси. В 1881 почало працювати перше спеціалізоване підприємство хіміко-фармацевтичної промисловості у Києві. Пізніше були засновані підприємства у Миколаєві, Харкові, Одесі, Кременчуці та ін. містах. Особливо прискореними темпами розвивалась хіміко-фармацевтична промисловість у післявоєнні роки в

напрямі збільшення обсягів виробництва, оновлення асортименту лікарських засобів за рахунок нових біологічно активних речовин.

В Україні функціонує близько 40 хіміко-фармацевтичних підприємств. Найбільшими центрами розвитку цієї галузі є Миколаїв, Київ, Харків, Кременчук, Львів.

7. Проблеми і перспективи розвитку

Про ступінь впливу хімічного комплексу на розвиток української економіки свідчить той факт, що в міжгалузевій структурі споживання хімічна продукція становить майже четверту частину. Хімічний комплекс нараховує понад 250 підприємств, на яких зайнято близько 220 тис. працівників, що становить 5,4 % всього промислово-виробничого персоналу країни. Для забезпечення зростання обсягів виробництва необхідно вводити нове, високопродуктивне обладнання, в тому числі у виробництві аміаку, сірчаної кислоти, синтетичних смол і пластмас. У зв'язку з специфікою роботи хімічної промисловості виникає проблема переробки відходів.

У хімічному комплексі України виникла низка проблем які потребують негайного вирішення, зокрема: залежність від імпорту широкого спектра сировини і напівпродуктів, технічне переозброєння більшості виробництв з метою зменшення енергомісткості, зменшення собівартості та підвищення якості та конкурентоспроможності продукції.

У перспективі в галузях хімічного комплексу України передбачається здійснити систему заходів.

В азотній промисловості планується поетапна реконструкція та модернізація агрегатів синтезу аміаку, що забезпечить істотне зниження витрат енергоносіїв. Поряд з розширенням мережі аміакопроводів очікується повна переорієнтація на використання каталізаторів синтезу аміаку і азотної кислоти вітчизняного виробництва та поступова переорієнтація збуту аміаку й карбаміду із зовнішнього ринку на внутрішній.

У виробництві фосфорних та калійних добрив передбачається впровадження сучасних технологій у видобуток та збагачення каліймістких руд вітчизняних родовищ, а також будівництво нових агрегатів сірчаної кислоти на підприємствах — виробниках фосфорних добрив.

Велика увага приділятиметься розвитку шинної промисловості. У шинній та гумотехнічній промисловості важливо досягти збільшення асортименту та підвищення якості продукції. Очікується часткова переорієнтація на поставку каучуку з країн північно-східної Азії. У перспективі планується освоєння виробництва полімерної сірки та впровадження її у виробництво шин.

Висновки:

Хімічна промисловість має дуже складну галузеву структуру, що охоплює близько 200 взаємопов'язаних виробництв з великою номенклатурою продукції. Ці виробництва об'єднані у три великі групи: неорганічна або основна хімія, хімія органічного синтезу та гірничо-хімічна промисловість.

Основними процесами хімічної промисловості, які ми описали у своїй роботі є: виробництво аміаку, одержання мила, виробництво сталі, хімічні способи одержання паперу.

Комплексне використання сировини в хімічній промисловості - основний принцип створення безвідхідних і маловідходних виробництв. У випадку комплексного використання сировини основним технологічним операціям супроводжують: витяг корисних, але не потрібних основному виробництву речовин, переробка цих речовин у цільові продукти або напівфабрикати, що поставляються власному основному виробництву або іншим підприємствам.

Література:

1. Географія України: У 2-х книгах / Ф.Д. Заставний.– Львів: Світ, 1994
2. Розміщення продуктивних сил України: Підручник / Є. П. Качан, М.О. Ковтонюк, М.О. Петрига та ін.; За ред. Є. П. Качана.– К.: Вища школа, 1998
3. Розміщення продуктивних сил: Підручник / В.В. Ковалевський, О.Л. Михайлюк, В.Ф. Семенов та ін; За ред. В.В. Ковалевського, О.Л. Михайлюк, В.Ф. Семенова.– К.: Товариство “Знання”, КОО, 1998
4. Сазонець І. Л. Розміщення продуктивних сил: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів/ І. Л. Сазонець, В. В. Джинджоян, О. О. Чубар; М-во освіти і науки України. - К.: Центр навчальної літератури, 2006. - 317 с.
5. Чернюк Л. Розміщення продуктивних сил України: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів/ Людмила Чернюк, Дмитро Клиновий,. - К.: ЦУЛ, 2002. - 440 с.

Питання:

1. Що таке хімічна промисловість і яка її структура?
2. У чому полягає значення продукції хімічної промисловості для господарства України?
3. Які особливості сировинної бази хімічної індустрії?
4. Які фактори впливають на розміщення галузей хімічної промисловості?
5. Які проблеми розвитку хіміко-індустріального комплексу і шляхи їх розв'язання?

Тестові завдання

1. До групи галузей основної хімії входять...

- а) хімія органічного синтезу, виробництво полімерів, переробка полімерів;
- б) гірничо-хімічна промисловість, хімічна промисловість, що виробляє мінеральні добрива, сірчану кислоту, соду, тощо.

2. Хімічна промисловість на території України почала формуватися в кінці XIX ст.

...

- а) у Поліссі;
- б) у Донбасі
- в) у Придніпров'ї

3. Назвіть найважливіший чинник розміщення хімічних підприємств:

- а) сировина;
- б) споживач;
- в) екологія;
- г) вода;
- д) енергетика;

4. Виробництво мінеральних добрив належить до:

- а) хімії органічного синтезу;
- б) гірничо-хімічної промисловості;
- в) основної хімії

5. До найбільших центрів видобутку калійних солей в Україні належить...

- а) **Артемівськ** і **Слов'янськ**
- б) **Калуш** і **Стебник**
- в) **Яворів і Новий Розділ**

6. Для отримання азотних добрив використовують...

- а) **коксівний** та **природний** газ;
- б) **калійні** солі;
- в) **фосфорити**.

7. Підприємства хімічної промисловості Передкарпатського району спеціалізуються...

- а) на виробництві калійних добрив;
- б) на виробництві азотних добрив;
- в) на хіміко-фармацевтичній промисловості;
- г) на фотохімічній промисловості

8. Основними районами розміщення великої кількості підприємств хімікоіндустріального комплексу в Україні є...

- а) **Подільський** і **Карпатський**;
- б) **Донбас, Придніпров'я, Передкарпаття**

9. Повсюдне будівництво підприємств хімічної промисловості можливе завдяки ...

- а) **низьким** витратам на **працю**;
- б) **комбінуванню** виробництва;
- в) **вodomісткості**;
- г) **енергоємності**

10. Щоб вирішити проблеми хімічної промисловості необхідно:

- а) **використовувати нові технології** й **ефективні очисні споруди**;
- б) **провести докорінне технічне переоснащення підприємств**, а деякі закрити;
- в) **виконання і прийняття нових природоохоронних законів**;
- г) **використовувати сучасні технології утилізації відходів хімічної промисловості**;
- д) **усі відповіді вірні**

Практична робота №8

Тема: хімічна, нафтохімічна та хіміко-фармацевтична промисловість

Мета: формувати вміння і навички побудови схем міжгалузевих зв'язків, а також закріпити знання про широку сировинну базу та значення хімічної промисловості.

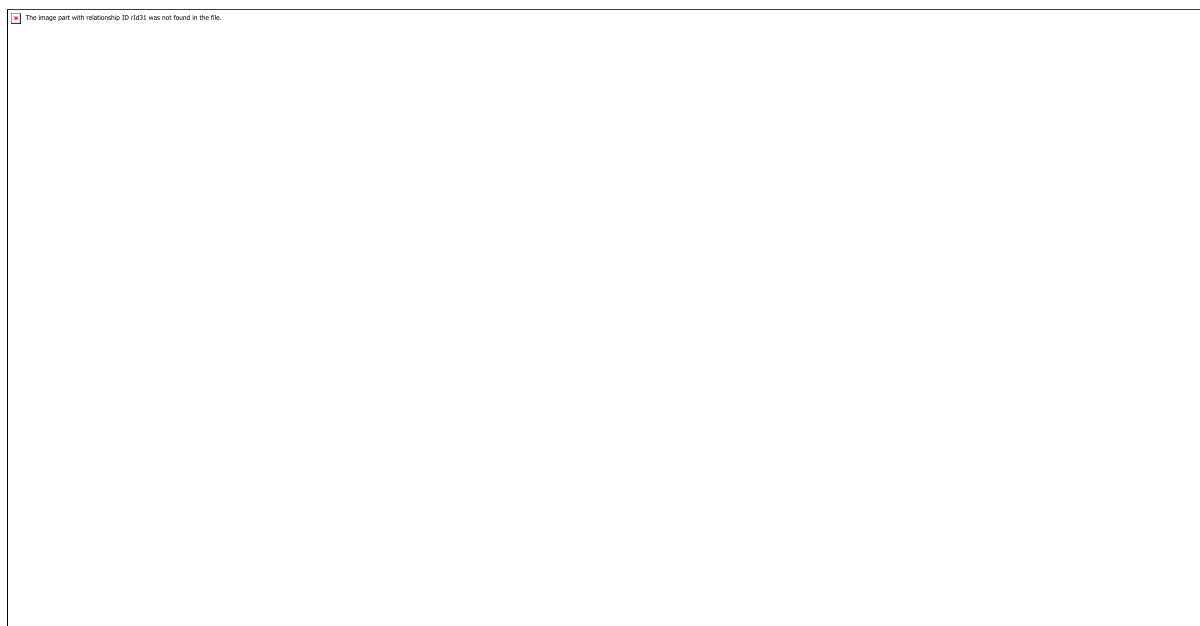
Обладнання: навчальний атлас України, лінійка, олівці.

Хід роботи

1. Які основні види сировини використовує хімічна промисловість?

2. У яких галузях НГК використовується продукція хімічної промисловості?

3. Продовжіть креслення схеми міжгалузевих зв'язків хімічної промисловості; у прямокутниках внизу підпишіть галузі НГК, які забезпечують роботу хімічної промисловості, а у верхніх – ті, які використовують продукцію хімічної промисловості. Вздовж стрілок напишіть види продукції, що рухається у даному напрямку.

Зробіть **висновок** про сировинну базу та значення хімічної промисловості.

Самостійна робота №8

Тема: Аналіз принципів розміщення центрів хімічної промисловості України

Мета: з'ясувати принципи розміщення галузей хімічної промисловості та визначити їх головні центри розвитку.

Завдання 1. Користуючись додатковими джерелами на контурній карті України відобразіть способом якісного фону рівень розвитку хімічної промисловості в областях України.

Завдання 2. Накресліть схему галузевої структури хімічної промисловості України, та охарактеризуйте її.

Завдання 3. Використовуючи карту хімічної промисловості України заповніть таблицю за поданим зразком, та запишіть висновок про принципи розміщення основних галузей хімічної промисловості .

Галузі	хімічної	Продукція, яку	Чинник	Головні
--------	----------	----------------	--------	---------

промисловості	виробляють	и розміщення	райони, центри
Гірничо-хімічна	корисні копалини (кам'яна, калійна сіль, сірка, фосфорити)	сировин ний	Донбас, Передкарпаття, Присивашся
Основна хімія	сірчана кислота	спожив чий	
	фосфатні добрива		
	азотні добрива		
	калійні добрива		
Хімія органічного синтезу	смоли, пластмаси		
	синтетичний каучук, гумово-азбестові вироби		
Лакофарбова промисловість	лаки, фарби, оліфа, розчинники		
Хіміко- фармацевтична	Ліки		

Висновки:

Завдання 4*. Використовуючи джерела додаткової інформації підготуйте презентацію, на тему: «Сучасний розвиток та роль хіміко-фармацевтичної промисловості в Україні».

Тема №9. Лісова і деревообробна промисловість. Промисловість будівельних матеріалів

Лекція

План

1. Лісова і деревообробна промисловість
 - 1.1 Структура лісової і деревообробної промисловості.
 - 1.2 Особливості розміщення деревообробних галузей.
 - 1.3 Макрорегіони і регіони з найбільш високим рівнем розвитку галузі.
 - 1.4 Хімічна переробка деревини.
 - 1.5 Географія целюлозно-паперового виробництва, лісохімічне і гідролізне виробництво.
 - 1.6 Проблеми та перспективи розвитку комплексу
2. Промисловість будівельних матеріалів
 - 2.1 Структура промисловості будівельних матеріалів
 - 2.2 Особливості розміщення галузей промисловості будівельних матеріалів
 - 2.3 Проблеми та перспективи розвитку комплексу

1. Лісова і деревообробна промисловість

Лісова промисловість України сформувалась під впливом цілої низки факторів. Обмеженість лісових ресурсів України помітно впливає на розміри та внутрішньогалузеву структуру деревообробної підгалузі, що посідає провідне місце в межах лісової, деревообробної та целюлозно-паперової індустрії. На неї припадає більша частина виробничників та товарної продукції. Ліс заготовляють у Карпатах, у Лісостепу й на Поліссі. Величезних збитків лісовій промисловості завдала аварія на Чорнобильській АЕС, що вивела з народногосподарського обігу більш як половину лісових ресурсів України. Тепер найбільше лісозаготівля розвинута у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій, Волинській та Рівненській областях.

Серед деревообробних галузей перед веде меблева промисловість, на яку припадає понад половина товарної продукції. Вона є в усіх великих містах: Київ, Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Донецьк, Львів, Мукачево, Житомир, Чернігів та ін.

У деревообробній промисловості щорічно утворюється велика кількість відходів, їх раціональне використання знайшло собі місце у целюлозно-паперовому і лісохімічному виробництвах, при виготовленні деревостружкових та деревоволокнистих плит. Найбільші центри деревостружкових та деревоволокнистих плит є Київ, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса, Свалява, Дрогобич та ін.

Ресурси деревини у країні скорочуються; для збереження теперішнього рівня виробництва треба щороку закуповувати деревину та її продукти за рубежом. Залучення до господарського обігу додаткових деревних ресурсів можливе завдяки повнішому використанню усієї біомаси дерева,

вторинних та інших матеріалів та вивільненню цільної деревини за рахунок застосування заміників.

1.1 Структура лісової і деревообробної промисловості

Лісова промисловість України — сукупність галузей і виробництв, підприємства яких здійснюють заготівлю деревини, її комплексну механічну, хіміко-механічну та хімічну обробку і переробку. Лісова промисловість має галузі, що різняться між собою технологією виробництва і призначенням готової продукції. Найщільніші з них — лісозаготівельна, деревообробна, лісохімічна, целюлозно-паперова.

Лісозаготівельна промисловість проводить лісосічні роботи, вивозить і сплавляє деревину та здійснює її первинну обробку, її продукцією є ділова деревина (використовують у лісопилянні, фанерному, тарному і целюлозному виробництві, у будівництві, гірничодобувній промисловості), дрова (використовують як паливо), а також сировина для лісохімічної промисловості.

У лісозаготівельній промисловості України переважають комплексні комбіновані підприємства — лісгоспази (у Карпатах — лісокомбінати, які, крім лісогосподарської і лісозаготівельної діяльності, здійснюють фабрично-заводську переробку деревини). Частину деревини заготовляють у лісовому господарстві (рубки догляду і санітарні). У заготовленому лісі переважає деревина хвойних порід (смереки, сосни).

Деревообробна промисловість здійснює переробку деревини й виготовляє з неї широкий асортимент матеріалів, напівфабрикатів і готових виробів для населення й народного господарства. Вона об'єднує різні за матеріаломісткістю виробництва. Одні з них (фанерна, меблева) відзначаються високою питомою вагою витрат сировини на виготовлення продукції і дуже великими виробничими відходами, інші — використанням відходів (стружка, опилки) і перетворенням їх у цінну продукцію (плити). Ряд деревообробних галузей (меблева, паркетна) широко використовують цінну деревину дуба, бука, горіха та ін.

Особливістю деревообробної промисловості є споживання у великій кількості хімічної продукції (карбамідні смоли, лаки і фарби, пластмаси, хімічні волокна та ін.). Проектування і виробництво меблів потребує також високої естетичної культури. Це типова «міська» галузь деревообробки. Основними видами продукції деревообробної промисловості є пиломатеріали, деревні плити для потреб будівництва, заготовки і деталі для вагоно-, авто-, суднобудування, а також машинобудівна дерев'яна тара, меблі та ін. Сировинна база деревообробної промисловості України складається з місцевої деревини, яку заготовляють у лісах, та девізної деревини з Росії. Особливу цінність становить місцева деревина (хвойні та твердолистяні породи), яка широко використовується в меблевій промисловості при виготовленні музичних інструментів та

спортивного інвентарю. Девізна деревина задовольняє потреби в сировині при виробництві масової продукції деревообробки.

Основною галуззю деревообробної промисловості України є меблева, підприємства якої виробляють меблі для житлових, культурно-побутових, адміністративних та інших громадських приміщень. Висока концентрація виробництва меблів склалася у Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій областях, які виготовляють понад 25% загальної кількості меблів. В інших регіонах осередками меблевого виробництва є обласні центри.

Обробка деревини як галузь промисловості почала розвиватися в Україні у другій половині XVIII ст., коли виникли перші лісопильні заводи. На Україні у 1913 р. діяло 274 лісопильно-деревообробних підприємства. Це були переважно приватні майстерні, засновані на ручній праці.

1.2 Особливості розміщення деревообробних галузей.

Традиційно підприємства деревообробної промисловості розміщені в місцях зосередження лісосировинних ресурсів — на Поліссі, у Передкарпатті і Закарпатті.

Чинники розміщення.

- * сировинний;
- * транспортний;
- * споживчий;
- * водний;
- * енергетичний;
- * екологічний.

Лісозаготівельна промисловість розвивається там, де наявні лісові ресурси.

Деревообробна промисловість розміщується в районах лісозаготівель, у місцях перетину або підходу залізниць до лісосплавних шляхів, у дельтах сплавних рік, на лісовозних залізницях.

На розміщення підприємств механічної обробки деревини впливає не лише кількість, а й якість (порідний склад) сировини. Так, для виготовлення фанери використовується переважно береза. Значна питома вага сировини потребує орієнтації цього виробництва на райони з переважанням мішаних лісів із значними запасами березової деревини. Рівночасно виробництво сірників територіально пов'язане з поширенням осики.

Меблева промисловість виготовляє меблі для житлових, культурно-побутових, адміністративних та інших приміщень. Вона тяжіє до районів зосередження сировини і трудових ресурсів та споживання продукції.

Лісохімічна промисловість розміщується поблизу сировинної бази та води.

Целюлозно-паперове виробництво характеризується високою водо-матеріаломісткістю, тому тяжіє до сировинних баз, поблизу яких орієнтоване на ріки як шляхи транспортування і джерела водопостачання.

1.3 Макрорегіони і регіони з найбільш високим рівнем розвитку галузі.

Основні лісозаготівельні райони України - Українські Карпати (Івано-Франківська і Закарпатська області) і Полісся (Волинська, Житомирська, Київська, Чернігівська області). Обсяг лісозаготівель в Україні в 1997 р. становив 10,5 млн. м³, у тому числі 9,2 млн. м³ — ділової деревини.

Лісопильне виробництво представлене такими центрами: Берегомет (Чернівецька область), Чернівці, Надвірна, Вигода, Рожнятів (Івано-Франківська область), Рахів, Тересва (Закарпатська область), Сколе, Стрий, Турка (Львівська область), Ковель, Камінь-Каширський (Волинська область), Костопіль, Сарни (Рівненська область), Овруч, Коростень, Малин (Житомирська область). У 1996 р. виробництво пиломатеріалів в Україні становило 2,3 млн.м³ (в 1985 р. — 7,6 млн. м³).

Найбільшими підприємствами меблевої промисловості є Свалявський, Хустський (Закарпатська область), Болехівський і Брошнівський (Івано-Франківська область), Тереснянський (Закарпатська область), Чернівецький, Броварський (Київська область) деревообробні комбінати; дніпропетровські «Дніпромеблі», львівські «Карпати», Івано-Франківська, Чернівецька, Запорізька меблеві фабрики; Мукачівський, Берегівський, Прикарпатський, Снятинський, Вінницький, Дніпропетровський, Кіровоградський, Дрогобицький, Сумський меблеві комбінати.

Серед спеціалізованих підприємств по виробництву меблів виділяється Івано-Франківська, Житомирська, Київська імені В. Н. Боженка меблеві фабрики, а також Дрогобицький, Львівський, Молочанський меблеві комбінати.

З відходів лісової і деревообробної промисловості України виробляють деревностружкові і деревоволокнисті плити (Київ, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса, Свалява, Дрогобич, Малин, Чернігів, Ковель, Сарни та ін.).

1.4 Хімічна переробка деревини.

Великі обсяги деревини піддаються хімічній переробці. Сюди можна віднести: виробництво целюлози та продуктів з неї; термічну, гідролізне та екстракційна переробку деревини.

Хімічна переробка деревини здійснюється за трьома основними напрямками: термічний розклад деревини, целюлозно-паперове і гідролізний виробництво. З деревини можна отримувати метиловий і етиловий спирти, оцтову кислоту, феноли, фурфурол, каніфоль, скипидар, камфору, дубителі і ін. Наприклад, зараз для синтезу етилового спирту використовують містять целюлозу

відходи рослинних матеріалів, при гідролізі яких розщеплюється не тільки целюлоза, але і інші супутні їй полісахариди.

Хімічна переробка деревини в сучасну епоху набуває все більшого значення у зв'язку з проблемою використання відходів від лісозаготівель, деревообробних та інших виробництв, використання маломірних сортиментів, а також невикористані в минулому деревних порід. Наукові дослідження, в тому числі проведені в СРСР, показали можливість вигідного отримання з деревних відходів при ступеневу комплексному хімічному використанні таких матеріалів, як фурфурол, феноли, дубителі, глюкоза, кормові та харчові дріжджі і багато іншого.

Виробництво паперу має багато спільного з виробництвом деревоволокнистих плит. Готують шляхом подрібнення целюлози і деревних відходів деревно-паперову масу.

У водному середовищі; вводять добавки — наповнювачі, проклейку, барвники; відрізняють паперову масу на безперервно рухому сітку; зневоднюють; пресують; сушать; змотують в рулон. Процес виготовлення безперервний. Швидкість виходу паперової стрічки 750-1000 м/хв.

Отримання ефірів целюлози. Їх одержують хімічною переробкою целюлози. При взаємодії целюлози з кислотами утворюються складні ефіри% при взаємодії із спиртами — прості ефіри. Найбільш поширені азотнокислі ефіри (нітроцелюлоза), одержувані взаємодією на целюлозу азотної (і сірчаної для зв'язування виділяється води) кислот. При вмісті азоту (N_2) в ефірі 10,7-12,3% виходить коллоксилин — вихідний продукт для виготовлення нітролаків, кіно-, фотоплівки, колодію, целулоїду та інших матеріалів; при вмісті N_2 12,4-13% отримують піроксилін, бездимний порох, інші вибухові речовини.

Віскозне волокно тканини виготовляються на основі оцтово-кислих ефірів целюлози. При взаємодії целюлози з 18-20% -ним розчином їдкого натру утворюється лужна целюлоза. Після подрібнення і дозрівання на неї впливають сірковуглецем отримують ксантогенат целюлози, розчинний у слабкому розчині їдкого натру. Одержаний в'язкий помаранчевий розчин і є віскоза. Її під тиском продавлюють через решітку з отворами (фільтри) у водний розчин сірчаної кислоти. Волокна в розчині тверднуть, потім збираються в пучок — утворюється нитка штучного шовку. Після промивання, сушіння і перемотування готова віскозна нитка. Обробкою целюлози сумішшю оцтової кислоти і оцтового ангідриду в присутності каталізаторів отримують триацетат — вихідний продукт для виготовлення ацетатного шовку.

Термічна переробка деревини полягає в нагріванні деревини до температури 400-500°C без доступу повітря в печах періодичної або безперервної дії. В результаті нагріву отримують 32-38% деревного вугілля (використовується в медицині, металургії, при виробництві пороху, кремнію); 14-15: газу (паливо); 16-20% смоли (феноли, розчинники, скипидар, олії); 3-7% оцтової кислоти; 1-1,5% метилового спирту; 0,2-0,9% ацетону.

Гідроліз деревини здійснюється наступним чином. Суміш подрібнених деревних відходів з розбавленою сірчаною кислотою нагрівають у казані (парою) до 180-190С. В результаті гідролізу полісахариди деревини розпадаються, утворюючи в розчині моносахариди, тобто прості цукру. летючі речовини (метиловий спирт, оцтову і мурашину кислоти) і твердий залишок — гідролізний лігнін. Розчин, що містить цукор, виводять з котла, нейтралізують (кислоту) вапном, відокремлюють осад і направляють в бродильний чан. В процесі бродіння відбувається мікробіологічна переробка дріжджовими бактеріями цукру на спирт, у результаті чого до кінця процесу у розчині міститься 1,2-1,6% етилового спирту. Далі з розчину в ректифікаційному апараті відганяється спирт. Етиловий спирт — основна сировина для отримання синтетичного каучуку, барвників, фотохімікатів, медикаментів, пластмас.

Екстракція подрібненої деревини ведеться бензином, в якому розчиняються речовини, що містяться в деревині, а потім з розчину виганяють: бензин (повертається у виробництво), скипидар, флотаційне масло, залишок — каніфоль. Для отримання дубильних речовин з деревини і кори дуба, верби) екстракція робиться гарячою водою, яку потім випарюють.

1.5 Географія целюлозно-паперового виробництва, лісохімічне і гідролізне виробництво.

Целюлозно-паперова промисловість об'єднує підприємства, які з рослинної сировини виробляють папір, картон та вироби з них, штучне волокно, фібру і напівфабрикати (деревну масу), целюлозу. Основна сировина галузі — деревина хвойних порід та відходи її обробітку, меншою мірою - солома, костриця конопель та льону, стебла бавовнику, очерет, рогіз, макулатура і ганчір'я. Продукцію целюлозно-паперової промисловості використовують майже в усіх галузях народного господарства та в побуті.

На території України вперше паперове виробництво виникло в XVII ст. Більшість підприємств споруджено у XVIII—XIX ст. У 1913 р. вже працювало 43 підприємства. Найбільші з них були розміщені у Понінці, Славуті, Малині, Рогані. Нині целюлозно-паперова промисловість України представлена 25 великими підприємствами, серед яких виділяються: Малинська і Дніпропетровська паперові фабрики, Понінківський паперовий комбінат, Херсонський целюлозно-паперовий та Ізмаїльський целюлозний заводи, Жидачівський картонно-паперовий комбінат, Корюківська фабрика технічного паперу. В Україні виготовляють понад 50 видів паперу і близько 20 видів картону. В 1997 р. вироблено 103 тис. т паперу (в 1985 р. — 299 тис. т) і 188 тис. т картону (в 1985р. — 105 тис. т).

Лісохімічна промисловість включає: пірогенетичне (суха перегонка деревини), каніфольно-терпентинне, смоло-терпентинне, хвойно-ефірне та дьогте-курильне виробництва. Сировиною для лісохімічної промисловості є дрова листяних порід, з яких піролізом одержують деревне вугілля,

оцтові порошок та кислоту, метиловий спирт, формалін, розчинники, флотаційні масла, карбамідні смоли. Соснова живиця і пневий сосновий осмол використовуються для виготовлення каніфолі, скипидару та ефірної олії; дубова кора — для дубильно-екстрактного виробництва. Продукцію лісохімічної промисловості застосовують у хімічній, металургійній і харчовій промисловості. В Україні лісохімічні промисли відомі з XII ст. (смолокуріння і вуглевипалювання на Поліссі), пізніше на Поліссі та у Карпатах розвивалося виробництво поташу, який використовували як мінеральне добриво. Заводська лісохімія виникла у другій половині XIX ст. — на початку XX ст. У 1923—1924 рр. в Україні вперше організовано промислове підсочування сосни, а у 1934 р. введено в дію Київський хімічний комбінат з каніфольно-терпентинним виробництвом. Основні центри лісохімії: Київ, Коростень (Житомирська область), Великий Бичків, Свалява, Перечин (Івано-Франківська область). У гірських, поліських і лісостепових районах розвивається переробка хвої на хвойно-вітамінне борошно, ефірну олію, хлорофіло-каротинову пасту тощо, а також переробка соснових пнів на каніфоль і терпентину.

Гідролізна промисловість об'єднує підприємства, які методом гідролізу деревини й нехарчової рослинної сировини виробляють етиловий спирт, кормові дріжджі, глюкозу та ксиліт, органічні кислоти, лігнін та ін. Сировиною є тирса та інші відходи деревообробної промисловості, подрібнена деревина, бавовняна та соняшникова лузга, кукурудзяні качани, солома хлібних злаків, лляна костриця. Галузь кооперується з олійно-жировою й консервною та іншими виробництвами лісової, деревообробної і целюлозно-паперової промисловості. До підприємств цієї галузі належать Верхньодніпровський гідролізно-фурфуроловий завод, цех по виробництву гідролізних кормових дріжджів з нехарчової сировини на Белгород-Дністровській картонній фабриці, Запорізький гідролізно-дріжджовий завод, Вознесенський (Миколаївська область), Вінницький, Слов'янський (Донецька область) та Васильківський (Київська область) дріжджові заводи.

1.6 Проблеми та перспективи розвитку комплексу

Проблеми комплексу:

- лісодефіцит України;
- не повне використання всієї деревини, що заготовляють;
- несанкціоноване вирубування лісів;
- неконкурентоспроможність продукції ЛПК;
- екологічні проблеми.

Шляхи вирішення проблем:

- раціональне використання лісових ресурсів;
- комплексна переробка деревини;

- використання замкнутого циклу, поєднання функцій лісозаготівлі й лісорозведення;
- проведення модернізації підприємств;
- збільшення інвестицій.

Пріоритетним напрямом розвитку лісопромислового комплексу є зростання виробництва деревних плит, целюлозно-паперової та іншої продукції, що користується попитом, задовольняє потреби і вимоги внутрішнього і зовнішнього ринку. В ці галузі спрямовуватимуться в першу чергу і капітальні вкладення.

Забезпечення лісопромислового комплексу сировиною здійснюватиметься переважно за рахунок більш повного і раціонального використання власних лісосировинних ресурсів. До основних напрямів вирішення сировинної проблеми в перспективі можна віднести:

- поліпшення структури споживання деревини і лісоматеріалів;
- залучення до промислової переробки всієї маси економічно доступних ресурсів низькоякісної, дрібнотоварної лісосировини і деревних відходів;
- удосконалення діючих, впровадження нових ресурсозберігаючих і маловідходних технологій та процесів, здатних забезпечити зниження витрат деревини;
- розширення сфери застосування ефективних заміників лісоматеріалів;
- збільшення лісозаготівель за рахунок інтенсифікації лісокористування, створення високопродуктивних плантаційних лісонасаджень.

До основних пріоритетів розвитку галузей належать:

- підвищення рівня використання продуктивності лісових земель;
- досягнення оптимальної структури виробництва деревних ресурсів;
- розвиток вітчизняного машинобудування для лісових галузей;
- підвищення продуктивності функціонуючих деревостанів;
- реконструкція діючих і будівництво нових підприємств, заводів за рахунок усіх можливих джерел фінансування;
- підвищення конкурентоспроможності вітчизняних видів продукції.

2. Промисловість будівельних матеріалів

У виробничу інфраструктуру входить будівельний комплекс — сукупність галузей матеріального виробництва і проектно-конструкторських та пошукових організацій, які забезпечують будівництво. До складу будівельного комплексу входять такі галузі, як будівництво, промисловість будівельних матеріалів, виробництво будівельних конструкцій і деталей.

Сучасне будівництво використовує багато будівельних матеріалів, які виробляє хімічна промисловість, - пластмаси, смоли, клейкі речовини, лінолеум, полістирилові й кумаринові плити та ін. Для їх виробництва використовують шлаки металургійних заводів та електростанцій, з яких

виробляють цемент, шлакоблоки, ситал, шлаковату, легкі наповнювачі для бетонних та залізобетонних виробів. У будівництві застосовують деталі з литого каменю, мінеральну вату, яку виробляють з розплавленого базальту, та нові види продукції деревообробної промисловості - деревно-стружкові плити, клеєну фанеру тощо.

Промисловість будівельних матеріалів розвивається під впливом двох чинників - сировинного і споживчого, тому розміщення її залежить від переважання хоча б одного з них. Залежно від потреб будівництва і стадій технологічного процесу виділяють підприємства і виробництва, що орієнтуються на сировинні райони, наприклад, видобуток і первинна обробка сировини (піску, гравію, щебеню, бутового каменю тощо), виробництво в'язучих (цементу, вапна, гіпсу) і стінових матеріалів, а також ті, що тяжіють до споживача (виробництво залізобетонних конструкцій, шиферу, будівельного і віконного скла тощо).

Найбільші центри промисловості будівельних матеріалів - Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Запоріжжя, Донецьк, Маріуполь.

Комплексоутворюючі функції промисловості будівельних матеріалів незначні через слабкий зв'язок її з іншими галузями виробництва щодо сировини і збуту готової продукції. У господарському комплексі економічного району вона виконує роль обслуговуючої галузі, тому сконцентрована здебільшого у великих містах. Так, у Києві є майже 40 заводів будівельних матеріалів

2.1 Структура промисловості будівельних матеріалів

Промисловість будівельних матеріалів відзначається складністю галузевої структури. Найважливішими підгалузями є виробництво стінових, рулонних покрівельних і гідроізоляційних матеріалів, азбестоцементних труб і шиферу, видобуток і переробка нерудних будівельних матеріалів, цементна промисловість, виробництво будівельної кераміки. На них припадає понад 80% усієї продукції і майже 90% зайнятих у будівельній промисловості.

В Україні ВВП тільки будівництва становить 8%. Комплекс охоплює майже 10% усіх зайнятих у господарстві, з них 6% - у будівництві.

Будівництво - головна ланка комплексу. Тут створюються основні фонди господарства. Від інших галузей будівництво відрізняється своєю продукцією (будівлі), яка є нерухомою, великогабаритною.

За призначенням будівництво поділяють на промислове (заводи, фабрики), гідротехнічне (ГЕС, водосховища, канали), енергетичне (електростанції, електромережі), транспортне (автомобільні, залізничні шляхи, аеропорти, трубопроводи), сільське (спорудження ферм, елеваторів).

ЦЕМЕНТНА ПРОМИСЛОВІСТЬ

Цемент використовують як основний в'язучий матеріал у виробництві бетону, залізобетону та шлакоблоків. Перший цементний завод споруджено в 1896 р. в Донбасі (Амвросіївка). У 1913 р. в Україні працювало 12 цементних заводів, які виробляли 269 тис. т цементу. У 2005 р. виробництво цементу становило 5591 тис. т (табл. 1.1). Цементні заводи розміщені у районах видобутку сировини. На виробництво 1 т клінкеру (напівфабрикату цементу) потрібно 1,5 т карбонатних порід (мергелю, доломіту, вапняків, крейди) і майже 0,5 т глини. У Донбасі залягають високоякісні карбонатні породи, тому тут споруджено найбільші цементні підприємства України - Амвросіївський цементний комбінат (до нього належать п'ять заводів і чотири кар'єри), Краматорський, Єнакіївський. За виробництвом цементу на першому місці в Україні Донецька область, потім Дніпропетровська й Харківська (Балаклія). Найбільші цементні заводи в Кривому Розі, Дніпродзержинську й Дніпропетровську. Вони виробляють портланд-цемент і шлакопортланд-цемент, використовуючи для виробництва останнього шлаки металургійних заводів.

Цементні заводи в західних областях виробляють третину цементу України. Найбільші з них у Львівській (Миколаїв), Рівненській (Здолбунів), Івано-Франківській (Ямниця) та Хмельницькій (Кам'янець-Подільський) областях. Порівняно менше цементу виробляється на півдні країни, хоча тут є високоякісна сировина. На території південних областей працюють Бахчисарайський (АР Крим), Ольшанський (Миколаївська область), Одеський та інші заводи.

На території України утворилися чотири великі зони виробництва цементу, південно-східна (Донецька область), північно-східна (Харківська область), центральна (Дніпропетровська) та західна (Рівненська, Івано-Франківська, Львівська та Хмельницька області). Для цементної промисловості України характерна значна концентрація виробництва. В середньому одне підприємство (їх в Україні 15) може виробляти 1,3 млн т цементу за рік.

Значна частина цементу витрачається на виробництво покрівельного шиферу. Шиферні заводи розміщені у місцях споживання готової продукції. Вони працюють на привізній сировині (азбест надходить з Уралу, а цемент - з найближчих цементних заводів). Найбільше шиферу в Україні виробляють Балаклійський і Здолбунівський цементно-шиферні комбінати. Особлива увага приділяється виробництву азбестоцементних листів, плоских шиферних конструкцій і рельєфних листів.

Цемент завозять у Сумську, Чернігівську, Київську, Херсонську й Черкаську області, хоча на їх територіях є багато цементної сировини. Є умови для виробництва високомарочного портланд-цементу в Житомирській (Овруч), Херсонській (Туркули), Чернівецькій (Заставна), Сумській (Середина-Буда), Харківській (Куп'янськ) областях, нефелінового цементу - в Донецькій, алунітового - в Закарпатській, глиноземно-феритового - у Львівській областях, магнезійного - в АР Крим.

Виробництво збірного залізобетону та залізобетонних конструкцій. Основна продукція цієї галузі - залізобетонні конструкції для промислового, цивільного, гідротехнічного, шляхового та інших видів будівництв (виробництво стінових матеріалів, блоків для фундаментів будинків, між поверхових перекриттів, архітектурних деталей, несучих арок, цехів, залізобетонних паль, мостових балок тощо).

В країні діють 25 виробничих об'єднань з виготовлення комплектів збірних залізобетонних конструкцій і деталей, основними з яких є Харківське, Львівське, Криворізьке, Луганське, Сумське.

ПРОМИСЛОВІСТЬ НЕРУДНИХ МАТЕРІАЛІВ

Промисловість нерудних матеріалів в Україні існує давно. Безпосередньо у будівництві використовують природний стіновий (туф, вапняки) і будівельний камінь (міцні осадові, магматичні та метаморфічні породи). Інші породи є сировиною для виробництва цементу, цегли, черепиці, скла, легких наповнювачів бетонів, в'язучих та інших будівельних матеріалів.

Потреби будівництва в Україні повністю забезпечуються власними мінеральними ресурсами. За кордоном користуються попитом цементна і скляна мінеральна сировина та будівельний камінь. Граніти, габро, лабрадорити вивозяться у країни близького та далекого зарубіжжя. В Україні є значні ресурси в'язучої мінеральної та цегельно-черепичної мінеральної сировини.

Для виробництва будівельних матеріалів дедалі ширше використовують вторинні мінеральні відходи промисловості - розкривні породи родовищ, продукти збагачення руд та вугілля тощо.

Родовища піску й бутового каменю є майже в усіх областях України, а особливо Житомирській, Вінницькій, Запорізькій, Кіровоградській та Закарпатській. Підприємства з видобутку й переробки бутового каменю, сипких будівельних матеріалів розміщені в районах видобутку.

Україна славиться запасами граніту, лабрадориту, мармуру й мармуроподібних вапняків, які використовуються для будівництва доріг, набережних, облицювання станцій метро, підземних переходів, фундаментів і стін будинків, як важкий наповнювач для бетону, виготовлення пам'ятників, розподільних щитів (мармур) і сувенірів. Найбільше видобувають бутового каменю, лабрадориту, габро, червоного й сірого граніту в Коростишевському, Овруцькому, Черняхівському, Малинському, Воло-царсько-Волинському, Коростенському, мармуру - в дослідно-промислових розробках Радомишльського району Житомирської області. Проте обсяг видобутку природного каменю порівняно невеликий.

Сучасне будівництво потребує різних за якістю і властивостями бетонів. Для виробництва легких пористих бетонів, з яких виготовляють стінові панелі житлових будинків, необхідні легкі наповнювачі (керамзит, термозит, сипкий перліт тощо), яких у природі немає. Керамзит - це штучний пористий матеріал, котрий виробляють з легкоплавких глинистих порід, які є в багатьох місцях України - біля Харкова, Полтави, Сум, Одеси, Кривого Рогу, Житомира, Могилева-

Подільського та ін. Виробництво термозиту, який виготовляють з доменних шлаків розміщене в центрах чорної металургії. Пористий перліт виробляють з природної сировини - перліту, який залягає в Закарпатті.

У південних районах України виробляють черепашник, котрий має добрі тепло- та звукоізоляційні властивості, легко обробляється, дешевий.

Виробництво будівельної кераміки об'єднує низку підприємств, що випускають плитку фасадну керамічну, для підлоги, облицювальну глазуровану, санітарно-будівельну кислототривку кераміку, каналізаційні й дренажні труби. Будівельну кераміку виробляють з тугоплавкої або вогнетривкої глини з домішками каоліну, кварцового піску, пегматиту (котрі поширені у різних областях України, особливо в межах Українського кристалічного щита), оксидів окремих кольорових металів та інших мінеральних або органічних сполук.

Виробництво будівельної кераміки почало розвиватися в Україні ще наприкінці ХІХ ст., коли було споруджено Харківський керамічний завод, два заводи керамічної плитки у Слов'янську й Часовому Ярі та завод санітарно-будівельного фаянсу в Славуті. Тепер це сучасні механізовані підприємства. Працюють також керамічні заводи в Києві, Львові, Артемівську, облицювальної плитки і керамічних труб - у Харкові.

Виробництво керамічної глазурованої плитки зосереджене в Слов'янську (Донецька область), Харкові та Львові, а метгласкої - в Харкові та Артемівську (Донецька область). Є можливості для розвитку цього виробництва у Вінницькій та Житомирській областях з використанням місцевих каолінів; у Закарпатській, Хмельницькій і Кіровоградській на базі тугоплавких і вогнетривких глин; у південних областях - вогнетривких і тугоплавких глин Причорномор'я та Приазов'я.

Подальший розвиток галузі має бути спрямований на зростання обсягу та якості продукції для промислового й житлово-комунального будівництва (великорозмірної стінової кераміки, плиток широкої кольорової гама, легкого керамзиту, труб великого діаметра та ін.).

ВИРОБНИЦТВО БУДІВЕЛЬНОГО ФАЯНСУ Й ФАРФОРУ

Будівельний фарфор і фаянс виробляють у Славуті (Хмельницька область) на комбінаті «Буд-фаянс», електроізоляційні вироби для електричної промисловості - в Первомайську (Житомирська область). У Донецькій області виробляють будівельний фаянс, електроізоляційні вироби для електро- та радіотехнічної промисловості (Слов'янськ), у Запоріжжі - високовольтні ізолятори для ЛЕП, електростанцій і підстанцій. Поки що виробництво будівельного фарфору і фаянсу не задовольняє потреб господарства України, тому ці матеріали частково завозять з Білорусі, Росії та Чехії. Наявність достатньої кількості різноманітної сировини дає можливість розширити це виробництво.

Виробництво будівельного вапна й гіпсу. У 2005 р. середньорічне виробництво будівельного вапна становило 562 тис. т, будівельного гіпсу - 68,4 тис. т, технологічного вапна (використовується в цукровій та металургійній промисловості) - 7,4 млн т. Сировиною для виробництва вапна є крейда, вапняки, мармур та інші карбонатні породи. Заводи галузі розміщені в районах видобутку сировини, а готову продукцію вивозять іноді на значні відстані.

Основними виробниками будівельного вапна в Україні є Донецька, Запорізька, Сумська, Харківська, Вінницька, Львівська, Хмельницька, Херсонська і Чернівецька області. Найбільше виробляють вапна в Хмельницькій області, звідки понад 100 тис. т його вивозять до Черкаської та Київської областей. З Вінницької області вапно вивозять до Кіровоградської, Дніпропетровської і Черкаської областей, а з Львівської - до Рівненської, Волинської, Тернопільської, Івано-Франківської, Чернівецької та Київської.

На півдні найбільше вапна виробляє Херсонська область, звідти його вивозять до Одеської, Миколаївської та інших областей.

Виробництво крейди. У будівництві крейду використовують для малярних робіт, виготовлення віконної замазки, шпаклівки, а також як наповнювач у паперовій та азбесто-гумовій промисловості, для виробництва соди, фарб, цементу, будівельного вапна тощо.

Великі запаси крейди є в Донецькій, Луганській, Сумській, Харківській, Рівненській, Волинській і Чернівецькій областях. Видобуток будівельної крейди в Україні становить понад 2 млн т, а як сировини для цементної промисловості - 7,5 млн т.

Виробництво м'якої покрівлі (руберойду, толю, пергаміну) налагоджено у багатьох областях України, м'якої покрівлі - у великих містах. Найбільшим виробником останньої в Україні є Київ (18,8% від загального виробництва).

Виробництво віконного скла. В Україні функціонують 6 заводів листового і технічного скла. Найбільші з них - Лисичанський «Пролетар», Костянтинівський склоробний та завод «Автоскло» і Запорізький склоробний. Скло виробляється також на склозаводах Луганської і Донецької областей, на Львівському склоробному заводі й частково на Київському заводі художнього скла. Збільшується виробництво скла міркового віконного, полірованого, теплозахисного та архітектурно-будівельного, полірованого шлакоситалу, кольорового візерункового та армованого скла, штучного склоподібного мармуру.

Центрами фарфорової промисловості є: Коростень, Баранівка, Городниця, Кам'яний Брід, Довбичі (Житомирська область), Дружківка (Донецька область), Полтава, Кіровоград, Суми, Борислав (Львівська область), Синельникове (Дніпропетровська область) і Тернопіль.

Промисловість будівельних матеріалів досить рівномірно розміщена по території України, крім Донбасу і Придніпров'я (на Донецьку, Луганську, Дніпропетровську й Запорізьку області припадає понад 30% усього виробництва продукції галузі). Високий рівень розвитку промисловості

будівельних матеріалів також у Харківській (7%), Одеській і Львівській (по 5%), Хмельницькій (4,5%) областях та АР Крим (4,5%).

У перспективі передбачаються реконструкція технічної бази промисловості будівельних матеріалів, подальші механізація та автоматизація технологічних процесів, розширення випуску нових будівельних матеріалів, ефективних збірних будівельних елементів, легких та економічних великомірних конструкцій і виробів поліпшеної якості, а також комплексне використання сировини, ширше впровадження матеріалів супутнього видобутку, вторинної сировини, підвищення якості виробів для будівництва. Географія галузі розширюватиметься з урахуванням подальшого комплексного розвитку економічних районів та областей України, забезпечення повного виконання обсягів будівельно-монтажних робіт.

2.2 Особливості розміщення галузей промисловості будівельних матеріалів.

Сучасне розміщення підприємств промисловості будівельних матеріалів склалося переважно під впливом двох чинників: сировинного і споживчого.

На сировину орієнтуються видобувні виробництва. Вони зайняті видобутком і первинною переробкою піску, щебеню, гравію, виробництвом цементу, вапна, гіпсу і стінових матеріалів.

До споживача тяжіють виробництва залізобетонних конструкцій, будівельного і віконного скла, шиферу тощо. Значними центрами промисловості будівельних матеріалів України є її найбільші міста: Київ, Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Донецьк, Запоріжжя, Кривий Ріг, Маріуполь. Більшість з них — це великі індустріальні центри. (Чому це так?) Будівельна індустрія виконує незначні комплексоутворюючі функції. У чому причина цього явища? Як воно впливає на територіальну взаємодію підприємств галузі з іншими виробництвами в межах промислових центрів? Загальний високий рівень розвитку господарства певних територій також є чинником розміщення підприємств, що виробляють будівельні матеріали.

Тому таких підприємств багато в Донбасі і Придніпров'ї. Цегельне виробництво — одне з найдавніших в Україні. Цеглу для будівництва застосовували ще за часів Київської Русі. З неї побудована Софія Київська, храми Чернігова тощо. Сировина для виготовлення цегли є майже скрізь. Тому виробництво стінових матеріалів орієнтується в розміщенні на споживача. В Україні виробляють глиняну і силікатну цеглу. Найбільші механізовані заводи глиняної цегли є в Ірпені (поблизу Києва), Запоріжжі, Івано-Франківську, Коломиї, Чернівцях. Невеликі підприємства працюють майже скрізь. Виробництво силікатної цегли налагоджено в Дніпропетровську, Красному Лимані (Донецька область), Кривому Розі, Ладжині (Вінницька область), Розвадові (Львівська область), Трипільлі (Київська область), Черкасах і Чернігові. Одна з провідних галузей промисловості будівельних матеріалів — цементна промисловість. Вона є матеріаломісткою і тому

розміщується біля родовищ мергелю, вапняків, доломітів, крейди. Найбільшого розвитку цементна промисловість набула в Донбасі і Придніпров'ї, де для цього є всі умови: високоякісна карбонатна сировина, шлаки металургійних заводів, необхідність комплексного використання гірських порід залізородних і марганцевородних кар'єрів. Великий центр цементної промисловості — Амвросіївка Донецької області. Крім того, на Донеччині цементні заводи є в Краматорську і Єнакієвому. В Придніпров'ї цементні заводи працюють в Дніпродзержинську і Кривому Розі (чому?). Велике цементне підприємство знаходиться в Балаклії Харківської області, а також на північному сході України — в Новгороді-Сіверському. У західній частині України сформувався другий великий район цементної промисловості, що охоплює підприємства в Кам'янці-Подільському (Хмельницька область), Здолбунові (Рівненська область), Миколаєві (Львівська область), Ямниці (Івано-Франківська область).

На Півдні України цементне виробництво налагоджено у Бахчисараї (Крим), Миколаївській області, Одесі тощо. Виробництво збірного залізобетону і залізобетонних конструкцій орієнтується на споживача. Підприємства цієї галузі промисловості забезпечують будівництво стіновими панелями, блоками для фундаментів будівель, залізобетонними палями, міжповерховими перекриттями тощо. Найбільші з них розміщені переважно у великих містах: Києві, Харкові, Дніпропетровську, Донецьку, Одесі, Кривому Розі, Запоріжжі, Маріуполі, Луганську, Алчевську, Миронівському (Донецька область), Рубіжному, Єнакієвому. Основними центрами виробництва щебеню є Гнівань (Вінницька область) і Томаківка (Дніпропетровська область), де працюють заводи, що виробляють гравій

Багато підприємств України виробляють будівельну кераміку, каналізаційні труби, плитки для підлоги, фасадну кераміку тощо. Сировиною для цього є тугоплавка або вогнетривка глина. Основні центри — Харків, Львів (керамічні заводи), Артемівськ (завод будівельної кераміки), Слов'янськ (керамічно-ізоляторний завод). Керамзитові і термозитові (шлакова пемза) блоки виробляють у Керчі, Одесі, населених пунктах Житомирської, Київської, Львівської та Харківської областей.

Найбільші підприємства будівельного скла знаходяться в Артемівську і Лисичанську (склоробні заводи), Костянтинівці (завод «Автоскло», механізований склоробний завод). Великі склоробні заводи є також у Львові, Запоріжжі, Теплоізоляційні вироби випускають Київський, Запорізький, Донецький і Маріупольський заводи. Великими підприємствами будівельної промисловості є лінолеумний завод і комбінат покрівельних матеріалів в Одесі, завод пластмасових сантехнічних виробів у Виноградіві (Закарпаття). Одесі. М'які покрівельні матеріали (руберойд, толь) виготовляють у Києві, Одесі, Львові, Слов'янську, Умані, тверді — шифер — у Києві, Краматорську, Запоріжжі.

2.3 Проблеми та перспективи розвитку комплексу

Проблеми комплексу:

- застаріле обладнання й технологія;
- використання іноземних робітників, технологій і матеріалів закордонного виробництва;
- забруднення навколишнього середовища;
- деградація ґрунтів.

Шляхи вирішення проблем:

- залучення додаткових інвестицій;
- модернізація виробництва;
- використання передових досягнень науково-дослідних інститутів України та інших країн; що дозволить випускати якіснішу вітчизняну продукцію;
- комплексна переробка сировини й відходів.

Для визначення пріоритетних напрямів розвитку промисловості будівельних матеріалів в умовах ринку суттєвого значення набуває орієнтація на якісну структурну перебудову галузі за рахунок:

- переходу від нарощування абсолютних обсягів виробництва до підвищення якісних характеристик продукції як внаслідок удосконалення традиційних її видів, так і розробки та впровадження нових виробів на основі синтетичної сировини, композиційних матеріалів, виробів з необхідними споживчими властивостями;
- переведення галузі на ресурсозберігаючі технології відтворення, втілення енерго-, праце- і матеріалозберігаючих технологій та впровадження відповідного технологічного обладнання;
- забезпечення екологічної чистоти, безпеки, гігієнічності і комфортності виробництва, естетичності продукції.

Входження України до світових ринків будівельних матеріалів можливе шляхом вирішення таких найважливіших завдань:

- створення техніки, яка б перевищувала або відповідала існуючим світовим рівням всього технологічного ланцюга, включаючи допоміжні та кінцеві операції;
- впровадження нових прогресивних ресурсозберігаючих технологій з метою зменшення витрат паливно-енергетичних ресурсів, поліпшення якості продукції;
- підсилення хімічних дій у технологічних процесах;
- комп'ютеризація виробництва, впровадження мікропроцесорної техніки;
- створення екологічно чистих, зокрема безвідходних технологій;
- максимальне комбінування виробництв, у т.ч. з іншими галузями: енергетикою, імією, металургією, видобутком та збагаченням корисних копалин;

- створення високоекономічних заводів малої потужності та пересувних технологічних установок.

Вирішення усіх окреслених завдань можливе лише за умов створення розвинутого ринку будівельних матеріалів та сучасних організаційних форм управління, адекватних вимогам ринкової економіки.

Висновки

Лісопромисловий комплекс (ЛПК) — сукупність галузей промислового виробництва, які займаються лісозаготівлею, механічною та хімічною обробкою деревини.

Лісопромисловий комплекс:

- > Лісозаготівельна промисловість (валка лісу, трелювання його, доставка у центри переробки).

- > Лісопереробна промисловість (деревообробна, лісопильна, фанерна, меблева, виробництво будматеріалів, целюлозно-паперова, целюлозна, паперова, картонна).

- > Деревопереробна (лісохімія)

- > Виробництво кислот, спирту, смоли, каніфолі, гліцерину тощо.

Чинники розміщення підприємств основних галузей ЛПК:

- * сировинний;

- * транспортний;

- * споживчий;

- * водний;

- * енергетичний;

- * екологічний.

В Україні ЛПК формується в умовах лісодефіциту.

- * Лісистість країни становить 14 %.54 % припадає на хвойні ліси,40 % — на твердолистяні,6 % — м'яколистяні ліси.

Галузі ЛПК виробляють лише 2,3 % обсягу промислової продукції країни.

75–80 % деревини Україна імпортує.

Промислові запаси лісу мають Полісся й Карпати.

Найлісистіші області — Закарпатська, Івано-Франківська, Ровенська, Житомирська, Волинська, Чернівецька.

Великих збитків лісовим ресурсам завдала аварія на ЧАЕС.

Для ЛПК характерна така форма організації виробництва, як комбінування.

Великі лісокомбінати комплексно переробляють сировину.

Жидачевський та Обухівський картонно-паперові комбінати спеціалізуються на виробництві не тільки паперу й картону, але й багатьох інших видів продукції.

Промисловість будівельних матеріалів - комплекс галузей у складі важкої промисловості, які виготовляють матеріали, деталі й конструкції для всіх видів будівництва. До неї належать галузі: цементна, азбестоцементних виробів, збірних залізобетонних і бетонних конструкцій та виробів, стінових матеріалів, будівельної кераміки, будівельних матеріалів та виробів з полімерної сировини, нерудних будівельних матеріалів, пористих заповнювачів та ін.

За економічним призначенням продукція промисловості будівельних матеріалів належить до виробництва засобів виробництва (група А) і є основною частиною матеріально-технічної бази будівництва, забезпечує зростання обсягів капітального будівництва та його технічний прогрес на основі впровадження ефективних матеріалів і конструкцій. Ця промисловість має велике значення для індустріалізації будівництва, зниження його вартості, економії металу і деревини, підвищення ефективності капітальних вкладень у народне господарство. Розвиток промисловості будівельних матеріалів в Україні пов'язаний з наявністю будівельної сировини.

Слід відзначити, що проблеми експорту будівельної продукції України на галузевому рівні до даного часу в науковій літературі розглядалися лише фрагментарно.

Література

1. Заблоцький Б. Розміщення продуктивних сил України : Національна макроекономіка: Посібник/ Богдан Федорович Заблоцький,; Б.Ф. Заблоцький,. -К.: Академвидав, 2002. -367 с.
2. Курочкін, Г. Ф. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : Навч. посібник/ Г. Ф. Курочкін,; НАУ. -К.: Національна академія управління, 2004. -272 с.
3. Розміщення продуктивних сил : Навч. посібник/ За ред. В.В.Ковалевського та О.Л.Михайлюк; Міжнарод. Фонд "Відродження", Програма "Трансформація гуманітарної освіти в Україні" . -К.: Либідь, 1996. -365 с.
4. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : Навчальний посібник/ Мар'ян Долішній, Юрій Стадницький, Анатолій Загородній, Олег Товкан,; М-во освіти і науки України, Нац. ун-т "Львівська політехніка". -Львів: Інтеллект-Захід, 2003. -255 с.
5. Розміщення продуктивних сил України : Підручник для студ. вищ. навч. закладів/ Михайло Пушкар, Михайло Ковтонюк, Микола Петрига та ін.; Ред. Євген Качан,. -К.: Юридична книга, 2002. -550 с.

6. Розміщення продуктивних сил України : Навчально-методичний посібник для самостійн. вивч. дисципліни/ Автори: Сергій Дорогунцов, Юхим Пітюренко, Ярослав Олійник та ін.; М-во освіти і науки України, КНЕУ. -К.: КНЕУ, 2000. -363 с.
7. Розміщення продуктивних сил України : Підручник для студ. вуз./ За ред. Є.П.Качана. -К.: Вища школа, 1999. -374 с.
8. СтеченкоД. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : Навч. посібник/ Дмитро Стеченко,.-К.: Вікар, 2001. -377 с.
9. Чернюк Л. Розміщення продуктивних сил України : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів/ Людмила Чернюк, Дмитро Клиновий,.-К.: ЦУЛ, 2002. -440 с.
10. Бобко А. Проблеми лісового господарства України:оподаткуванняземлі,нормування відпуску та розмір заготівлі деревини// Економіка України. - 1998. - № 8. - С. 22-30
11. Дяченко Я. Державне регулювання лісового господарства в економічній системі відтворення природних ресурсів // Економіка України. - 1997. - № 9. - С. 68-73
12. Міжнародна конференція з проблем сталого лісового господарства // Економіка України. - 2005. - № 2. - С. 93-96
13. Медведєв Ю. Проблеми розвитку лісопромислового комплексу: пріоритети, структура, ефективність // Економіка України. - 1999. - № 1. - С. 13-19
14. Фурдичко О.І. Основні напрями розвитку лісогосподарського комплексу України/ О.І.Фурдичко // Вісник аграрної науки. - 2001. - № 10. - С. 68-71

Тести

1. Вкажіть головний чинник, що визначає розміщення підприємств меблевої промисловості.
А. Споживчий. В. Водний.
Б. Сировинний. Г. Транспортний.
2. Вкажіть місто, де налагоджене виробництво картону і картонної тари:
А. Свалява. Б. Жидачів.
В. Мукачеве. Г. Корюківка.
3. Вкажіть чинник, який є визначальним у розміщенні підприємств меблевої промисловості:
А. Споживчий. Б. Сировинний.
В. Транспортний. Г. Екологічний.
4. Вкажіть центр виробництва учнівських зошитів в Україні:
А. Обухів. Б. Малин.
В. Понінка. Г. Ізмаїл.

5. Вкажіть галузь лісопромислового комплексу, одним із центрів якої є місто Жидачів:

А. Лісопильна. Б. Лісохімічна.

В. Меблева. Г. Целюлозно-паперова.

7. Вкажіть область, у якій розміщено Понінківський картонно-паперовий комбінат:

А. Хмельницька. Б. Житомирська.

В. Рівненська. Г. Львівська.

Завдання на визначення правильної послідовності

1. Розташуйте послідовно із заходу на схід центри деревообробної промисловості в Україні:

А. Мукачеве. Б. Шостка. В. Надвірна. Г. Біла Церква.

2. Розмістіть послідовно центри меблевої промисловості України зі сходу на захід:

А. Харків. Б. Київ. В. Житомир. Г. Ужгород.

Практична робота

Мета: Метою заняття є вивчення територіальної структури лісової і деревообробної промисловості в цілому і в окремих галузях, виявлення регіональних відмінностей і сільськогосподарської спеціалізації областей, аналіз і оцінка проблем і перспектив комплексу.

Завдання:

1. Накресліть схему галузевої структури лісової та деревообробної промисловості.

Поясніть значення цієї галузі.

2. Заповнити таблицю:

Розміщення галузей ЛПК

Галузі	Чинники, що впливають на розміщення	Центри і райони розміщення
Лісозаготівельна промисловість	сировинний	Карпати, Полісся

3. Позначити на контурній карті центри лісової та деревообробної промисловості.

4. Розкрити значення лісової та деревообробної промисловості й промисловості будівельних матеріалів для економіки країни.

Тема № 10

Легка промисловість України

Лекція

План

1. Склад легкої промисловості та її значення.
 2. Особливості розміщення галузей легкої промисловості.
 3. Територіальна організація текстильної промисловості.
 4. Швейна промисловість та її розміщення.
 5. Сировинна база й основні центри шкіряно-взуттєвої промисловості.
 6. Хутрова галузь.
 7. Проблеми і перспективи розвитку легкої промисловості.
- 1. Склад легкої промисловості та її значення.*

Пріоритетним завданням сьогодні для України є розбудова сильної економіки. Легка промисловість є важливою складовою економіки, зростання якої може значно покращити економічні показники країни.

За оцінками експертів ринок одягу та взуття входить в 20 найрозвинутіших ринків України, українці витрачають на взуття та одяг приблизно 30-40% свого місячного доходу, що перевищує показники в країнах Західної Європи. За рівнем споживання продукція легкої промисловості уступає лише продовольчим товарам, набагато випереджаючи ринки побутової електроніки, автомобілів та інших товарів

Легка промисловість є однією з найважливіших серед галузей виробництва непродовольчих товарів. Продукція легкої промисловості йде на задоволення потреб населення, забезпечуючи його тканинами, одягом, взуттям та іншими предметами споживання, а також використовується в інших галузях промисловості у вигляді сировини і допоміжних матеріалів (у харчовій, машинобудуванні та ін.). Найбільш тісні зв'язки вона має із сільським господарством і хімічною промисловістю – основними постачальниками сировини для галузі, а також машинобудуванням.

Легка промисловість – це комплексна галузь, що включає майже 17 підгалузей, які можуть бути об'єднані в три групи:

– текстильна, в тому числі, бавовняна, лляна, вовняна, шовкова, трикотажна. Сюди входить первинна обробка льону, шерсті та ін., виробництво нетканих матеріалів, в'язання сіток, виробництво текстильної галантереї та ін.;

– швейна;

– шкіряно-взуттєва і хутрова.

Отже, легка промисловість України історично має потужний потенціал. Легка промисловість є важливою галуззю народного господарства, яка включає в себе 17

підгалузей: текстильну, трикотажну, швейну, шкіряну, взуттєву, хутрову, галантерейну та інші галузі [6]. Водночас, легка промисловість пов'язана з багатьма суміжними галузями та обслуговує увесь господарський комплекс країни [12, с. 188].

У галузі станом на 2014 р. працювало 3022 підприємств, із них: у текстильній промисловості – 639, виробництві готового одягу та хутра – 1964, виробництві шкіри та шкіряного взуття – 419

2. Особливості розміщення галузей легкої промисловості.

Ефективність галузі залежить від багатьох економічних факторів та раціонального розміщення її підприємств. Для легкої промисловості характерна менш виражена, порівняно з іншими галузями, територіальна спеціалізація, бо практично в кожній області є ті чи інші її підприємства.

Фактори розміщення підприємств даного комплексу різноманітні, проте можна виділити головні:

– сировинний, який впливає на розміщення підприємств з первинної переробки сировини: наприклад, льонопереробні фабрики розміщені в районах вирощування льону, вовняноміючі підприємства – в районах вівчарства, підприємства з первинної обробки шкіри – біля м'ясокомбінатів;

– споживчий, так як готова продукція деяких підгалузей легкої промисловості менш транспортабельна порівняно з напівфабрикатами. Наприклад, дешевше постачати пресований бавовник-сирець, ніж бавовняні тканини;

– трудовресурсного забезпечення, який передбачає наявність професійно підготовлених трудових ресурсів, бо всі галузі легкої промисловості працесмі. Історично склалось так, що в її галузях використовується переважно жіноча праця (до 90%). Проте в регіонах необхідно враховувати можливість використання і жіночої, і чоловічої праці (тобто, розвивати легку промисловість у районах зосередження важкої індустрії і навпаки).

Нині на розміщення легкої промисловості великий вплив справляє науково-технічний процес. Це відбивається, перш за все, на концентрації текстильного виробництва, зміні його сировинної бази. Натуральні волокна поступово витісняються хімічними. Велика кількість тканин виробляється із сумішей натуральних і хімічних волокон.

Вовняне, бавовняне, шовкове, трикотажне виробництво орієнтується на сировину і споживача, взуттєве і швейне – на споживача, лляне – на сировину.

3. Територіальна організація текстильної промисловості

За випуском продукції (48%), вартістю основних виробничих фондів перше місце в комплексі займає текстильна промисловість. Головною галуззю текстильної промисловості в Україні, як і в усьому світі, є бавовняна галузь, яка зараз перебуває в занепаді. На неї припадає

майже 50% усіх тканин, що виробляються. Бавовняне виробництво країни знаходиться у великій залежності від постачальників сировини. Тому передбачається відновлення бавовництва у південних районах, що дозволить забезпечити бавовняну промисловість на 70% власною сировиною і значно знизити собівартість виробництва тканин. У Херсоні вже введена експериментальна лінія бавовняно-очисного заводу, що споруджується відповідно до Державної програми розвитку легкої промисловості.

Бавовняна промисловість у своїй структурі має прядильне, ткацьке, крутильно-ниткове і фарбувальнообробне виробництво. Бавовна є основною сировиною для деяких видів тканин з домішкою синтетичних і штучних волокон.

Тканини та інші вироби з бавовни виробляють у Херсоні і Тернополі (бавовняні комбінати), Донецьку (бавовняно-прядильний комбінат), Ново-волинську (бавовняна фабрика), Полтаві (прядильна фабрика), Києві (ватно-ткацька фабрика), Чернівцях, Івано-Франківську, Коломиї, Коростишеві та Радомишлі (ткацькі фабрики), Нікополі (ниткова фабрика).

Вовняна промисловість є другою за значенням у галузі. Вона виробляє 7,0% усіх тканин України, первинно обробляє вовну, виготовляє пряжу, тканини та вироби з неї. Чисте вовняне виробництво майже не збереглось. Як домішки використовують хімічні й синтетичні волокна, бавовну. В Україні діє майже 30 підприємств галузі. Підприємства вовняної промисловості розміщені в Харкові, Луганську, Одесі, Дунаєвцях (Хмельницька область), Сумах, Богуславі, Кременчуці, Лубнах, Чернігові, Кривому Розі, Черкасах; у ряді міст Чернівецької і Закарпатської областей зосереджено виробництво килимів і килимових виробів з вовни та синтетичних волокон.

Шовкова промисловість виробляє 20,5% усіх тканин України. Вона пов'язана з виробництвом хімічних волокон, які майже повністю витіснили природний шовк-сирець. На базі натуральної сировини (шовку-сирцю) діє комбінат у Києві, який випускає високоякісний натуральний шовк (крепдешин і креп-жоржет). Підприємства Черкас, Києва, Луцька виробляють шовкові тканини з синтетичного та штучного волокна. У Києві та Лисичанську виготовляють шовкові тканини технічного призначення.

На власній сировині працює лляна промисловість, яка випускає 7,3% тканин країни. В Україні діє повний цикл виробництва та переробки льону, функціонує понад 30 льонозаводів. Лляні тканини потрібні для виготовлення одягу, тобто, мають побутове призначення. Тканини технічного призначення вирізняються високою міцністю: брезент, пожежні рукави, сировина для взуттєвої промисловості. Лляні тканини виробляють на комбінатах у Рівному і Житомирі, на фабриці в Коростені (Житомирська область). Україна є експортером льоноволокна і лляних тканин.

Конопляно-джутова промисловість, крім привізного джугу і власної сировини (волокна конопель), використовує коротке волокно льону, бавовняну пряжу, хімічні волокна. Майже всю

продукцію підгалузі випускають Одеська джгутова фабрика і Харківський канатний завод, повністю задовольняючи потреби України та експортуючи частину.

Трикотажне виробництво продукує в'язані вироби з різних пряж і, орієнтуючись на споживача та трудові ресурси, розміщується у великих містах: Києві, Харкові, Дніпропетровську, Львові, Одесі, Житомирі, Запоріжжі, Донецьку, Чернівцях, Івано-Франківську, Луганську, Хмельницькому, Прилуках. На більш ніж 60 підприємствах підгалузі виробляється до 9% товарної продукції легкої промисловості. У структурі трикотажних виробів переважає виробництво панчішно-шкарпеткових виробів та білизняного трикотажу.

4. Швейна промисловість та її розміщення

Понад 1/3 обсягу валової продукції легкої промисловості дає швейна галузь, займаючи друге місце в комплексі. Вона розміщена у районах споживання, у великих і середніх, і навіть малих населених пунктах, оскільки привезти сировину для неї, зокрема, нитки, тканини, неткані матеріали, хутра, штучні та натуральні шкіри, економніше, ніж готові вироби. У галузі зайнята майже половина працівників легкої промисловості. Фактор трудових ресурсів у розміщенні підприємств відіграє провідну роль. Швейні виробничі об'єднання і фірми розташовані в таких містах, як Київ, Львів, Дніпропетровськ, Одеса, Харків, Донецьк, Запоріжжя, Дрогобич, Артемівськ, Чернівці. Останнім часом з'явилося чимало приватних дрібних підприємств, частина швейних виробів імпортується.

5. Сировинна база й основні центри шкіряно-взуттєвої промисловості

У шкіряно-взуттєвій промисловості зайнято майже 20% працівників легкої промисловості. Після текстильної дана підгалузь є найважливішою в комплексі і дає до 8% його товарної продукції. Сировиною для неї є шкіра свійських, диких і морських тварин, а також широко використовуються нові синтетичні матеріали (штучні шкіри, гуми), парусини, вовни (для валяного взуття). Крім того, зі шкіри виготовляють одяг, шорно-сідельні та галантерейні вироби. Найбільші центри промисловості: Харків, Київ, Львів, Васильків, Бердичів, Запоріжжя, Тернопіль, Одеса.

Взуттєва промисловість виникла на базі натуральної та штучної шкіряної сировини. Підприємства розміщені у Луганську, Львові, Дніпропетровську, Сімферополі, Кременчуці, Івано-Франківську. Дана галузь потребує вдосконалення технології шкіряно-взуттєвого і дубильно-екстрактивного виробництва, механізації та автоматизації виробничих процесів, освоєння матеріалів із поліпшеними технологічними та експлуатаційними властивостями.

6. Хутрова галузь

Хутрова галузь спеціалізується на переробці хутра зі шкір диких звірів, звірів кліткового утримання та домашніх тварин. Найчастіше використовується для переробки хутро лисиці, куниці, видри, норки. Заготовляють шкіри овець, ховрахів, хом'яків, водяних щурів, сріблясто-чорної лисиці, кролика.

Суттєве значення має також трикотажне штучне хутро. В Україні штучне хутро виготовляють Дарницький шовковий комбінат, Київське виробниче трикотажне об'єднання, фабрики у Жовтих Водах (Дніпропетровська область) і Ясині (Закарпатська область).

Натуральне хутро переробляють підприємства у Харкові, Балті, Краснограді (Харківська область), Львові, Одесі, Жмеринці.

До складу легкої промисловості входить також галантерейне виробництво, яке в Україні добре розвинене.

7. Проблеми і перспективи розвитку легкої промисловості

У даний час ефективність підприємств галузі досить низька: товари, які випускають підприємства легкої промисловості України, значно поступаються за якістю і кількістю продукції розвинених країн; порівняно низька продуктивність праці; вищі в галузі, порівняно зі світовим рівнем, затрати на виробництво продукції. Відсутність реальної конкуренції спричиняє завищення цін, спонукає продавати низькоякісну продукцію. Галузь губить свої позиції на вітчизняному ринку, що робить її реформування необхідним.

В період з 2010 р. по 2013 р. збитки несли більше третини підприємств галузі. На сьогоднішній день більшість з цих підприємств знаходиться на межі банкрутства. Як бачимо, легка промисловість продовжує перебувати у незадовільному стані. Навіть можна сказати, що криза вітчизняної легкої промисловості вже давно стала аксіомою.

Кризовий стан легкої промисловості обумовлений наявністю цілої низки серйозних проблем. Серед базових проблем галузі спеціалісти виділяють наступні:

– висока собівартість вітчизняних товарів легкої промисловості;

Причиною високої собівартості вітчизняних товарів легкої промисловості є різке скорочення сировинної бази і як результат повна залежність швейної та шкіряно-взуттєвої промисловості від імпоротної сировини. Костюми, сукні, сорочки, блузки та інші вироби здебільшого пошиті із китайської тканини, а взуття виготовляють з китайської чи турецької шкіри.

Ситуація з імпоротною сировиною особливо погіршилася в останні роки через різке знецінення гривні. Якщо з 2010 р по 2013 р. курс гривні був стабільний, то за 2014-2015 рр. гривня знецінилась відносно долара в 2,5 рази.

Висока собівартість вітчизняних товарів легкої промисловості обумовлює їх низьку конкурентоспроможність за ціною. Так як вітчизняний споживчий ринок для українських виробників залишається закритим, то їм не залишається нічого іншого як продовжувати працювати за толінговою схемою.

Окрім, згаданої вище сировинної залежності від іноземних постачальників на вітчизняних підприємствах спостерігається значний знос виробничих фондів. Крім того, більша частина виробничих фондів є застарілою. Використання застарілого устаткування, яке потребує великих

енергозатрат, веде до збільшення собівартості продукції. А це в свою чергу призводить до послаблення конкурентних позицій підприємств на ринку, і, як наслідок, до їх збитковості, і навіть банкрутства.

– недостатня купівельна спроможність населення;

Причиною низької купівельної спроможності громадян є складне економічне становище країни. Важким тягарем на економіку країни лягають витрати пов'язані з воєнними діями на сході країни.

За результатами соціологічного опитування, проведеного в серпні 2015 року «Українським демократичним колом» дві третини українців відчували погіршення матеріального становища впродовж останнього року. За результатами цього опитування, зараз кожній десятій родині не вистачає грошей на їжу, ще 44% родин складно купувати одяг та взуття.

Голова Комітету економістів України Андрій Новак зазначає, що рівень зростання прибутків громадян набагато повільніший, ніж рівень зростання інфляції. За оцінками деяких економістів, реальна інфляція в Україні за останній рік становила приблизно 40-50%.

В таких умовах споживачі віддають перевагу дешевшій продукції з Китаю чи Туреччини. Також, значну частку ринку займають товари «секонд-хенду» з Європи. Китайська Народна Республіка є країною, що здійснює найбільш агресивну політику щодо експорту власних товарів легкої промисловості. Стратегія економічної політики Китаю полягає у захопленні світового ринку, в тому числі і українського. Китайська продукція є надзвичайно конкурентоспроможною за ціною. Низька ціна китайських товарів зумовлена надзвичайною дешевизною робочої сили. В Україні розмір середньомісячної номінальної заробітної плати працівників легкої промисловості є найнижчим як серед галузей переробної промисловості так і у промисловості в цілому.

Конкурентоспроможність за ціною китайської продукції також досягається завдяки ефекту масштабу виробництва. Об'єми виробництва в Китаї є надзвичайно великими. Китайські виробники виготовляють продукцію десятками або й навіть сотнями тисяч штук, а наші в найкращому випадку лише тисячами.

Причина такої ситуації криється в тому, що більшість великих підприємств галузі в минулому державної форми власності, не пристосувались до ринкової моделі економіки, яка вимагає від суб'єктів ринку високої гнучкості, зазнали в результаті банкрутства.

На сучасному етапі розвитку на ринку товарів легкої промисловості присутня велика кількість невеликих приватних виробників, які здатні швидко реагувати на потреби ринку.

Українським виробникам за вище згаданих умов конкурувати за ціною з китайськими виробниками є просто не реальним завданням на сьогоднішній час. Крім того, сировину та комплектуючі українські виробники купляють в тому ж Китаї. А це не має жодного економічного

сенсу. Набагато простішим варіантом буде привезти готові вироби, що виготовлені дешевою робочою силою.

Крім того, ситуацію погіршує значна тінізація галузі. Серед імпортованих товарів легкої промисловості досить висока частка таких, що ввозяться контрабандою. А це створює недобросовісну конкуренцію на ринку.

Ситуація, коли вітчизняний ринок товарів легкої промисловості є надзвичайно переповненим дешевими іноземними товарами, призводить до занепаду легкої промисловості. Не витримуючи конкуренції заводи і фабрики легкої промисловості закриваються. І як результат на внутрішньому ринку стає все менше і менше товарів вітчизняного виробництва.

– недостатня інвестиційна та інноваційна діяльність;

Більшість галузей вітчизняної економіки гостро відчувають недостатність інвестиційних коштів. В умовах недостатності внутрішніх інвестиційних ресурсів, надзвичайної гостроти для національної економіки набуває питання залучення іноземних інвестицій. Ситуація з іноземними інвестиціями в легкій промисловості є критичною. Частка прямих іноземних інвестицій в легку промисловість складає лише 0,3 % від загального обсягу.

Найбільшу стурбованість іноземних інвесторів викликає високий рівень корупції в органах влади та в судовій системі країни. Політична та економічна нестабільність в країні також негативно впливає на залучення іноземних інвестицій.

Більшість науковців зазначають, що інноваційна діяльність в Україні знаходиться в кризовому стані. В Україні частка промислових підприємств, що впроваджували інновації впродовж 2012-2014 рр. є незначною і складає трохи більше ніж 11 %. Ситуація в легкій промисловості є ще гіршою ніж у промисловості в цілому. Частка підприємств легкої промисловості, що впроваджували організаційні інновації складає лише 1,1 % від загальної кількості підприємств.

Такий стан речей не відповідає сучасному рівню розвитку інноваційних процесів в розвинутих країнах світу. Основним чинником, що стримує інноваційну діяльність в Україні є відсутність бюджетного фінансування науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт, а також на розробку нових технологій.

Основною причиною того, що молодь не йде працювати в легку промисловість є те, що ця галузь є малоприбутковою для рядових працівників даної галузі. Тут середньомісячна зарплата майже в 2 рази менша, ніж показник заробітної плати загалом по підприємствам промисловості

– АТО на сході країни;

На сьогодні в зоні АТО ситуація катастрофічна. Переважна частина підприємств просто зупинилася, в основному по причині повного зруйнування в результаті обстрілів. Лише одиниці змогли вивезти з території воєнних дій лінії устаткування.

З одного боку, воєнні дії на сході країни та анексія Кримського півострова призвели до зменшення загальної кількості підприємств легкої промисловості, а з іншого боку необхідність обшити армію призвела до значного зростання кількості державних замовлень по пошиттю одягу і взуття для військових. Крім того, сьогодні, багато підприємств України працюють на виконання волонтерських замовлень з пошиття обмундирування, одягу та військових аксесуарів для зони АТО.

Всі вище зазначені проблеми, негативно впливаючи на діяльність підприємств легкої промисловості, тим самим стримують подальший розвиток галузі.

Проте, незважаючи на ряд проблем, які склалися в розвитку легкої промисловості України, все ж таки її варто розглядати як перспективну галузь. Перспектива роботи галузі полягає у збільшенні частки вітчизняних товарів на внутрішньому ринку та у зростанні експорту продукції власного виробництва. Це дозволить щорічно стабільно нарощувати обсяги виробництва, розширювати асортимент продукції, суттєво покращувати фінансовий стан підприємств, створювати нові робочі місця.

За умов, коли глобалізаційні процеси в світі набувають все більших обертів, які в свою чергу надзвичайно загострюють конкуренцію на світовому ринку, а також враховуючи сьогоднішній стан легкої промисловості України постає необхідність здійснення певних системних кроків по виведенню галузі з кризи.

По-перше для захисту вітчизняного виробництва потрібно вирішити проблему контрабанди. Думки економістів щодо проблеми ввезення контрабандної продукції останнім часом кардинально змінилась. Раніше вважалось, що для унеможливлення неконтрольованого ввезення контрабандної продукції необхідним є державне втручання, за допомогою якого на ринку було б створено рівні умови конкурентної гри для українських виробників.

Сьогодні притримуються думки, що єдиним шляхом вирішення цієї проблеми є прозорість і мінімізація ролі держави в митній політиці. Системна контрабанда робиться на ліцензіях і квотах. Доки в Україні буде існувати система квотування експорту й імпорту, доти буде контрабанда [3].

По-друге для відродження та подальшого розвитку легкої промисловості необхідно забезпечити потреби українських виробників вітчизняною сировиною. Кліматичні умови України сприяють вирощуванню таких видів сировини як вовна, льон, шовк, конопля. Це можна здійснити тільки на основі подолання кризи в АПК.

Забезпечення легкої промисловості власною сировиною підвищить конкурентоспроможність вітчизняної продукції завдяки зниженню її собівартості. Сьогодні в умовах колосальної девальвації

гривні проблема забезпечення вітчизняного виробництва власною сировиною постала надзвичайно гостро.

В той же час не можна не погодитись з тим, що в результаті девальвації гривні кардинально змінюється ситуація на внутрішньому ринку, компанії сподіваються на зростання своїх продажів шляхом поступового витіснення турецького товару, який за останні роки значно подорожчав порівняно з аналоговою продукцією вітчизняного виробництва.

Безсумнівним є той факт, що зараз стало надзвичайно вигідно експортувати українську продукцію до Євросоюзу. Слід зазначити, що українська легка промисловість не може поскаржитися на відсутність замовлень із Європи. За найскромнішими оцінками, не менше сотні українських швейних компаній виконують регулярні замовлення з країн ЄС. Як зазначають спеціалісти якість нашого одягу не поступається західним прет-а-порте. В Україні одяг шиють із натуральних тканин, дотримуючись державних стандартів.

До останнього часу дуже багато підприємств виробляли свою продукцію для російського ринку. Але в умовах воєнного конфлікту на сході країни, в результаті якого російський ринок поступово закритися, вихід в Європу для цих підприємств, стає ключовим завданням. Ситуацію ускладнює ще й те, що Російська федерація була великим ринком збуту для європейського одягу, що також не могло не відобразитися на замовленнях для українських швейних фабрик.

Слід зазначити, серед компаній, що були зав'язані на російський ринок різко зростатиме конкуренція і вижити зможуть лише ті, які навчаться працювати по-європейськи, виробляючи якісну і дешеву продукцію. Для цих підприємств, щоб мати можливість виробляти конкурентоспроможну продукцію, надзвичайно актуально постало питання модернізації виробництва. Так як більша частина виробничих фондів на сьогоднішній день є застарілою, таким підприємствам необхідне нове обладнання. Проблема застарілості виробничих фондів необхідно вирішувати шляхом капітального оновлення виробництва та запровадження новітніх технологій на підприємствах галузі.

Література:

1. Адвокатова Н. О. Дослідження сучасного стану підприємств легкої промисловості України / Н. О. Адвокатова // Економічні інновації. – 2012. - №47. – с. 5-14.
2. Андрощук Г.О. Інноваційна діяльність в Україні: економічний механізм стимулювання / Г.О. Андрощук // Інтелектуальна власність. – 2000. – №12. – С. 23–28.
3. Легка промисловість // Інтернет ресурс: <https://uk.wikipedia.org/>
4. Максименко І. О., Бокій В. І. Легка промисловість України: сучасний стан та перспективи розвитку / І. О. Максименко, В. І. Бокій // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. - № 3. – Т. 2. – с. 77-80.

5. Носова Н. І., Сараєва І. М. Стратегічні напрямки державної підтримки легкої промисловості України в умовах лібералізації міжнародної торгівлі / Н. І. Носова // Економічні інновації. – 2012. - № 47. – с. 165-177

6. Тарасенко І. О. Сталій розвиток підприємств легкої промисловості: теорія, методологія, практика [Текст]: [монографія] / І. О. Тарасенко; Київський національний ун-т технологій та дизайну. - К. : КНУТД, 2010. - 390с

Практична робота

Мета: навчитися визначати ступінь впливу факторів на розміщення галузей легкої промисловості, продовжити формування вмінь працювати із статистичним матеріалом, робити аналіз статистичних даних.

Завдання:

1. Визначити основні стадії виробництва у текстильній промисловості.
2. Скласти схему міжгалузевих зв'язків легкої промисловості.
3. Проаналізувати фактори розміщення та основні центри провідних галузей легкої промисловості України.

Галузі	Фактори розміщення						Головні центри розвитку
	на сировину		на хім. сировину	на трудові ресурси	на спеціалізовані вичерпні ресурси	на водні ресурси	
	власну	прибуток					
Текстильна:							
Бавовняна							
Вовняна							
Лляна							
Шовкова							
Конопле							

джутова							
Трикота жна							

Принципи розміщення галузей легкої промисловості України

4. На виробництво 2 тис. м² вовняних тканин затрачається 1 т вовни. Обрахуйте затрати на виробництво 9 млн. м² тканин.

5. Визначити, скільки бавовнику або вовни необхідно для пошиття одного плаття, якщо відомо, що для цього потрібно 2 м² тканини, а 1 тис. м² вовняних тканин виходить з 0,5 т вовни, а 1 тис. м² бавовняних тканин – з 12,5 кг бавовнику.

Тести

1. Найважливіша галузь легкої промисловості:

- швейна
- текстильна
- взуттєва
- шкіряна

2. Центри бавовняної промисловості:

- Вінниця
- Тернопіль
- Алчевськ

3. Виробництво килимів зосереджено:

- Богуслав
- Донецьк
- Одеса

4. Продукцією конопледжутової промисловості є:

- панчохи
- пожежні
- брезент
- шпагат

рукави

5. Шовкова промисловість розвинута:

- Херсоні
- Рівне

- Києві
- 6. Центри взуттєвої промисловості:
 - Луцьк
- Луганськ
- Рівне
- 7. Хутрове виробництво розміщене:
 - Балта
- Луцьк
- Київ
- 8. Бавовняні комбінати що працюють на довізній сировині:
 - Вінниця
- Миколаїв
- Київ
- 9. Підприємства лляної промисловості:
 - Чернігів
- Полтава
- Миколаїв
- 10. Центр конопледжутової промисловості:
 - Хмельницький
- Мукачєво
- Одеса

Самостійна робота студентів

Опрацювати інформацію про художні промисли України та підготувати презентацію на дану тему

Художні промисли - це організоване виробництво творів декоративно - ужиткового мистецтва, призначених для продажу.

Декоративно - ужиткове мистецтво - галузь художньої творчості, яка формує естетично - художнє середовище в побуті людини (це предмети побугу: меблі, тканини, кераміка, фарфор, художнє різьблення, розпис, вишивка, вибійка, художнє литво).

Вишивка. Відомо, що в XI ст.. княгиня Анна, сестра Володимира Мономаха, перша започаткувала навчання вишивки в монастирських школах. У XIX ст.. вишивка перетворюється на ремесло.

Старовинною технікою вишивання вважалися різновиди гладі. Із середини минулого століття стали застосовувати вишивання хрестиком. Часто на рушниках поєднували декілька технік.

Гончарство - один з найдавніших видів народного ремесла. Керамічні вироби поділялися на чотири основні групи: побутовий посуд, декоративний посуд, оздоблювальні плитки - кахлі, будівельні матеріали - черепиця і плоска цегла. За особливостями художньо - декоративного оздоблення кераміки в Україні можна виділити декілька зон: північні райони, у яких переважають глини з окислами заліза (сіра кераміка), південно - східні, де в основному поширена зелена і золотиста полива і безполивної розпис жовтою глиною - описка. Для Полтавщини характерні червоні миски з широким фляндрованим розписом. Красою орнаменту, кольористістю і витонченістю вирізняється кераміка Поділля.

Гутництво - виготовлення скла. Назва промислу походить від слова «гута», що означає піч. Найбільшого поширення гутництво набуло на території Чернігівського та Волинського Полісся. Гутники виготовляли кухонний, столовий, аптечний посуд.

Виробництво заліза. Пов'язане з ковальською справою. У кожному селі влаштувалася кузня у вигляді зрубної однокамерної хатини. До ковальського інструменту входили: ковадло, молот дворучний, молот одноручний, молот - пробійник, рубило, зубило, лещата, ножиці, розточка для копит, ножівка, ключ для нагрівання гвинтів.

Обробка дерева. В Україні здавна виготовляли з дерева кухонний посуд, хатні речі, транспортні засоби, знаряддя праці. Особливого розвитку набули деревообробні промисли на Поліссі та в Карпатах.

Бондарство. Бондарі виготовляли різноманітні діжі, бочки для пива, вина, квасу, соління риби та овочів.

Різьблення - це народне мистецтво, яке розвинулося з деревообробних ремесел як допоміжне.

Лозоплетіння є одним з первісних видів трудової діяльності людини.

Плетіння особливо поширилося на Поліссі та в інших районах Західної України.

Серед промислів особливо славиться мальовки на папері с. Петриківка на Дніпропетровщині, полив'яній кераміці в с. Опішня на Полтавщині, писанках Космача. Багатством орнаменту вирізняються вироби з бісеру на Поділлі та Гуцульщині. Крім названих промислів та ремесел в Україні побутує обробка шкіри, хутра, каменю, рогу, кістки.

Тема: № 11

Харчова промисловість України

Лекція

План

1. Галузева структура промисловості.
2. Принципи розміщення галузей харчової промисловості.
3. Борошномельно-круп'яна, хлібоперкарна та макаронна галузі.
4. Територіальна організація олійно-жирової промисловості України.
5. Цукрова промисловість.
6. Сировинна база та центри розміщення плодоконсервної галузі.
7. Молочна промисловість України.
8. Територіальна організація м'ясної галузі.
9. Характеристика рибної галузі.
10. Виноробна та спиртова промисловість.
11. Проблеми харчової промисловості та шляхи їх вирішення.

1. Галузева структура промисловості.

Харчова промисловість є важливою частиною агропромислового комплексу. До її складу входять галузі, підприємства яких виробляють продукти харчування, а також мило, тютюнову, парфумерно-косметичну продукцію та ін.

Вона об'єднує понад 40 підгалузей і виробництв, що поділяються на добувні (рибна, соляна, виробництво мінеральних вод, переробка дикорослих культур) та обробні. З-поміж галузей вирізняються ті, що виробляють готові харчові продукти, безпосередньо споживані населенням, та галузі (скажімо, борошномельна, олійно-жирова), які виробляють продукцію, що зазнає подальшої переробки і водночас може бути предметом особистого споживання.

Головні підгалузі — борошномельно-круп'яна, цукрова, м'ясна, молочна, хлібопекарська, олійно-жирова, плодоовочева, спиртова, рибна.

Більше, ніж інші галузі, харчова промисловість пов'язана із сільським господарством, оскільки одержує від нього сировину (зерно, цукрові буряки, молоко, картоплю, м'ясо) і повертає йому відходи.

За вартістю продукції харчовій належить друге місце з-поміж галузей промисловості в Україні.

2. Принципи розміщення галузей харчової промисловості.

Підприємства харчової промисловості розміщуються практично скрізь, проте і тут спостерігаються окремі закономірності.

Залежно від характеру розміщення вирізняють дві групи галузей. Перша об'єднує галузі, що працюють на довізній сировині й не пов'язані безпосередньо з сировинною базою. Вони розміщуються в портах, столичних центрах, залізничних вузлах (маргарінова, хлібопекарна, пивоварна, кондитерська, макаронна, молочна та ін.).

До другої групи належать галузі, зорієнтовані на сировину з високими нормами її витрат (цукрова, маслоробна, молочноконсервна, олійно-жирова, крохмале-патокова). Деякі галузі розміщуються з урахуванням сировини й споживача (м'ясна, борошномельна, тютюнова).

Наближення харчової промисловості до сировинних баз і місць споживання харчової продукції досягається в окремих галузях на основі спеціалізації підприємств за стадіями технологічного процесу. При цьому первинна обробка сільськогосподарської сировини розміщується поблизу його джерел, а виробництво готових виробів — у центрах їх споживання. Таке територіальне розчленування технологічного процесу можна спостерігати в тютюновій (ферментаційні й тютюнові фабрики), чайній (чайні й чаєрозжувальні фабрики), виноробній (заводи первинного і вторинного виноробства) та інших галузях харчової промисловості.

3. Борошномельно-круп'яна, хлібоперкарна та макаронна галузі.

Борошномельно-круп'яна промисловість - галузь харчової промисловості, підприємства якої виробляють із зернових культур борошно і крупи. Залежно від виду сировини розрізняють борошно пшеничне, житнє, ячне, вівсяне, кукурудзяне, гречане тощо, залежно від способу переробки — борошно разового, оббивного або сортового помелу. Крупи бувають: з проса (пшоно), гречки (ядриця, проділ і "смоленська"), рису (шліфований або полірований), ячменю (ячні, перлові, пенсак), вівса (вівсяні "геркулес", толокно), пшениці (манні, "полтавські", "артек" та ін).

Продукцію борошномельно-круп'яної промисловості використовують у харчовій промисловості (хлібопекарській, макаронній, кондитерській), у комбікормовій промисловості або безпосередньо для годівлі худоби.

Розмелювання зерна належить до найдавніших видів господарської діяльності людини. В Україні парові вальцьовані млини почали будувати в останній чверті XIX ст. Борошномельно-круп'яні підприємства зосереджуються як у районах сировини, так і в місцях споживання. В Україні борошномельно-круп'яна промисловість є в усіх великих, середніх, а також малих містах.

Найбільшими центрами є: Київ, Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Миколаїв, Запоріжжя, Львів, Тернопіль. У великих містах борошномельно-круп'яна промисловість орієнтується на масового споживача продукції (діють макаронні, кондитерські, хлібопекарні підприємства), у портових містах і залізничних вузлах — на споживачів, які знаходяться за межами районів вирощування зернових культур і виробництва борошна та крупів/

Хлібопекарна галузь набула промислових масштабів розвитку ще на початку XX ст. Термін зберігання свіжого хліба досить обмежений. Це зумовлює розміщення підприємств хлібопекарної промисловості якомога ближче до споживача. Розміри хлібозаводів залежать від людності населених пунктів. У великих містах хлібозаводи значно потужніші, крім того, їх може бути декілька.

Макаронна галузь є відносно молодого в харчовій промисловості України. Орієнтується вона здебільшого на споживача. Великими центрами макаронної промисловості є Київ, Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Хмельницький.

Кондитерська галузь розвивається ще з кінця XIX ст. Вже тоді в Україні було 48 фабрик, щоправда, малопотужних. Нині кондитерська промисловість набула значних масштабів розвитку. Провідними центрами галузі є Львів ("Світоч"), Київ ("Рошен"), Тростянець ("Крафт Якобз Сушард Україна"), Харків, Вінниця, Житомир, Донецьк ("А.В.К"). Більшість підприємств кондитерської промисловості в Україні розвиваються із залученням іноземного капіталу.

4. Територіальна організація олійно-жирової промисловості України.

Олійно-жирова промисловість – це складна галузь харчової індустрії, що складається з взаємопов'язаних виробництв олії, жирів, харчового масла, маргарину та реалізації продукції.

Олійно-жирова промисловість у якості вихідної сировини використовує насіння масличних культур – соняшнику, льону, бавовнику, сої, гірчиці, арахісу, рапсу, коноплі тощо. У їх насінні міститься в середньому 35-40, в найкращих сортах – понад 50 % олії. Макуха і шпрот більшості з них має 30-35 % білкових речовин і до 10 % олії (жирів), що робить їх високоцінним концентрованим кормом. Більшість олійних культур є медоносами.

Рослинні жири в структурі спожитих людиною становлять близько 20 %. Україна повністю задовольняє свої потреби в олії та маргарині, технічних оліях, майонезі, господарському милі, оліфі, стеарині, гліцерині тощо. Науково обґрунтовано, що за рік людина повинна споживати 9 кг. олії, а в Україні споживається понад 11 кг.; у США – близько 23 кг., в тому числі маргарину 13-14 кг., а в Україні маргарину на душу населення припадає 5 кг. при нормі 5-7 кг.

Розвиток олійного виробництва суттєво впливає на розширення посівів олійних культур у сільському господарстві, підвищення їх врожайності, збільшення жирності насіння. Готова продукція галузі – олія – надходить до торговельної мережі для задоволення попиту населення, а також є важливим напівфабрикатом – обов'язковим компонентом при виготовленні широкого асортименту предметів споживання – маргарину, майонезу, мила, стеаринових свіч, оліфи, парфумів.

Отже, важливе значення для олійно-жирової промисловості мають об'єми вирощеної сировини.

Головна олійна культура в Україні – соняшник, який дає найбільший вихід олії з 1 га. (понад 6 ц.); вона відзначається високими смаковими якостями, використовується в їжу в натуральному вигляді, йде на приготування маргарину. За смаковими якостями соняшникова олія поступається лише арахісовій. Кращими ґрунтами для соняшнику є типові чорноземи, темно-каштанові, сірі лісові суглинки та перегнійно-карбонатні. Отже, найсприятливіші умови для вирощування соняшнику в степовій і частково лісостеповій природних зонах. Це – найрентабельніша культура українського землеробства. Найбільші посіви соняшника в Дніпропетровській, Запорізькій, Донецькій, Кіровоградській та Харківській областях.

Соя – друга білково-олійна культура, що містить 20-28 % олії, яка за якістю не поступається соняшниковій; застосовується для харчових і технічних цілей, використовується в кондитерській і хлібопекарній промисловості, а шрот і макуха ідуть на годівлю худобі. Це тепло- і вологолюбна рослина, якій потрібно до 200 днів вегетаційного періоду, супіщані й суглинкові чорноземи. Вона є відносно новою культурою для України, її вирощують в західному лісостепу, переважно в Черкаській і Вінницькій областях. Урожайність сої невисока – 10-15 ц./га.

Рицина – високоолійна (53 %) культура, її невисихаюча олія є високоякісним мастильним матеріалом. Очищена олія (касторова) застосовується в медицині. Макуху використовують для виробництва клею і отруйних препаратів. Це теплолюбна і вибаглива до ґрунтів культура найкраще росте на чорноземах. Основні посіви розміщені в Миколаївській, Херсонській, Запорізькій і Дніпропетровській областях.

У південних областях зустрічаються посіви арахісу і кунжуту, на південному заході – маку олійного, базилику. З ефіроолійних вирощують коріандр (Кіровоградська, Миколаївська, Запорізька області, Поділля), аніс і кмін (Хмельницька і Львівська області), лаванду (Крим), м'яту

(Чернігівщина і Черкащина), шавлію мускатну (АРК та Одеська область), троянду (АРК та південно-західні області), герань (причорноморські райони), фенхель (Чернівецька область). Продукція ефіроолійних культур частково має продовольче значення (приправи, спеції, настійки тощо).

Серед основної продукції виділяють: олія соняшникова (різних сортів та видів); олія соєва (різних сортів та видів); олія ріпакова (різних сортів та видів); промислової олійно-жирової продукції (оліфи); жири (різних сортів); масла (продовольчі та промислові). Допоміжна продукція – мила, шампуні, мастильні засоби та інші.

Географічно промислова переробка насіння розміщена в районах великих посівів олійницької сировини, бо олію перевозити легше, ніж насіння. На розміщення маргаринового і майонезного виробництв суттєво впливає споживчий фактор.

Найвища концентрація галузі в Донбасі й Придніпров'ї. Основні посіви соняшнику як теплолюбної культури зосереджені переважно в південних областях України. Особливо великого поширення набув соняшник у північних і центральних районах степу. Дещо менші його площі в лісостепу і південному степу. Зовсім незначне місце цієї культури на Поліссі і перед гірських районах Карпат.

5. Цукрова промисловість.

Цукрова промисловість є однією з найстаріших та найважливіших галузей в Україні. Ще в XIX ст. вона досягла значних масштабів розвитку, а Україна була одним з найбільших виробників цукру в світі.

Цукрова промисловість в розміщенні орієнтується на сировину, оскільки для виробництва 1 т цукру необхідно переробити 7 т буряків. Нині цукробурякова зона охоплює 19 областей. Проте найбільша концентрація підприємств цукрової промисловості склалася у правобережному лісостепу, де зосереджено 62% посівів буряків. Там працюють більше сотні цукрових заводів та виробляється 2/3 цукру країни. Провідними виробниками цукру-піску в Україні є Вінницька, Полтавська, Черкаська, Київська, Тернопільська, Харківська області. На відходах цукрової промисловості працюють спиртові, вітамінні, дріжджові заводи.

Донедавна за виробництвом цукру Україна посідала перше місце в Європі. Ринками збуту її продукції були, в основному, країни колишнього СРСР. Нині ж ці ринки майже повністю втрачено внаслідок неконкурентоспроможності вітчизняного цукру (висока матеріально-енергоємність, а отже, собівартість виробництва).

Третина заводів в Україні (а їх більш як 190) були збудовані ще в середині XIX ст. Більшість таких підприємств мають дуже зношені основні виробничі фонди та малу потужність.

Так, середній цукровий завод України може переробити за сезон близько 2,5 тис. т буряків, тоді як у країнах ЄС – 7,5 тис. т. Надмірно довгим є в Україні і сезон цукроваріння, який триває 130 днів, що призводить до втрати цукристості буряків. Тому обсяги виробництва продукції за останні десятиліття скоротилося більш як у 2 рази (за 1990–2003 рр.). Багато цукрових заводів простоюють або демонтовані.

Цукрова промисловість України була і залишається на сучасному етапі розвитку економіки однією з найрозвинутіших галузей народного господарства, яка за кількістю підприємств, рівнем технічного оснащення, виробничою потужністю, забезпеченням кваліфікованими працівниками, а також за обсягом виробленої продукції посідає одне з провідних місць в економіці. Але останнім часом, як на ринку цукру, так і в буряковій галузі, почали виникати досить серйозні проблеми. Спеціалісти називають такий стан кризовим, і до деякої міри, критичним.

6. Сировинна база та центри розміщення плодоконсервної галузі.

Ця галузь за останні роки втратила свої позиції у складі харчової промисловості. Плодоконсервна галузь орієнтується на сировину, яка дуже швидко псується (овочі, фрукти, ягоди тощо). Підприємства плодоконсервної промисловості є в усіх регіонах України, проте особливо їх багато в південних і подільських областях, на Закарпатті. Провідними центрами є Сімферополь, Одеса, Херсон, Ізмаїл, Кам'янець-Подільський.

Крохмале-патокова промисловість орієнтується на сировину. Підприємства галузі приурочені до районів вирощування картоплі, тому знаходяться переважно на півночі України. Найбільшими виробниками крохмалю є Чернігівська та Житомирська області.

Найважливішим фактором розміщення плодоконсервної галузі є наявність сировини, яку постачає овочівництво і садівництво. У структурі посів. площ, зайнятих під овочевими культурами, переважають помідори, огірки, капуста (частка огірків і капусти – понад 40 %, помідорів та ін. овочів – бл. 36 % всіх культур). Садівництво також є традиційною галуззю сільського господарства України.

Найбільша концентрація плодоовочеконсервної виробництва спостерігається на півдні України (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька області та АР Крим), де зосереджено понад 2/3 виробництва томатів та 1/3 овочевих і фруктових консервів країни.

Провідними центрами з цього напрямку є Одеса, Сімферополь, Херсон, Ізмаїл, Черкаси, Ніжин, Кам'янець-Подільський, Джанкой. В Одесі розташований один з найбільших заводів з виробництва консервів для дитячого харчування.

7. Молочна промисловість України.

Молочна промисловість — галузь харчової промисловості, що об'єднує підприємства з виробництва з молока і різних молочних продуктів. До складу промисловості входять підприємства з виробництва тваринного масла, суцільномолочної продукції, молочних консервів, сухого молока, сиру, бринзи, морозива, казеїну та іншої молочної продукції.

У молочній промисловості розрізняють маслоробну, сироварна, молокопереробна і молочноконсервну галузі. Розміщуються підприємства галузі у великих і невеликих містах по всій території України. Майже всі районні центри України мають молокозаводи або молококомбінати.

Маслоробна і сироварна галузі є дуже сировинномісткими, тому їх підприємства тяжіть до районів виробництва молока. Протягом останніх років загальне виробництво масла та твердих сирів знижується. Молокопереробна промисловість спеціалізується, насамперед, на виробництві продукції з незбираного молока. Молокозаводи виробляють продукцію, яка швидко псується, що визначає їх орієнтацію на споживача.

Молококонсервна галузь зосереджена в невеликих містах і селищах міського типу, що тяжіють до районів з розвинутим молочним тваринництвом (Бахмач, Балта та ін.).

Північна і центральна частини України спеціалізуються на молочному і молочно-м'ясному тваринництві. Ця галузь розвивається також навколо великих міст, які формують основну територіально-сировинну базу для розвитку молочної промисловості. Є тут також маслоробні і сироварні підприємства. Галузь випускає широкий асортимент молочної продукції: масло (селянське, любительське, бутербродне, з наповнювачами, топлене масло), сметану, кефір, йогурт, сухе молоко, сири жирні тощо.

Провідне місце у виробництві продукції з незбираного молока займають Донецька, Харківська, Дніпропетровська, Київська, Львівська, Луганська області. Багато молочних продуктів виготовляється в селянських господарствах.

8. Територіальна організація м'ясної галузі.

М'ясна промисловість забезпечує населення свіжим та мороженим м'ясом, м'ясними напівфабрикатами, ковбасними виробами, м'ясними консервами тощо. У структурі харчової промисловості галузь посідає провідні позиції. Вона орієнтується і на сировину, і на споживача. Її підприємства є в усіх областях, найбільші м'ясокомбінати знаходяться у великих містах (Києві, Харкові, Полтаві, Одесі, Луганську, Львові). Загальне виробництво м'яса за останні роки (1990–2003) скоротилося більш як у 5 разів. Водночас скорочення виробництва ковбасних виробів є не таким суттєвим.

За вартістю виробленої продукції ця галузь посідає перше місце в харчовій промисловості. У великих містах розміщені м'ясокомбінати, у яких комплексно переробляють продукцію тваринництва. Однак необхідно більше наближати підприємства до районів розвинутого тваринництва, щоб уникнути далеких перевезень живих тварин.

Поряд з виробництвом харчових продуктів м'ясна промисловість випускає сухі тваринні корми, цінні медичні препарати (інсулін, гепарин, ліпокаїн та інші), а також амінокислоти. Побічні продукти забою худоби (вони становлять до половини фізичної маси туші тварини) йдуть на харчові, технічні, медичні та інші цілі. Вторинні продукти — (субпродукти 2 категорії, кров, кістки, жир, кишкова сировина).

9. Характеристика рибної галузі.

Рибне господарство — галузь господарства, до якої належить добування, переробка, відтворення і збільшення запасів риби та інших водних організмів у природних і штучних водоймах. Дає цінні харчові, кормові, лікарські й технічні продукти. Поділяється на рибальство, що має завданням ловити рибу і добувати морського звіра, та рибництво — збереження і поліпшення рибних запасів у природних водоймах і розведення риби у штучних. Рибальство може бути промисловим або аматорським. Промислове рибальство поділяється на океанічне, морське, прибережне і на внутрішніх водоймах (річках, озерах, ставках, водоймищах).

Рибна промисловість переробляє морську й океанічну рибу, а також частково — річкову. Переробка риби здійснюється на судах-заводах, а також на рибопереробних комбінатах у великих портових містах.

Підприємства рибної промисловості виловлюють рибу, морепродукти та виробляють харчову, медичну, кормову і технічну продукцію. Багато продукції дають судна-заводи, що знаходяться у місцях вилову риби. Риболовецькі судна України виловлюють рибу в Чорному, Азовському морях, а також у різних районах світового океану. Великі рибопереробні підприємства є в Херсоні, Миколаєві, Одесі, Севастополі, Керчі.

10. Виноробна та спиртова промисловість

Сировинною базою для виноробної промисловості є виноград, фрукти та ягоди. Галузь тяжіє до районів вирощування сировини, оскільки оптимальний термін переробки винограду становить 5 год. Заводи вторинної переробки сировини та розливу вина можуть розміщуватися і в районах споживання цієї продукції.

Найбільша кількість виноробних підприємств розміщується в АР Крим, Одеській, Миколаївській, Херсонській, Закарпатській областях. Виноградні вина торговельних марок “Масандра”, «Інкерман», “Коктебель”, “Золота балка”, “Шустов”, “Шабо” мають загальносвітове визнання. За останні роки в Україні зросло виробництво високоякісних вин та коньяку. Провідними центрами виноробної галузі є Масандра, Алушта, Бахчисарай, Ізмаїл, Одеса, Мукачеве.

Спиртова промисловість зорієнтована на сировину. Спирт використовують більш як у 150 галузях промисловості. Сировинною базою для виробництва спирту є меляса, дефективний цукор, зерно, картопля. Зазвичай, спиртові заводи розміщуються у невеликих населених пунктах. Більшість спирту в Україні виробляють з відходів цукрової промисловості. Провідними його виробниками є Черкаська, Вінницька, Київська, Чернігівська, Житомирська області. В окремі роки Україна посідала 3 місце в світі (після Бразилії та Росії) за обсягами виробництва спирту.

Лікєро-горілочна промисловість є головним споживачем спирту. Галузь орієнтується на споживача. Провідними центрами лікєро-горілочної промисловості є Немирів, Київ, Сімферополь, Одеса, Чернігів.

Виробництво пива та безалкогольних напоїв набули в Україні значного поширення. Найбільшими центрами галузі є Київ (“Оболонь”, “Росинка”), Чернігів, Запоріжжя (“Славутич”), Харків (“Рогань”), Миргород, Бровари (“Кока-Кола”) та ін.

11. Проблеми харчової промисловості та шляхи їх вирішення.

На сучасному етапі розвитку склалося важке економічне становище для всього народного господарства України і особливо для – харчової промисловості, так як ця галузь дуже залежить від інших галузей – машинобудівної, хімічної, нафтопереробної, і особливо платоспроможності населення.

Харчова промисловість України вимушена конкурувати із сусідніми країнами – де продукти харчування дешевші, але в своїй більшості неякісні або взагалі ті, в яких вийшов строк реалізації, нерідко товари підробляються.

Також великі проблеми має сировинна база харчової промисловості – сільськогосподарське виробництво. В кожного сільгоспвиробника велика заборгованість у держбюджет, через що їх рахунки у банках закриваються, вони не мають змоги розплатитися з постачальниками – запчастин, нової техніки, паливно-мастильних матеріалів – також попадають у залежність, від бізнесменів, і вимушені віддавати продукцію по мінімальній ціні, ледве покриваючи власні витрати. І навіть ціні за якими закупляється продукція сільгоспвиробництва державою – також далекі від світових.

Але й у такій скрутній обстановці харчова промисловість функціонує – шукаючи шляхи подолання проблем – інвесторів, із-за кордону і у власній державі, запроваджуючі нові технології і устаткування тощо.

Однією з умов ефективної діяльності підприємств харчової промисловості в процесі перетворень відносин власності повинна бути свобода вибору різних форм господарювання.

Формування різних ринкових форм господарювання у харчовій промисловості пов'язане в першу чергу з певними особливостями та специфікою цієї галузі порівняно з іншими, тому що задоволення потреб населення продуктами харчування — досить складна, багатопланова і незмінна проблема, яка стоїть перед суспільством на всіх ступенях його розвитку.

Це зумовлюється рядом обставин: дефіцитом багатьох сировинних ресурсів, різним ступенем розвитку галузей, які безпосередньо виробляють продукти харчування, і пов'язаних з ними інших галузей, організацією надходжень продуктів харчування до споживача та багатьма іншими причинами.

Причому, якщо сьогодні проблема забезпечення продуктами харчування населення, в силу їх недостатнього виробництва, вирішується в напрямі кількісного збільшення продуктів, то в майбутньому вона буде видозмінюватися в напрямі максимізації особистого споживання. Це знаходить свій вияв у розробці раціональних норм харчування для різних груп населення. При цьому характерною рисою тут є не тільки забезпечення різноманітності продуктів при споживанні, але й стабільність споживання деяких з них протягом всього року (фрукти, овочі тощо).

На практиці це означає перехід від сезонного споживання окремих продуктів харчування до цілорічного їх споживання. Така постановка питання породжує проблему тривалого зберігання, що в ряді випадків неможливо зробити по багатьох продуктах. Виходом з цього становища стала промислова переробка первинних продуктів харчування, яка дає змогу не тільки зберігати їх протягом тривалого часу (без втрати споживчої цінності), але й значно розширювати їх асортимент, що дуже важливо для організації раціонального харчування, а також забезпечує їх зберігання при транспортуванні на великі відстані.

Вирішення цих питань передбачає відповідну організаційну структуру галузі, а саме — певне поєднання великих, середніх та малих підприємств. У найзагальнішому вигляді при вирішенні цієї проблеми необхідно виходити з особливостей сировинного забезпечення підприємств харчової промисловості та специфіки споживання окремих продуктів харчування.

Література:

1. "Географія" навчальний посібник - Масляк П.О., К 1998р.

2. Гілецький Й.Р. Економічна і соціальна географія: Підручник для учнів 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів.-Тернопіль :Підручники і посібники,2009.-272с.

3. Гілецький Й.Р. Економічна і соціальна географія: Посібник для абітурієнтів / Йосип Романович Гілецький, Роман Радославович Сливка, Михайло Миколайович Богович. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2005. – 400 с.оликов А.П., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Вступ до економічної і соціальної географії: підручник. – К.: Либідь, 1996.

4. Заставний Ф.Д. "Географія України", К 1994р., стр 364-367. .

5. Жупанський Я. Економічна і соціальна географія України / Жупанський Я. – К., 1998.

6.Українська географічна енциклопедія, К 1993р

7. Розміщення продуктивних сил України" за ред. Є.П.Качана - К 1998, стр 178-191, 282-294.

8. Руденко В.П. Довідник з географії ПРП України. – К., 1998

9. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К., 1998.

10. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навчальний посібник. – К.: Вища шк., 1996.

11. Харчова промисловість // Інтернет ресурс : <http://www.slv.com.ua/darom/ekonomika/145.html>

12. Харчова промисловість // Інтернет ресурс : <https://uk.wikipedia.org>

Практична робота

Мета: навчитись давати характеристику галузям промисловості та визначити ступінь впливу факторів на розміщення галузей, розкрити суті і причини проблем в харчовій промисловості.

Завдання:

1. Ознайомитись із особливостями галузевого складу харчової промисловості України.

2. Заповніть таблицю, вказавши галузі харчової промисловості та характер їх розміщення залежно від чинників, що впливають на їх розвиток.

Галузі, що працюють на привізній сировині і не орієнтовані на сировинні бази	Підприємства розміщуються в портах, залізничних портах, великих промислових центрах.	Маргарінова, м'ясопереробна, борошномельно-круп'яна, тютюнова, спиртова, лікеро-горілчана.
Галузі, орієнтовані на споживача		
Галузі, орієнтовані на сировину		

3. Нанести на контурну карту України основні центри розміщення харчової промисловості.

4. Проаналізувати міжгалузеві зв'язки харчової промисловості.

5. Визначте середню врожайність зернових культур за 2005- 2010 роки, якщо відомо, що з 1 га зернових збирали у 2005 році – 35,1 ц/га, у 2006 – 26,5 ц/га, у 2007 – 27,9 ц/га, у 2008 – 32,1 ц/га, у 2010 – 19,6 ц/га.

6. За даними таблиці визначте виробництво основних видів продовольчих товарів в розрахунку на 1 жителя України.

Обрахуйте, у скільки разів зменшилось виробництво окремих видів продукції харчової промисловості у 2015 році порівняно з 1985 роком.

Виробництво окремих видів продукції харчової промисловості України (тис.т.)

<i>Види продукції</i>	<i>85</i>	<i>19</i>	<i>97</i>	<i>19</i>	<i>01</i>	<i>20</i>	<i>008</i>	<i>2</i>	<i>015</i>	<i>2</i>
Цукор-пісок	47	62	43	33	96	32	500	2	805	1
м'ясо і м'ясні фабрикати	05,4	26	64	13	0,5	78	80	6		
ковбасні вироби	8,1	76	6,7	43	3,0	21	32	3	81	2
Масло	0,2	39	2,7	25	2,0	16				
продукція з незбираного молока	87	56	20	22	5	91				
сирні жири	9,7	16	4,7	10	,9	58	24	2	07	2
Олія	6,3	84	4,3	63	5	70	340	1	030	3

Маргарин	27	10	89	2	3
	5,6	5,5	,2	82	63
м'ясні консерви, млн. ум.б.	21	21	14		
	0,3	8,8	9,0		
плодоовочеві консерви, млн.ум.б	34	17	75		
	75,9	18,7	2		
рибні консерви	29	79	11		
	1,8	,5	1,0		
хліб і хлібобулочні вироби	73	48	34	2	1
	48	16	52	307	807
Борошно	81	57	49	2	2
	57	15	63	949	632
Сіль	80	32	28	4	4
	18	37	48	393	908

7. Визначте, скільки затрачено соняшникового насіння на виробництво олії, якщо відомо, що із соняшника виробляється 80 % від загального обсягу олії (634,3 тис.т), а для однієї тонни олії необхідно 2240 кг насіння.

Тести

1. Основною галуззю, що переробляє більшість продукції сільського господарства, є...

- А) харчова промисловість;
 Б) легка промисловість.

2. За питомою часткою виробленої продукції харчова промисловість харчова промисловість поступається тільки:

- А) машинобудуванню;
 Б) електроенергетиці;
 В) металургії;
 Г) легкій промисловості.

3. Укажіть галузь харчової промисловості, виробництво продукції якої позначено на картосхемі України.

- А) м'ясна;
 Б) олійно-жирова;
 В) рибна;
 Г) цукрова.

4. Вкажіть визначальну роль у розміщенні підприємств харчової промисловості:

- А) трудові ресурси;
 Б) сировина і споживач;
 В) транспортні шляхи;
 Г) тільки споживач.

5. Найбільше цукрових заводів розташовано в області:

- А) Львівській;
 Б) Миколаївській;
 В) Сумській;
 Г) Вінницькій.

6. Вкажіть галузь харчової промисловості, що тяжіє до сировини:

- А) цукрова;
 Б) хлібопекарська;
 В) кондитерська;
 Г) винна промисловість.

7. Вкажіть галузь харчової промисловості, що тяжіє до сировини:

- А) молочна;
 Б) олійно-жирова;
 В) рибна;
 Г) плодоконсервна.

8. Промисловість, яка виробляє і переробляє рослинні жири та пов'язані з ними продукти:

- А) кондитерська;
 Б) цукрова;
 В) олійно-жирова;
 Г) рибна.

9. Вкажіть області з найбільшою кількістю підприємств цукрової промисловості:

А) Одеська, Миколаївська, Тернопільська;
Б) Вінницька, Черкаська, Хмельницька;
В) Полтавська, Київська, Сумська;
Г) Івано-Франківська, Волинська, Миколаївська.

10. Виноробна промисловість на власній сировині розвивається в областях:

А) Львівській, Івано-Франківській, Сумській;
Б) Миколаївській, Одеській, Закарпатській та Криму;
В) Сумській, Харківській, Зароріжській;
Г) Вінницькій, Хмельницькій, Київській;

11. Вкажіть галузі харчової промисловості, розвиток і розміщення яких орієнтується як на споживача, так і на сировину:

А) молочна;
Б) рибна;
В) борошномельна;
Г) цукрова.

12. Найбільша кількість підприємств олійно-жирової промисловості розміщена в:

А) Вінницькій, Хмельницькій, Черкаській областях;
Б) Дніпропетровській, Донецькій, Луганській областях.

13. За вартістю виробленої продукції ця галузь посідає перше місце у харчовій промисловості України:

А) молочна;
Б) м'ясна;
В) цукрова;
Г) борошномельна.

14. Найбільші рибопереробні підприємства розташовані:

А) у гирлі Дніпра;
Б) в містах на узбережжі Азовського моря;
В) в Криму;
Г) на берегах рік Східної України.

15. Маслосиробна галузь найбільше потребує:

А) споживача;
Б) сировинних районів;
В) дешевої електроенергії;
Г) кваліфікованих кадрів.

16. Плодоовочева промисловість набула найбільшого розвитку в:

А) на Поліссі і в Карпатах;
Б) у Лісостепу і на Поліссі;
В) у Степу і Лісостепу;
Г) рівномірно по всій території країни.

17. М'ята, кмин, троянда, лаванда, коріандр є сировиною для промисловості:

- А) овочеконсервної;
- Б) ефіроолійної;
- В) маслосироробної;
- Г) крохмало-патокової;
- Д) тютюнової.

18. На основі секторної діаграми у шкільному атласі розташуйте галузі харчової промисловості України у порядку від більшої до меншої частки зайнятих у них:

- А) молочна і маслосироробна;
- Б) хлібопекарська;
- В) борошномельно-круп'яна;
- Г) олійно-жирова.

19. На основі карти харчової промисловості у атласі розташуйте області у порядку від дуже високого рівня розвитку до низького:

- А) Чернігівська;
- Б) Закарпатська;
- В) Тернопільська;
- Г) Херсонська.

20. Встановіть відповідність між промисловими центрами харчової промисловості України та спеціалізацією найважливіших підприємств галузі, які у них розміщені:

- 1) Ізмаїл;
- 2) Керч;
- 3) Куп'янськ;
- 4) Прилуки.

- А) м'ясна, маслосироробна та молочна;
- Б) рибна та борошномельна;
- В) плодоовочева та хлібопекарська;
- Г) олійно-жирова, цукрова;
- Д) цукрова, маслосироробна та молочна.

21. Встановіть відповідність між пунктами типової характеристики галузі промисловості та твердженням, які частково розкривають її зміст:

- 1. господарське значення;
- 2. виробничі особливості галузі;
- 3. фактори розміщення галузі;
- 4. галузева структура і продукція, що виробляється.

- А) багато виробництв харчової промисловості мають експортне значення;
- Б) підприємства цукрової промисловості розміщені переважно в лісостеповій зоні і суміжних з нею північних степових районах;
- В) у деяких галузях харчової промисловості затрати на перевезення готової продукції більші, ніж на транспортування сировини;
- Г) харчова промисловість об'єднує близько 40 галузей, які виробляють продукти харчування, а

також мило, тютюнові вироби;
Д) визначальну роль для розміщення підприємств харчової промисловості має сировина і споживач.

22. Встановіть відповідність між галузями і виробництвами харчової промисловості та їх географією:

1. борошноиельна;
2. цукрова;
3. виноробна;
4. олійно-жирова.

А) найбільш розвинута у Херсонській області, Криму та Закарпатті;
Б) підприємства галузі розміщені, в основному, в районах вирощування соняшника, особливо у Дніпропетровській, Донецькій, Луганській та Кіровоградській областях;
В) найбільша кількість підприємств галузі розміщена у Вінницькій, а також Хмельницькій, Черкаській і Полтавській областях;
Г) підприємства розміщені здебільшого у великих містах (Києві, Одесі, Харкові, Дніпропетровську та ін.), тобто орієнтуються на споживача і транспортні шляхи;
Д) базою для розвитку галузі є овочівництво і плодівництво, а основним районами її розвитку є південні та подільські області.

Самостійна робота студентів

- *Опрацювати додаткову інформацію про перспективи розвитку виноробної промисловості в Україні.*

В Україні та її регіонах виноградарство і виноробство є однієї з найважливіших галузей виробничо-господарської діяльності країни. Тому це істотно впливає на розвиток і укріплює економічний стан держави, оскільки вважається високо прибутковою галуззю в сільськогосподарському виробництві. Ефективність розвитку виноградарства і виноробства складає сукупність тісної співпраці з виробничо-територіальними міжгалузевими формуваннями, які є сільськогосподарськими підприємствами що займаються обробіткою винограду.

Також слід визначити, що виноробна галузь виступає як одна з основних галузей економіки країни, тому обов'язково потрібно надати всі можливі підходи, що впливають на систему управління для збереження виробничого потенціалу галузі. Економічна система виноробного виробництва побудована таким чином, що може акумулювати не лише матеріальні ресурси, але й здатна впливати на економічних відносинах між суб'єктами господарської діяльності.

інтенсифікації виноградарсько-виноробного виробництва [1, с 99]

Обов'язковою політикою локальної інтенсифікації в умовах економічного впливу на стабілізацію галузі, є впровадження ефективних економічних механізмів господарювання, які ґрунтуються на потенціал наявних принципах локальної інтенсифікації. Дані економічні процеси в

свою чергу мають потребу в ефективному формуванні і функціонуванні безліччю факторів таких як: природних; організаційні; технологічних; економічних, а так само соціально-економічних.

Виробництво виноматеріалів за 2013 рік по регіонах

- Закарпатська область - 5 %
- Миколаївська область - 17 %
- Одеська область - 44,3 %
- Херсонська область - 10 %

Головним завданням держави для ефективного регулювання і функціонування виноградарсько-виноробної галузі є необхідністю в нових економічних стосунках, також побудови нових етапів соціально-орієнтованих механізмів формування внутрішнього і зовнішнього аграрного ринку. Перехід до ринкових стосунків передбачає зміни процесів форм власності та механізмів господарювання. Ефективний розвиток економіки потребує значного державного втручання і більш вдосконалених механізмів господарювання.

Обов'язковою умовою у формуванні виноградарсько-виноробному виробництва і розвитку галузі вирішальне значення комплексний розвиток виробничо-економічних механізмів господарювання із забезпеченням між ними стійких сільськогосподарських і промислових зв'язків. Для збалансованого розвитку галузі обов'язковою умовою є розширення площ виноградників, переважно за рахунок зон із сприятливими ґрунтово-кліматичними умовами, створення сучасної бази по виробництву посадочного матеріалу. Також необхідно забезпечити переоснащення матеріально-технічної бази, впровадження сучасної технології і використання передового вітчизняного і зарубіжного досвіду, залучення кваліфікованих фахівців для вирішення економічних механізмів господарювання галузі в умовах переходу до розвиненого ринку.

- ***Скласти рейтинг найнебезпечніших продуктів харчування***

1. Чіпси і газована вода

Про те, що чіпси шкідливі, ми чули не раз. Але чому? А тому що чіпси — це суміш вуглеводів і жиру, в оболонці фарбників і замінників смаку. Через особливості приготування в чіпсах утворюється безліч канцерогенів — речовин, що провокують рак. А гідрогенізовані жири ведуть до збільшення рівня холестерину в крові, що підвищує ризик інфарктів та інсультів.

Солодкі газовані напої — суміш цукру, хімії і газів. Як правило, містять аспартам (E951), синтетичний цукрозаамінник. Фелатанін, що міститься в аспартамі, змінює поріг чутливості, при вживанні у великих дозах сприяє розвитку маніакальної депресії, нападів паніки, злості і насильства.

Але найголовніше — газована вода з аспартамом не втамовує спрагу. Слина погано видаляє залишковий підсолоджувач зі слизової рота, тому після вживання напоїв в роті залишається відчуття нудотності, яке хочеться зняти новою порцією напою. В результаті, напої з аспартамом стають напоями для порушення спраги, а не для її втамування. Тому газовані напої краще взагалі не вживати, але якщо Ви все ж п'єте колу, то обов'язково запивайте її звичайною водою.

Крім того, бензоат натрію (E211) використовується як консервант, пригнічує ферменти, що призводить до порушення обміну речовин і ожиріння.

2. Фастфуд

Найшвидша їжа — біляші, чебуреки, картопля фрі, шаурма і взагалі все, що смажиться — дуже шкідлива. Бо смажать все це часто в одному і тому ж олії, яку можуть не міняти декілька днів. Результат — все ті ж канцерогени. З роками подібне харчування призводить до порушення в області травлення — до коліту, гастритів, печії, запорів і т.п.

Інший різновид фастфуда — сухарики, горішки, шоколадно-горіхові батончики та інші улюблені дітьми продукти — також приводять з роками до різних хвороб і ожиріння. Дієтологи всього світу впевнені, що харчування визначає тривалість і якість життя дитини. А смакові звички залишаються з людиною на все життя. Так що намагайтеся з самого дитинства привчати дітей до здорової та корисної їжі, не дозволяючи дитині зловживати шоколадками.

3. Ковбаса, копченості

Сосиски, ковбаси, пельмені і т.д. Продукція, яку ми найчастіше з вами купуємо, містить більше ароматизаторів та барвників, ніж м'яса.

Відзначимо, що копчене м'ясо і риба теж потрапили в рейтинг за високий вміст канцерогенів. Вони утворюються в процесі обробки у вигляді речовини бензопірену.

Крім цього, все більше виробників переходить на генно-модифіковану сировину. Наприклад, сосиски, ковбаси на 80% (!) складаються з трансгенної сої. А один шматочок копченої ковбаси містить стільки фенольних сполук, скільки людина вдихає в місті за рік! Фенол украй токсичний.

4. Овочі та фрукти, продукти з консервантами

Навіть найбільш корисні і натуральні продукти можуть стати шкідливими, якщо вирощені, наприклад, біля шосе або заводу. Скуштувавши таких овочів, можна отримати неабияку частку бензопірену та інших викликають рак речовин.

Що стосується консервантів, вони можуть містити глютамат натрію. Отруєння цією речовиною з'являється у вигляді головного болю, спазмів судин і навіть порушення обміну речовин.

5. Маргарин, тістечка і злакові

Маргарин — це суцільний трансгенний жир — найшкідливіший вид жиру. Для людини небезпеку представляють всі продукти з його змістом. Це тістечка, торти з кремом, вироби з листового тіста. Надмірна любов до цих насичених цукром і жиром продуктів практично гарантує порушення обміну речовин і зайву вагу.

Злакові, зокрема, білий хліб, потрапили в список через те, що часто викликають непереносимість. Ця хвороба називається целиакією. Симптоми коливаються від проблем з кишечником до діабету та безпліддя.

6. Кава та енергетики, молоко

Дві-три чашки на день, не більше. Стільки може випивати доросла людина, не ризикуючи виснажити свою нервову систему. Кава підвищує серцевий тиск, викликає серцебиття і навіть головний біль.

А вже енергетичними напоями взагалі краще не зловживати. До цих пір вченими не з'ясований повний склад енергетиків, якими так люблять балуватися молоді люди. Крім того, за останні кілька років лікарями зареєстровані десятки випадків летального результату від зупинки серця після прийняття кількох енергетиків.

Молоко, як і хліб, також часто є нестерпним продуктом. Отруєння молочними білками у важких випадках може призвести навіть до летального результату.

7. Домашні заготовки і морозиво

Якщо крутити банки за всіма правилами — дотримувати дозування продуктів і не нехтувати елементарною харчовою безпекою (правильною стерилізацією, проливання розсолу), солоні огірочки та помідори можна їсти без побоювання. Однак в іншому випадку людині може загрозувати серйозне отруєння цвіллю або іншими бактеріями.

Морозиво, в свою чергу, містить загусники і ароматизатори, які можуть уповільнювати обмін речовин. А це, щонайменше, підвищений ризик появи зайвої ваги.

8. Жувальні цукерки, пастила в яскравій упаковці, чупа-чупс

Містять величезну кількість цукру, хімічні добавки, барвники, замінники і т.д. Одним словом, ніякої користі. Ці цукерки можуть спровокувати гастрит та інші захворювання шлунково-кишкового тракту, а також різні хвороби зубів і ясен, про що не перестають нам нагадувати виробники зубної пасти по телевізору.

9. Шоколадні батончики

Згадайте прямо зараз Snikers або Mars. З чого вони складаються? Ви скажете: з горіхів, карамелі, нуги та шоколаду. Зовсім ні. Насправді — це гігантська кількість калорій у поєднанні з хімічними добавками, генетично модифікованими продуктами, фарбниками і ароматизаторами.

Так що "користь" батончиків на обличчя ...

10. Майонез

Майонез повний транс-жирів, які є канцерогенними до того ж викликають підвищення рівня холестерину. Майонези їсти не можна, особливо в пластикових упаковках. Чи знаєте Ви, що оцет виділяє з пластика самі канцерогенні речовини, які непомітно разом з салатами або пельменями потрапляють у наші шлунки.

Майонез містить величезну кількість консервантів і стабілізаторів.

До шкідливих продуктів відносяться також і кетчуп, різні соуси і заправки, в широкому асортименті представлені на прилавках магазинів. Вони містять величезну кількість фарбників і замінників смаків.

Тема № 12. Транспортний комплекс України

Лекція

План

1. Поняття та галузева структура транспортного комплексу України.
2. Сухопутний транспорт:
 - 2.1. Залізничний транспорт;
 - 2.2. Автомобільний транспорт;
 - 2.3. Трубопровідний транспорт;
 - 2.4. Міський транспорт.
3. Повітряний транспорт.
4. Водний транспорт:
 - 4.1. Морський транспорт;
 - 4.2. Річковий транспорт.

Висновки.

1. Поняття та галузева структура транспортного комплексу України.

Транспортний комплекс — це поєднання різних видів транспорту, обслуговуючих, допоміжних підприємств і організацій на певній території.

Транспорт - одна з найбільш важливих галузей народного господарства України.

Транспорт – специфічна комунікаційна інфраструктурна галузь матеріального виробництва і сфери обслуговування, яка забезпечує потреби господарства і населення з усіх видів перевезень. Це матеріальна основа розвитку виробничо-технологічних внутрішніх і зовнішніх зв'язків країни. Він бере участь у перевезенні сировини, напівфабрикатів, матеріалів, готової продукції та доставці їх споживачам, а також перевозить пасажирів. Транспорт є необхідною умовою територіального поділу праці, спеціалізації районів, їх комплексного розвитку. Транспортний чинник здійснює вплив на розміщення і галузеву структуру виробництва, без його врахування не можна досягти раціонального розміщення продуктивних сил.

Виділяють такі види транспорту:

- наземний (залізничний, автомобільний, трубопровідний, гужовий, в'ючний),
- водний (морський, річковий, озерний),
- повітряний
- електронний.

За функціональними особливостями транспорт поділяється на вантажний та пасажирський.

За призначенням виділяють транспорт загального користування, відомчий та особистого призначення.

Роботу транспортної системи забезпечує транспортна інфраструктура.

В Україні функціонує розгалужена мережа всіх видів транспорту: залізничний, автомобільний (наземні), морський, річковий, озерний (водні), повітряний, трубопровідний. Усі вони тісно пов'язані між собою і взаємно доповнюють один одного.

Про роботу транспорту можна судити за його вантажооборотом, який вимірюється тонно-кілометрами і пасажирооборотом, який вимірюється в пасажиро-кілометрах. Вантажооборот — це кількість вантажу, що перевозиться за певний період на певну відстань, пасажирооборот — це кількість пасажирів, що перевозиться за певний період на певну відстань.

Провідну роль у вантажообороті посідає трубопровідний транспорт. Друге місце — залізничний.

Територіальне поєднання різних видів транспорту, які, взаємодіючи, найповніше задовольняють потреби виробництва і населення у перевезеннях, становлять транспортну систему країни. Транспорт, на відміну від інших галузей господарства, має лінійно-вузловий характер розміщення. Основними елементами його територіальної структури є транспортні шляхи, транспортні пункти і вузли. Серед транспортних шляхів розрізняють магістралі — дороги з підвищеною пропускною здатністю. Транспортні магістралі є спеціалізованими (залізничні, автомобільні) або такими, що поєднують лінії двох чи навіть трьох видів транспорту — так звані полімагістралі. До полімагістралей відносяться, наприклад, залізнично-автомобільна Київ — Житомир — Рівне — Львів, автомобільно-залізнично-річкова Київ — Дніпропетровськ — Запоріжжя та ін.

До транспортних пунктів належать залізничні й автобусні станції, річкові і морські порти, аеропорти та ін.

Транспортні вузли — це місця перетину або розгалуження не менш як трьох шляхів сполучення одного або різних видів транспорту. Вони можуть бути спеціалізованими (залізничні, автомобільні) або інтегральними (автомобільно-залізничні, залізнично-автомобільно-річкові та ін.). Прикладом автомобільного транспортного вузла є Умань, залізничного — Сміла. Місто Київ є автомобільно-залізнично-річково-авіаційним вузлом. Тому в таких пунктах найдоцільніше розміщувати господарські об'єкти, оскільки транспортні витрати тут будуть найменшими.

З одного боку, транспорт є неодмінною умовою функціонування самого виробництва, де він здійснює доставку сировини, паливно-енергетичних ресурсів, комплектуючих, устаткування і т. п., а з другого — доставляє готову продукцію до споживача. Таким чином, в процесі виробництва готової продукції транспорт істотно впливає на її собівартість, а звідси — на ефективність і ціну.

Велика роль галузі у підвищенні рівня життя населення. Зайнято у транспорті близько 6,8% працюючих у господарському комплексі країни.

Транспорт України забезпечує не лише власні потреби у перевезеннях вантажів і пасажирів, ай транзитні, оскільки наша країна має вигідне економіко-географічне і геополітичне положення. Транзитні перевезення — важливе джерело поповнення валютних надходжень держави.

У перспективі розвитку транспорту — створення так званих транспортних коридорів — поліпшених залізничних і автомобільних шляхів високої провізної здатності і належного обслуговування.

Виділяють ще так званий електронний транспорт, що транспортує інформацію через підключення місцевої комп'ютерної мережі до міжнародної системи "Інтернет".

Транспорт України через особливості її географічного положення має значне міждержавне значення, яке з часом зростатиме. Розширюватимуться зв'язки не тільки в напрямі «Схід—Захід», а

й «Північ—Південь». Напевно, можна говорити про відновлення в майбутньому шляху «з варяг у греки» з використанням існуючих транспортних магістралей і будівництвом нових з участю іноземного капіталу.

У зв'язку з цим повинен значно зрости валовий суспільний продукт на транспорті і зв'язку. В останні роки темпи такого росту помітно сповільнилися порівняно з іншими галузями матеріального виробництва.

Транспорт вважають одним з головних джерел забруднення навколишнього середовища. На його частку припадає 60-70% хімічного і майже 90% шумового забруднення, що негативно впливає на здоров'я людини. Найбільшим забруднювачем атмосфери вважається автомобільний транспорт.

2. Сухопутний транспорт.

2.1. Залізничний транспорт

Залізничний транспорт в Україні посідає друге місце за вантажообігом і перше за пасажирообігом.

Залізничний транспорт — велике багатогалузеве господарство. Його формують залізничні колії, залізничні станції, підприємства з обслуговування залізничних колій, локомотивів, вагонів тощо.

Найбільшим підприємством галузі є Укрзалізниця (Публічне акціонерне товариство "Українська залізниця"), яка здійснює централізоване управління процесом перевезень у внутрішньому й міждержавному сполученнях та регулює виробничо-господарську діяльність залізниць.

Експлуатаційна довжина залізниць загального користування дорівнює близько 22,6 тис. км. Перша залізниця (Львів — Перемишль) побудована у 1861 році. У 1865 році прокладено залізницю Одеса — Балта, яка, пізніше, продовжена до Кременчука. Будували її передусім з метою полегшення експорту хліба з центральних районів України. До 1913 року довжина залізничних магістралей становила близько 16 тис. км.

З 30-х років розпочато електрифікацію залізниць. Зараз найважливіші з них електрифіковані, що становить третину від загальної довжини всіх залізниць. Паровози замінені тепловозами та електровозами.

Характерною особливістю залізничного транспорту України є те, що загальна довжина залізничних колій підприємств і організацій (під'їзні шляхи) більша, ніж довжина залізничних колій загального користування (магістральні шляхи). Більш того, розрив між цими двома показниками зростає на користь першого. Особливо багато залізничних колій підприємств і організацій у Донбасі і Придніпров'ї. Причина цього явища криється в значних обсягах обробки вантажів на металургійних підприємствах, заводах інших галузей промисловості.

На 1 тис. квадратних кілометрів території країни припадає 38 км залізничних колій загального користування і 46 км колій підприємств і організацій.

Найгустіша мережа залізниць у Донбасі, Придніпров'ї й західній частині Лісостепу. Найменше залізниць на Поліссі та у південній частині Степу. Якщо поділити довжину мережі залізниць у межах країни чи області на їх площу, то отримаємо її середню густоту. Для України вона становить 38 км на 1000 км кв; у Донбасі — 52 км на 1000 км кв, а на півдні — 27 км на 1000 км кв.

Залізничний транспорт України посідає перше місце серед інших видів транспорту за вантажооборотом. Нині на нього припадає близько 45 % всього вантажообороту країни. Десять РОКІВ тому цей показник перевищував 62 %.

Залізничні магістралі з'єднують в одне ціле окремі райони країни з різною спеціалізацією господарства, внутрішні території з портами й іншими країнами, великі промислові центри з сільськогосподарськими зонами і місцями відпочинку та лікування.

Серед залізниць, які забезпечують внутрішні зв'язки, важливе значення мають: Донбас — Кривий Ріг, Харків — Симферополь, Київ — Львів, Львів — Одеса, Харків — Херсон, Львів — Чоп. Із міжнародних залізничних магістралей основні: Донбас — Ростов-на-Дону, Харків — Вітебськ, Київ — Москва, Володимир-Волинський — Катовіце, Львів — Краків, Чоп — Прага, Чоп — Будапешт. Найбільші залізничні вузли — Київ, Харків, Донецьк, Одеса, Львів, Дніпропетровськ, Фастів, Жмеринка, Козятин та інші.

Основну частку в перевезеннях залізницями становлять промислові вантажі: залізна руда, кам'яне вугілля, будівельні матеріали та ін. Залізничним транспортом перевозять також велику кількість зерна, цукрових буряків.

Україна має вихід практично до всіх країн Центральної і Західної Європи, а через територію Білорусі — до країн Балтії.

Залізнична поромна переправа з Криму на Кавказ через Керченську протоку дає вихід до країн Закавказзя, а також до Туреччини та Ірану.

Залізничні магістралі різного напрямку, перетинаючись, утворюють залізничні вузли. Найбільшими серед них в Україні є Харків, Київ, Дніпропетровськ, Львів, Ковель, Ясинувата, Дебальцеве, Кривий Ріг, Апостолове, Жмеринка, Знам'янка, Конотоп, Красноармійськ, Коростень та ін.

До країн-сусідів залізничним транспортом перевозять вугілля, метал, продукцію машинобудування та хімічної промисловості, різноманітні вироби харчової промисловості та сільськогосподарські вантажі. У зворотному напрямі везуть ліс і вироби з дерева, машини і прилади, продукцію легкої промисловості тощо.

У майбутньому, за умови швидкого економічного зростання України, залізничний транспорт буде відігравати більшу роль у забезпеченні інтеграції держави в Європейське співтовариство. Уже нині середня відстань перевезень 1т вантажу залізничним транспортом досягла в Україні майже 500 км. Зростає значення цього виду транспорту і в перевезенні пасажирів до країн Центральної і Західної Європи. Пасажирооборот залізничного транспорту України випереджає інші види транспорту.

Основні проблеми, що потребують вирішення:

- підвищення пропускнув спроможності мережі залізниць України;
- оновлення та модернізація основних фондів;
- технічне і технологічне відставання українських залізниць від залізниць європейських країн;
- недостатність власних джерел для оновлення основних фондів, відсутність державної підтримки інноваційного розвитку залізничної галузі і низький рівень інвестиційної привабливості у частині залучення інвестицій, що обумовлює граничний фізичний знос та невідповідність технічного оснащення залізниць сучасним вимогам;
- необхідність реформування управління галуззю з метою створення системи із чітким розмежуванням господарських функцій і функцій державного управління;

- виконання залізницями державних і соціальних функцій (перевезення пільгових категорій пасажирів, утримання малодіяльних збиткових ліній) у поєднанні із регульованими Урядом низькими тарифами на перевезення пасажирів та відсутністю дієвого механізму компенсації збитків від надання суспільно значущих послуг суттєво обмежує можливості техніко-технологічної модернізації залізничного транспорту, призводить до перехресного фінансування збиткових пасажирських перевезень за рахунок вантажних, що суперечить вимогам директив ЄС.

2.2. Автомобільний транспорт

У перевезеннях на невелику відстань поза конкуренцією перебуває автомобільний транспорт. Його великою перевагою є те, що він майже не залежить від природних умов і може доставляти вантажі від “дверей до дверей”. Його переваги – значна маневреність і швидкість руху, а також можливість доставляти вантажі безпосередньо споживачу, недолік – висока собівартість.

За густотою автодоріг (280 км на 1000 км²) з твердим покриттям Україна займає перше місце серед країн СНД.

Автомобільний транспорт утримує перше місце за перевезенням пасажирів та друге – за вантажооборотом. Питома вага автомобільного транспорту у вантажообігу невисока (5 %). Протяжність автошляхів – майже 170 тис. км (155 тис. км доріг має тверде покриття), якість їх за європейськими стандартами – незадовільна. Багато з них не забезпечені достатньою кількістю готелів, їдалень, бензозаправних та ремонтних станцій. Порівняно впорядкованими є автостради Київ – Москва (Росія), Харків – Сімферополь, Санкт-Петербург (Росія) – Київ – Одеса. Недосконалий автопарк, відсутність необхідного сервісу на дорогах, високі ціни на бензин роблять автотранспорт одним з найдорожчих видів транспорту.

Зростає роль автомобільного транспорту в перевезенні сільськогосподарських вантажів. За обсягом вантажообороту (понад 18 млрд т) автомобільний транспорт знаходиться на рівні морського. Нині середня відстань перевезень 1 т вантажу автомобільним транспортом не перевищує 14 км, а середня відстань перевезень одного пасажирів автобусами становить 11 км, таксі — 12 км. Ці показники уже багато років стабільні.

Крім перевезення вантажів і пасажирів, автомобільний транспорт виконує багато інших функцій: забезпечує роботу швидкої медичної допомоги, пожежної охорони, органів громадського правопорядку тощо. Велике значення авто-транспорт має для обслуговування АПК та доставки вантажів і пасажирів у важкодоступні райони. У перевезеннях вантажів важливого значення набуває спеціальний автомобільний транспорт, контейнерний, рефрижераторний та інші.

Важливі вузли – всі обласні і багато районних центрів. Найважливіші автомагістралі: Одеса-Київ-Чернігів, Харків-Донбас, Дніпро-петровськ-Запоріжжя, Запоріжжя-Севастополь, Львів-Київ, Харків-Київ, Полтава-Кишинів. Автомобільний транспорт поступово інтегрується у високорозвинену європейську комунікаційну систему. До цієї системи наш транспорт буде залучено після введення в дію першокласної транс’європейської автостради Київ-Мадрид. З паромною переправою Іллічівськ-Поті, яка є найкоротшим шляхом між Заходом і Сходом, введеною у 1997 році, виникла можливість транспортувати автомобільні вантажі разом з автомобілями країни Закавказзя, а далі переправою Баку-Туркмен-Баші – в країни Центральної і Південної Азії.

Для поліпшення роботи автомобільного транспорту потрібно створити більш потужні, комфортабельні, економічні й екологічно чисті автомобілі й автобуси, прокласти нові сучасні магістралі. Через територію України уже прокладається супермагістраль, що зв’яже європейські країни з Китаєм.

2.3. Трубопровідний транспорт

Трубопровідний транспорт відрізняється найменшою собівартістю і використовується для перекачування нафти, нафтопродуктів, газу, а також деяких хімічних продуктів (зокрема, аміаку). Він є одним з найефективніших, бо, порівняно із залізничним і автомобільним транспортом, доставка нафти ним в три рази дешевша. Перевагами цього виду транспорту є і можливість функціонування протягом усього року, висока продуктивність праці, мінімальні втрати при транспортуванні, можливість прокладання трубопроводів за найкоротшою відстанню незалежно від рельєфу, а також його екологічна чистота.

Це відносно новий вид транспорту. В Україні він виник у 20-ті роки в Прикарпатті, де вперше було побудовано газопровід Дашава-Стрий-Дрогобич (1924 рік). Нині довжина газопроводів становить понад 35 тис. км, нафтопроводів – 2,5 тис. км, нафтопродукто-проводів – 2,9 тис. км. Середня щільність трубопровідного транспорту – 67 км на 1 тис. км² території. В Україні діють нафтопроводи Долина (Івано-Франківська обл.), Дрогобич (Львівська обл.), Битків-Надвірна (Івано-Франківська обл.), Качанівка-Охтирка (Сумська обл.), Гнідинці-Прилуки (Чернігівська обл.), Кременчук (Полтавська обл.), Херсон, Кременчук-Черкаси, Самара-Лисичанськ-Кременчук-Херсон-Одеса, через який в Україну надходить сибірська нафта.

Найбільший нафтопровід – “Дружба” – є транс’європейським і в межах України має протяжність 680 км. До міждержавного належить і нафтопровід Мічуринськ (Росія)-Кременчук, протяжністю в межах нашої держави – 313 км.

Найбільші газопроводи – Шебелинка-Харків-Брянськ, Шебелинка-Дніпропетровськ-Кривий Ріг-Одеса-Кишинів, Шебелинка-Диканька-західні райони України. З Прикарпаття йдуть газопроводи до Чехії, Словенії, Польщі. Через крайню східну частину України проходять траси газо-проводів Північний Кавказ-Москва. Цей газ споживають також у Донбасі. Через Україну із Західного Сибіру та інших районів Росії пролягають декілька магістральних газопроводів до країн Центральної і Західної Європи. Серед них найбільшим є газопровід Уренгой-Помари-Ужгород.

В Україні створено мережу продукто-проводів: найбільший в Європі (протяжністю близько 25 тис. км) аміакопровід Тольятті-Горлівка-Одеса, етиленопровід Чепіль (Угорщина)-Калуш.

У перспективі планується будівництво великих транспортних транс’євразійських трубопроводів з Ірану через Північний Кавказ (Росія) в Україну, а також нафтопроводу з Ірану через Азейбарджан до портів Грузії і далі морським транспортом в Україну (Одеса). Для транспортування цієї нафти передбачено створення нафтопроводу Одеса-Броди (Львівська обл.). У цій принципово новій транспортній системі важливою ланкою буде нафтотермінал, що споруджується в Одесі.

2.4. Міський транспорт

Основне призначення міського транспорту — перевезення пасажирів. Процеси урбанізації в Україні, швидкі темпи зростання населення, особливо великих міст, потребують постійного розвитку міського транспорту. Від ефективності його роботи значною мірою залежать ритмічність функціонування всього господарського комплексу країни, узгодженість і взаємодія магістральних транспортних ліній. Зростання масштабів перевезень, енергетична криза, екологічні проблеми призводять до постійної структурної перебудови міського транспорту.

До основних видів міського транспорту належать трамвайне, тролейбусне, автобусне сполучення і метро.

Трамвайне сполучення виникло в Україні ще наприкінці XIX ст. Перший трамвай в Російській імперії було введено до експлуатації в 1892 р. в Києві. Особливо швидкими темпами

зростала кількість міст із трамвайним сполученням у 30-ті роки. Тепер таких міст налічується 24. Довжина трамвайних колій становить понад 2 000 км. Лінії швидкісного трамваю діють у Києві та Кривому Розі. Нині за рік трамваями в країні перевозиться близько 2 млрд пасажирів.

Тролейбусне сполучення виникло на 20 років пізніше від трамвайного, але за всіма показниками вже перевищило його.

У 1995 р. тролейбуси перевозили пасажирів у 47 містах країни. Експлуатаційна довжина колії одиначної тролейбусної лінії перевищила 4 тис. кілометрів. Тролейбуси перевозять за рік приблизно 3 млрд пасажирів.

Найпрогресивніший і зручний вид міського транспорту — метрополітен. В Україні нині метрополітени діють у 3 містах: Києві, Харкові і Дніпропетровську. Довжина колії метрополітенів у двоколіїному обчисленні становить близько 100 км. Усього із 64 станцій метро в Києві знаходиться 37, Харкові — 21, Дніпропетровську — 6 станцій.

Більшість міст України має автобусне сполучення. За всіма показниками цей вид міського транспорту перевищує всі інші види. Одним з основних недоліків автобусного сполучення, особливо у великих містах, є те, що автобус дуже забруднює навколишнє середовище.

Проблеми сухопутного транспорту

Проблемами залізничного й автомобільного транспорту є забезпечення паливом та оновлення рухомого складу. Використання рідкого палива призводить до сильного забруднення повітря важкими металами і канцерогенами. Тому необхідно використовувати фільтри, а також перевести автомобільний транспорт на газ, а залізничний — на електротягу. Проблема забезпечення вантажними автомобілями різних модифікацій, а також електровозами та дизельними поїздами вирішується на підприємствах Кременчука та Луганська.

Недостатня в Україні і довжина автомобільних та залізничних шляхів, їх якість. Це спричиняє сповільнення швидкості доставки і зниження якості вантажів, аварійні ситуації на дорогах. Крім будівництва шляхів з твердим покриттям, важливим є будівництво паралельних колій на залізницях.

Поліпшення стану потребує і трубопровідний транспорт, на якому теж бувають аварійні ситуації.

Проблемами міського транспорту (трамвайного, тролейбусного, автобусного, метро) є оновлення рухомого складу, зростання обсягів пасажирообігу. Автобусний транспорт у місті є одним з основних забруднювачів довкілля відпрацьованими газами, а тому його необхідно переводити на газ, замінювати електротранспортом. Станом на січень 2000 року довжина тролейбусних ліній становила в Україні 4,3 тис. км, трамвайного — 2,2 тис. км. Метрополітени поки що діють тільки у трьох містах України — Києві, Харкові, Дніпропетровську (загальна довжина станом на січень 2000 року становила 89 км). Цей транспорт доцільно використовувати тільки у містах-мільйонерах. У перспективі лінії метро мали б діяти в Одесі, Донецьку, Запоріжжі, Львові.

3. Повітряний транспорт.

Авіаційний транспорт — один з наймолодших видів сполучення. Його перевагами є швидкість, цілорічність функціонування, можливість доставки вантажів у важкодоступні райони. Авіатранспортом здійснюють переважну більшість трансконтинентальних пасажиро-перевезень та

перевезень товарів з невеликим строком зберігання на значні відстані. Недоліки: велика собівартість, залежність від природних умов.

У транспортному пасажиро- і вантажообігу його частка менша 1%. Найбільші міста України мають по два аеропорти: в Києві – це “Бориспіль” і “Київ” (Жуляни), Одесі – “Центральний” і “Застава”, в Сімферополі – “Сімферопольський” і “Заводський”. Повітряними воротами столиці України є Бориспільський аеропорт. Відкрились повітряні лінії до Франкфурта, Парижа, Торонто, Нью-Йорка, Лондона, Ізраїлю. Важливого значення набувають польоти в Китай, Японію, Індію.

Повітряний транспорт України об’єднаний в “Авіалінії України”, до яких належать майже 30 авіазагонів, 100 аеродромів, а також підприємства з ремонту авіатехніки, приватні авіалінії.

Київській області належить перше місце в Україні за перевезенням пасажирів і вантажів повітряним транспортом. Далі йдуть Харківська, Дніпропетровська і Донецька області.

У перспективі, в процесі тіснішої інтеграції України в європейські і світові соціально-економічні структури, роль авіатранспорту буде зростати. У цьому плані необхідною є реконструкція міжнародних авіагаваней, розширення рухомого складу (спрацювання парку літаків Ту-134, Ту-154, Як-42 становлять майже 70%) тощо, створення нових міжнародних авіапортів.

4. Водний транспорт

4.1. Морський транспорт

На морський транспорт припадає 1/4 вантажообігу країни. Цей транспорт концентрується винятково на півдні країни на узбережжі Чорного і Азовського морів, у так званому Азово-Чорноморському басейні, який через протоки Босфорт і Дарданелли зв’язаний із Середземномор’ям, а відтак – зі світовим океаном. Виділяють три види морських перевезень:

- а) малий каботаж – перевезення між портами однієї держави одного моря (наприклад, Чорного);
- б) великий каботаж – перевезення між портами однієї держави різних портів (Чорного і Азовського);
- в) закордонні перевезення (між портами України і Росії тощо).

Морський транспорт обслуговує важливі зовнішньоекономічні зв’язки України.

Організаційно морський транспорт нашої держави складається з трьох пароплавств: Чорноморського, Азовського та Українсько-Дунайського. У Чорноморському басейні функціонує також паромна переправа Іллічівськ-Варна (Болгарія). До структури Чорноморського пароплавства входять 11 морських портів, три судноремонтних заводи. В Азовському паро-плавстві судна спеціалізуються на перевезеннях вугілля, руди, зерна та конструкційних матеріалів. Працюють три порти: Маріуполь, Бердянськ, Керч. Дунайське пароплавство працює на річці і в морі, має 4 порти: Рені, Ізмаїл, Усть-Дунайськ, Кілія.

За середніми відстанями вантажних перевезень (близько 6000 км) морський транспорт посідає перше місце серед інших видів транспорту. Але за відстанню перевезення пасажирів значно поступається залізничному і, особливо, повітряному.

У структурі експорту вантажів морськими суднами переважають руди металів, кам’яне вугілля, нафта і нафтопродукти, будівельні матеріали. За імпортом на першому місці – зернові (більше 30%), деревина, продукти харчування.

Найбільшим морським портом в Україні є Одеса, яка має регулярне сполучення більш ніж зі ста країнами світу. Він обладнаний під контейнерні перевезення. Одеса не має собі рівних в Україні і за перевезенням пасажирів.

У перспективі, при завершенні спорудження нафтового терміналу з прийому нафти з танкерів у порті Південний, роль Одеського портового комплексу (Одеса, Іллічівськ, Південний) в Україні зросте. На морському транспорті буде поглиблюватися спеціалізація, контейнеризація, зросте використання танкерів і ліхтеровозів.

Основною проблемою морського транс-порту є зростання питомої ваги суден, технічний стан яких не відповідає сучасним вимогам, що призводить до конфліктів, катастроф, загострення екологічної ситуації в морській акваторії і портових містах.

4.2. Річковий транспорт

Річковий транспорт, як і морський, має ряд переваг перед сухопутним. Зокрема, він використовує готові природні шляхи, течії води, можливість одночасного транспортування великих вантажів і пасажирів. Утримання водних шляхів потребує набагато менше капітальних вкладень, до того ж перевезення вантажів водним транспортом обходиться дешевше. Але він має і ряд недоліків: сезонність дії, мала швидкість тощо. Загальна довжина судноплавних шляхів в Україні близько 4 тис. км (Франція – 8,6 тис. км). Майже за всіма показниками перевезень вантажів і пасажирів цей вид транспорту знаходиться на одному з останніх місць. Частка річкового транспорту у загальному перевезенні вантажів не перевищує 1,1%, а пасажирів – 0,2%.

Основними видами вантажів, що пере-возяться річковим транспортом, є мінеральні, будівельні матеріали (більше 80%), руда (4%), кам'яне вугілля (2%). Цим видом транспорту перевозяться вантажі річками Дніпро, Дунай. Останній поєднує Україну з вісьма європейськими країнами через порти Румунії, Німеччини, Угорщини, Австрії, а також морські порти Туреччини, Греції, Ізраїлю, Франції, Італії.

Найважливішою річковою судноплавною артерією є Дніпро (у межах України – 1018 км) з його притоками – Десною та Прип'яттю. Інші річкові судноплавні магістралі України: Південний Буг (особливо на відрізку Миколаїв-Олександрівка), Дністер (у цілому до Заліщиків Тернопільської області), Сіверський Донець (від міста Щастя Луганської області), Дунай та інші. Річковими судноплавними магістралями Дністра (до міста Орша) здійснюються міждержавні перевезення з Білорусією, Сіверського Донця – з Росією. Найважливішими річковими портами України є Дніпропетровськ, Запоріжжя, Херсон, Київ, а також Рені.

Недоліки в експлуатації річкових суден, їх технічний стан погіршують екологію річок, вода яких використовується для поливу в сільському господарстві і як питна у містах. Для розвитку річкового транспорту необхідно застосовувати великовантажні судна, збільшувати частку вантажів у пакетованому вигляді, контейнерах, розширювати перевезення в ліхтеровозах, виводити з експлуатації фізично і морально застарілі судна та наповнювати флот суднами нових типів.

Проблеми водного і повітряного транспорту

Водний транспорт зараз недостатньо ефективно використовується. Зменшення обсягів вантажів спричинено кризовим станом у галузях виробничої сфери. Щоб забезпечити роботу суднам, які за відповідну плату (фрахт) виконували б перевезення вантажів для різних країн, необхідно розширювати коло економічних партнерів на світовому ринку (1999 році у перевезенні вантажів з і до портів України брали участь 10 тис. закордонних суден). Для подальшого розвитку

повітряного транспорту важливим є широке оснащення аеропортів автоматичними системами посадки і злету літаків, модернізація всього комплексу обслуговування. Необхідно розширити кількість аеропортів міжнародного сполучення, знизити собівартість внутрішніх перевезень пасажирів.

Висновки

Україна має порівняно розвинуту транспортну мережу. Транспортний комплекс України – це сукупність усіх видів транспорту, об'єднаних між собою транспортними вузлами. До найбільших транспортних вузлів України належать Київ, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Львів, Запоріжжя. Великими річковими портами є Київ, Запоріжжя, Херсон, Маріуполь, Керч. Аеропортами міжнародного значення є Київ, Сімферополь, Одеса, Донецьк. З-поміж автомобільних магістралей виділяються Київ – Москва, Київ – Санкт-Петербург, Київ – Львів, Київ – Брест (Білорусь), Київ – Дніпропетровськ.

Залізничний транспорт використовується для перевезення будівельних матеріалів, вугілля, залізної руди, металу, машин, нафти, добрив, зерна. Велика його роль у перевезенні пасажирів.

Автомобільний транспорт має більшу (порівняно із залізничним) собівартість перевезень, проте з успіхом використовується для доставки вантажів на короткі відстані. Має переваги у швидкості, забезпечує доставку вантажів у місце, визначене замовником.

Морський транспорт відіграє важливу роль в експортно-імпортних операціях. Він дешевший за попередні види транспорту.

Річковий транспорт взаємодіє з морським і залізничним. Основні види вантажів – цемент, пісок, руда, вугілля, металобрухт, зерно.

Повітряний транспорт використовують для перевезення пасажирів на великі відстані та вантажів, що швидко псуються. Його перевага – швидкість, недолік – висока собівартість.

Література:

1. Заставний Ф. Д. Економічна і соціальна географія України. Підручник для 9 класу. 1999 р., 232 стор.
2. Г. Йосип Географія України. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 272с.
3. Сиротенко А.Й., Чернов Б.О. Географія України. Підручник для 9 класу.
4. Шаблій О.І. Основи суспільної географії. – Львів. – 2003.
5. Жупанський Я. І. Історія географії в Україні.-ЛьвівСвіт.-1997.
6. Географічна Енциклопедія України.-К.:УРЕ, 1991.-Т.1-3.

Практична робота

Мета: навчитися аналізувати та вказувати на проблеми та перспективи розвитку транспортного комплексу України, продовжити формування вмінь працювати із статистичним матеріалом, робити аналіз статистичних даних.

Завдання:

1. Вказати, який вплив має сучасна ситуація в Україні на розвиток та функціонування транспортної системи.
2. Заповнити таблицю:

Частка окремих видів транспорту у вантажообігу і пасажирообігу України

Вид транспорту	Вантаж ообіг	Пасажи рообіг
Усі види транспорту в т. ч. залізничний	100.0	100.0
Залізничний		
морський		
річковий		
автомобільний		
повітряний		
трубопровідний (нафто- та продуктопроводи)		—

3. Подати у формі таблиці вантажообіг найбільших портів України з 2008 по 2014 роки.
Зробити порівняльну діаграму.

4. Позначити на конкурсній карті транспортні вузли України.

Питання для обговорення

5. Місце транспорту в територіальній організації суспільства.

6. Структура пасажирських та вантажних перевезень.

7. Структура товарообігу й пасажирообігу.

8. Суспільно-географічні особливості основних транспортних галузей.

Тести

1. Результатом роботи транспорту є...

А переміщення вантажів і людей

Б виготовлення автомобілів і суден.

2. Середня відстань вантажних перевезень у автомобільному транспорті Україна становить близько...

А 50 км.

Б 170 км.

В 500 км.

Г 5000 км.

3. Найчастіше мережа залізниць в Україні

А у Донбасі, Придніпров'ї, західній частині держави;

Б на Поліссі та південній частині держави.

4. Вкажіть першу залізницю, яка була побудована у 1861 році...

А Одеса - Башта

Б Львів - Чернівцях

В Львів - Перемишль

5. Загальна довжина автомобільних шляхів з твердим покриттям в Україні складає...

А 22 тис. км.

Б 44 тис. км.

В 164 тис. км.

Г 172 тис. км.

6. Питома вага автомобільного транспорту у вантажообігу України залишається незмінною на протязі останніх десятиліть і складає...

А 3%

Б 8%

В 37%

Г 52%

7. Серед видів транспорту найнижчу собівартість транспортування рідких і газоподібних речовин має...

А морський;

Б автомобільний;

В трубопровідний;

Г повітряний транспорт .

8. У загальному обсязі транспортування продукції трубопроводами частка газу становить...

А менше третини

Б 1/2

В близько 2/3

Г 3/4

9. У структурі внутрішньообласних перевезень річковим транспортом близько 95% обсягу перевезень становлять...

А метал та зерно

Б будівельні матеріали

В руди та весілля

Г нафта.

10. На міжнародні авіарейси у загальному обсягу повітряних перевезень припадає...

А 40%

Б 60%

В 80%

Г 100%.

Самостійна робота студента

1. Опрацювати матеріал.

Додатковий матеріал

Максимальна швидкість різних видів транспорту нині становить: залізничний – 70 км за одну годину, автомобільний – 90, авіаційний – 900, морський – 20, річковий – 12, трубопровідний – 2 км за одну годину.

Найбільшим портом – базою України на Чорному морі – є Одеса. Будівництво портових споруд тут почалося ще у 1794 р. У наш час сюди привозять джут, різноманітне обладнання, чай, фрукти, а вивозять зерно, цукор, нафтопродукти. З Одеси починаються морські пасажирські лінії до багатьох портів Чорного моря, а також до Марселя, Барселони, Венеції, Бейрута, круїзи по Середземному морю, до Канарських островів, берегів Західної Африки.

Особливості і розвиток транспорту

Виробничим процесом у транспорті є переміщення вантажів і людей. Тому для визначення ролі транспортного комплексу у національному господарстві (частки кожної з його галузей) необхідно скористатися характерними показниками. Одним з них є обсяг перевезень, тобто кількість перевезених вантажів (пасажирів) за певний проміжок часу (рік, місяць, добу). Для обчислення роботи транспорту береться до уваги й відстань перевезень. Добуток обсягу перевезень на відстань їх транспортування називається вантажо- або пасажирообігом й визначається відповідно у тонно-кілометрах і пасажиро-кілометрах.

Одним з важливих показників у географії транспорту є середня відстань перевезень, що визначається відношенням вантажообігу до обсягу перевезених вантажів (пасажирообігу до обсягу перевезених пасажирів) і виражається у кілометрах. Ця величина має значні відмінності для різних видів транспорту. Так, для вантажних перевезень середня відстань у залізничному транспорті України становить близько 500 км, трубопровідного і авіаційного — понад 700 км, річкового — близько 200 км, морського — понад 5000 км, автомобільного — понад 15 км. Використовується на транспорті і поняття собівартості перевезень, що розраховується як витрати на одиницю транспортованої продукції. За допомогою цієї величини можна оцінити доцільність використання транспорту при перевезенні різних вантажів. Так, транспортування нафти водою у 3 рази, а лісу — у 5 разів дешевше, ніж залізницею.

Пропускна спроможність транспортних шляхів визначається максимальною кількістю транспортних одиниць (поїздів, суден, автомобілів, літаків), яку можна пропустити за певний період при даному рівні технічної оснащеності та найефективнішій роботі транспорту. Наприклад, двоколійна залізниця, обладнана автоматичним блокуванням, має пропускну спроможність 144 пари поїздів за добу і може забезпечити за рік перевезення понад 75 млн. т вантажів у кожному з напрямків. Пропускна спроможність одноколіїних магістралей — 22-26 пар поїздів за добу, що становить близько 17 млн. т вантажів за рік.

В Україні розвинуті всі види сучасного транспорту. Однак загальний вантажообіг їх з 1990 по 1999 роки знизився більш як у чотири рази. Показники роботи видів транспорту, частка окремих з них у вантажо- та пасажирообігу відображена у таблицях 8 і 9.

Впродовж історичного періоду ці величини зазнали значних змін. Зокрема, ще до середини XIX ст. в Україні розвивалися тільки водні види транспорту та гужовий (кінний), який певною мірою є попередником автомобільного. У другій половині XIX ст. почав використовуватися залізничний транспорт, а у XX столітті найбільша частка у вантажообігу України припадала на залізничний транспорт. Поступово частка його скоротилася, що було зумовлено більшими темпами розвитку автомобільного та трубопровідного видів транспорту. У пасажирообігу значно зросла питома вага автомобільного та повітряного видів транспорту, помітно знизилася роль водних видів транспорту.

Такі зміни зумовлені, значною мірою, виробничими особливостями окремих галузей транспортного комплексу. Переваги залізничного транспорту полягають в тому, що залізниця можна прокладати у будь-якому напрямку. Він забезпечує швидкий і регулярний рух незалежно від пори року. Для залізничного транспорту характерна масовість і порівняно низька собівартість перевезень. До недоліків його необхідно віднести низьку маневреність, необхідність додаткових робіт при доведенні вантажів іншими видами транспорту, а також досить високу вартість прокладання залізниць.

Для автомобільного транспорту характерна висока маневреність, що робить вигідним його використання на коротких відстанях. Трубопровідний, забезпечує транспортування рідких і газоподібних вантажів, має найнижчу собівартість перевезень.

Морський транспорт теж характеризується малою собівартістю транспортування. Негативним для його використання є порівняно невелика швидкість переміщення та залежність від погодних умов. Розрізняють перевезення каботажні і закордонні. Каботаж — це плавання між портами однієї країни. Річковий транспорт вимагає незначних затрат на впорядкування природних шляхів, проте працює сезонно, а напрямки шляхів не завжди співпадають з потребами.

Перевагою повітряного транспорту є велика швидкість перевезень, недоліком — висока вартість, а тому він є переважно пасажирським.

2. Знайти відомості про військовий транспорт України та його особливості.

Тема 13

Характеристика соціально-економічних районів України

План:

Вступ

1. Поняття про соціально-економічний район, критерії їх виділення;
2. Характеристика соціально-економічних районів України:
 - 2.1. Центральний соціально-економічний район;
 - 2.2. Західний соціально-економічний район;
 - 2.3. Північно-Східний соціально-економічний район;
 - 2.4. Східний соціально-економічний район;
 - 2.5. Центрально-Східний соціально-економічний район;
 - 2.6. Південний соціально-економічний район.

Висновки

Перелік використаних джерел

Вступ

Вивчивши загальні закономірності розміщення населення, окремих галузей та міжгалузевих комплексів національного господарства України, важко не помітити, що на території держави сформувалися великі регіони зі своїми специфічними особливостями, тісними взаємозв'язками і тощо. Виділення на території країни таких регіонів, їх детальне вивчення є важливим напрямком соціально-економіко-географічних досліджень.

У цій лекції пропонується ознайомитись з найновішими підходами у питанні регіоналізації (соціально-економічного районування) України, розробленими професором Львівського національного університету О. І. Шаблієм, а також із особливостями соціально-економічних районів країни.

1. Поняття про соціально-економічний район, критерії їх виділення.

Соціально-економічний район — це великий регіон України, територія якого тісно пов'язана з найбільшим у його межах населеним пунктом, що визначає її головні функції й геопросторову організацію. Отже, суспільне життя та діяльність на території району тісно пов'язані з найбільшим населеним пунктом, як правило, містом-мільйонером. Він є своєрідним демографічним, урбаністичним, соціальним, культурним та економічним ядром СЕР. Це означає, що дане місто не тільки найбільший за чисельністю мешканців міський населений пункт, але в ньому концентрується і значна кількість великих промислових підприємств і культурно-освітніх,

наукових та інших установ. Цим зумовлений значний вплив його на суспільне життя і діяльність в інших населених пунктах. Із зростанням віддаленості від ядра району цей вплив послаблюється. Тісна соціально-економічна, демографічний культурна пов'язаність території з головним ядром є першою ознакою існування соціально-економічного району.

Оскільки в Україні найбільших міст — ядер консолідації суспільного життя й діяльності можна виділити шість, то такою ж є кількість СЕР, які навколо них сформувалися. Роль ядер у соціально-економічних районах відіграють: Центральному — Київ, Західному — Львів, Північно-Східному — Харків, Східному — Донецьк, Центрально-Східному — Дніпропетровськ (Запоріжжя відіграє роль другого ядра, зона впливу якого, через незначну відстань від Дніпропетровська, значною мірою збігається із зоною впливу головного ядра), Південному — Одеса.

Другою ознакою соціально-економічного району є те, що всі сфери людської діяльності тут просторово поєднані між собою, утворюючи своєрідну територіальну соціально-економічну систему. Основою такої системи є, як правило, територіально-виробничий комплекс (ТВК), що являє собою раціональне поєднання галузей виробничої сфери. Підприємства у межах ТВК використовують спільно енергетичні та сировинні ресурси, транспортні шляхи, кооперуються й комбінуються між собою, що забезпечує додатковий економічний ефект.

Певна спеціалізація у загальнодержавному поділі та інтеграції праці є третьою ознакою СЕР. Тобто, район виробляє певну продукцію чи надає певні послуги не тільки для мешканців власної території, але і для споживання їх в інших районах України чи зарубіжних державах. Тому однією з величин, яка дає підстави говорити про зовнішню спеціалізацію району, є відношення питомої ваги виробленої продукції чи наданих послуг до частки населення СЕР від загальнодержавної величини (коефіцієнт спеціалізації). Наприклад, Східний СЕР виробляє 90% віконного й технічного скла в Україні, а частка населення району становить 15,3%. Якщо ми поділимо першу величину на другу, то отримаємо 5,9, тобто значно більше одиниці, що дозволяє вважати дане виробництво спеціалізацією району.

Зовнішня спеціалізація СЕР у загальнодержавному поділі та інтеграції праці може бути зумовлена факторами розміщення виробництва (наявністю сировини, палива, трудових ресурсів тощо), історичними передумовами, географічним положенням, економічною політикою держави.

Інші галузі, крім галузей спеціалізації, у соціально-економічному районі відносять до допоміжних або обслуговуючих. Робота перших спрямована на забезпечення всім необхідним галузей спеціалізації, а других — на задоволення потреб власного населення району.

Четвертою ознакою району є можливість розробляти і втілювати державні програми подальшого розвитку даного регіону. У всіх шести головних ядрах СЕР якраз знаходяться наукові центри НАН України з десятками науково-дослідних інститутів, які можуть розробляти проекти комплексного розвитку і національної територіальної організації суспільного життя в межах всього соціально-економічного району.

Давати характеристику соціально-економічного району потрібно у певній послідовності.

План характеристики СЕР може бути таким:

1. Загальні відомості про район та його економіко-географічне положення (ЕГП).
2. Населення і трудові ресурси.
3. Природні умови і ресурси.
4. Господарський комплекс району.
5. Найбільші міста.
6. Проблеми й перспективи розвитку.

Розкриваючи перше питання, потрібно з'ясувати, які області входять до складу району, його площу, чисельність населення, історичні та інші передумови формування, а також оцінити вплив ЕГП на його розвиток.

Оцінювати економіко-географічне положення можна у такій послідовності:

- а) розміщення на території країни;
- б) економічне оточення (СЕР, країни, що межують з даним районом, їх розвиток та можливості для співпраці);
- в) віддаленість від найважливіших паливних та сировинних баз країни;
- г) розміщення відносно транспортних шляхів загальнодержавного й міжнародного значення;
- д) зміни в ЕГП, що відбулися останнім часом або прогнозуються у перспективі;
- є) загальний висновок про вигідність ЕГП.

Характеризуючи населення, аналізують демографічні процеси, етногеографічні особливості, розселення та забезпеченість трудовими ресурсами району.

Природні умови й ресурси зручно характеризувати, поєднуючи два класифікаційні підходи — за використанням і приналежністю до геосфер. Тобто спочатку розглядаємо основні види ресурсів, що використовуються у промисловості (мінеральні, водні й гідроресурси, лісові), а потім умови та ресурси, що мають значення для транспорту й сільського господарства (характер рельєфу, особливості клімату, зональні типи ландшафтів, ґрунти) та рекреаційні.

При характеристиці господарського комплексу необхідно розглянути всі основні міжгалузеві комплекси, акцентуючи увагу на тих виробництвах, які є галузями зовнішньої спеціалізації соціально-економічного району.

Характеризуючи основні міста, звертають увагу на найважливіші об'єкти виробничої сфери та соціальної інфраструктури, які визначають функції даного соціально-економічного ядра району, області, прилеглої території.

З аналізу економіко-географічних особливостей району складаються уявлення про існуючі проблеми й можливі шляхи їх розв'язання.

2. Характеристика соціально-економічних районів України:

2.1. Центральний соціально-економічний район

Загальні відомості й економіко-географічне положення

До складу Центрального району входять п'ять областей (Київська, Чернігівська, Житомирська, Вінницька, Черкаська) та місто Київ. Загальна площа району — 138 тис. км кв, а чисельність населення — понад 10,5 млн. осіб. Це район давнього заселення і формування першої Української держави. На його території роль консолідуючого ядра (політичного, економічного, урбаністичного, культурного і наукового центру) відіграє столиця України — Київ. Центральний соціально-економічний район посідає центральне (столичне) положення, і водночас з півночі він межує з Білоруссю і Російською Федерацією. Ці держави, хоч і переживають також економічну кризу, але є важливими торговими партнерами України. Це ж стосується й Молдови з якою район має кордон на південному сході. Межує Центральний район ще з чотирма соціально-економічними районами нашої країни, крім Східного, тобто відіграє роль зв'язуючої ланки у національному комплексі.

Центральне розміщення району зумовлює його рівновіддаленість від основних паливно-сировинних баз країни, якими можна вважати Донбас, Передкарпаття та Придніпров'я. Перетинають його важливі транспортні магістралі як міжнародного, так і загальнодержавного

значення. Це залізничні, автомобільні, а також річка Дніпро, яка є своєрідною транспортною і господарською віссю Центрального соціально-економічного району.

Новий статус України, проголошення її незалежності, змінили становище як міста Києва, такі цілого соціально-економічного району, який став осередком політичного й економічного життя країни. Всі ці риси і зміни ЕГП сприятливо позначаються на подальшому його розвитку.

Населення і трудові ресурси

Район впродовж останніх 15 років характеризується дуже складною демографічною ситуацією (особливо Чернігівська область). Вона суттєво погіршилася у перші роки після Чорнобильської катастрофи. За підсумками 1999 року у Чернігівській області найменша народжуваність (6,9 на 1000 осіб) і найбільший рівень депопуляції (-12,1 на 1000 осіб). Пересічна густота населення у Центральному соціально-економічному районі становить понад 76 осіб на км кв. Вона не набагато нижча від середньої в Україні за рахунок міста-мільйонера Києва, але має значні відмінності на території. У поліських Житомирській і Чернігівській областях щільність населення нижча 50 осіб на км кв, у Київській, Черкаській та Вінницькій — близька до 70 осіб на км кв.

Рівень урбанізації у трьох областях ледве перевищує 50%, а у Вінницькій і Чернігівській — 48%. Однак середній, разом з містом Києвом, становить понад 60%. Район характеризується великою кількістю малих міст і селищ міського типу (понад 240), які часто входять до складу агломерацій, що сформувалися навколо великих і середніх міст. У сільській місцевості продовжується процес обезлюднення і зменшення чисельності населених пунктів, який викликаний відтоком населення у великі й середні міста, де концентруються промислові підприємства.

Українці у районі становлять близько 80% від усього населення. Крім них у прилеглих до сусідніх країн районах і великих містах проживають росіяни, білоруси, а також поляки, євреї, німці та ін. Частка населення працездатного віку, порівняно із середніми даними для України, тут дещо занижена. Найбільший дефіцит трудових ресурсів сформувався у великих містах.

Природні умови і ресурси

Центральний район не характеризується великими запасами мінеральних ресурсів. З паливних викопних ресурсів тут є поклади нафти і газу у Чернігівській області, Коростишівське (Житомирська область) та Ватутінське (Черкаська область) родовища бурого вугілля Дніпровського буровугільного басейну, а також поклади торфу у поліській частині.

До рудних корисних копалин належать ільменіти, які знаходяться в Іршанському у Самотканському родовищах, а також боксити — у Смілянському. Найбагатший серед інших Центрального району на нерудні корисні копалини, особливо будівельну сировину. Серед них Овруцьке родовище кварцитів, поклади каолінів у Вінницькій і Черкаській областях, бентонітових глин (використовуються у нафтопереробці) на Черкащині, а також цементної сировини, будівельного каміння тощо. Крім того, разом з ільменітами у Стремигородському родовищі є апатити, використання яких дасть можливість створити власну базу фосфорної сировини у країні.

У поліській частині є значні лісові ресурси, які мають промислове значення. Добре забезпечений район водними ресурсами. Передусім, це річка Дніпро з Прип'яттю, Десною та іншими притоками, а також Південний Буг. Є значні запаси підземних вод, які значною мірою забруднені внаслідок Чорнобильської катастрофи. Гідроресурси річок обмежені.

Рельєф району рівнинний, оскільки він охоплює території Поліської та Придніпровської низовин, Подільської та Придніпровської височин. Північна частина знаходиться в межах лісової зони з достатнім, подекуди надмірним зволоженням, а південна — у Лісостепу, де літо тепліше й

менш вологе. Дерново-підзолисті ґрунти Полісся сприятливі для вирощування льону-довгунця, картоплі тощо, а чорнозем Лісостепу — для цукрових буряків, пшениці.

З природних рекреаційних ресурсів найбільше значення мають запаси мінеральних вод у Вінницькій (Хмільник), Київській (Миронівка, Біла Церква) областях. Крім того, район має різноманітні історичні та архітектурні пам'ятки (Київ, Чернігів, Канів, Чигирин).

Господарський комплекс

Провідними міжгалузевими комплексами у Центральному соціально-економічному районі є паливно-енергетичний, машинобудівний, хіміко-індустріальний, лісовиробничий, агропромисловий, будівельний, транспортний, рекреаційний. Паливно-енергетичний комплекс спеціалізується на видобутку палива та виробництві електроенергії на атомних (Чорнобильська), теплових (Трипільська, Ладжинська та ін.) і гідро- (Київська, Канівська) електростанціях. Власних паливно-енергетичних ресурсів у районі не вистачає, а тому їх завозять з інших регіонів.

Металургійний комплекс спеціалізується на видобутку титанових руд та їх збагаченні на Іршанському гірничо-збагачувальному комбінаті. Виділяється район виробництвом різноманітної продукції машинобудівного комплексу. Особливого розвитку набули транспортне машинобудування (літакобудування, суднобудування), верстат- і приладобудування, радіоелектронне та електротехнічне машинобудування. Найбільшими центрами галузі є Київ, обласні центри, а також Біла Церква, Бердичів, Умань, Сміла та інші міста, де зосереджена значна кількість кваліфікованих трудових ресурсів.

До хіміко-індустріального комплексу входить основна хімія (Черкаський завод азотних добрив, Вінницький суперфосфатний завод) і хімія органічного синтезу — виробництво полімерних матеріалів (Київ, Чернігів, Житомир, Прилуки, Черкаси), гумотехнічних виробів (Київ, Біла Церква), ліків (Київ).

Лісовиробничий комплекс набув найбільшого розвитку в поліських областях, де він орієнтується на власну сировинну базу. Деревообробна промисловість зосереджена також у великих містах Лісостепу, враховуючи наявність значної кількості споживачів продукції. Основні центри ЛВК Чернігів, Малин, Київ, Бровари, Коростень і т. ін.

На місцеву сировину і споживача зорієнтований потужний будівельно-індустріальний комплекс.

Сировинна сфера АПК у Центральному СЕР (сільське господарство) має добре виражені дві зони спеціалізації: поліську (зернові культури, льон-довгунець, картопля, хміль, молочно-м'ясне тваринництво) і лісостепову (зернові, цукровий буряк, картопля, овочі, фрукти, молочно-м'ясне тваринництво і свинарство).

Харчова промисловість у районі охоплює цукрову, спирто-горілчану, плодоовоче-консервну, м'ясну, молочну, олійно-жирову галузі. Обслуговують потреби населення борошномельна, хлібопекарська, кондитерська, макаронна та ін. галузі. Легка промисловість тільки частково працює на власній сировині (ляна, вовняна, шкіряно-взуттєва). Решту тканин виробляється із привізної бавовняної та хімічної сировини. Найважливіші підприємства галузі розміщені у Києві, обласних центрах, а також Бердичеві, Білій Церкві, Прилуках.

Центральне економіко-географічне положення району зумовило формування транспортної системи з густою мережею шляхів сполучення. Найбільший вантажо-і пасажирообіг здійснює залізничний транспорт, на другому місці — автомобільний. Важливу роль відіграють авіаційний, річковий, трубопровідний.

Загальнодержавне значення мають науковий і культурно-освітній комплекси, які зосереджені у Києві та обласних центрах. Рекреаційний комплекс району знаходиться у стадії формування й у

перспективі матиме міжнародне значення. Основні райони оздоровлення сьогодні — Дніпро з прилеглими територіями, окремі об'єкти Поділля, а туризму — міста Київ, Чернігів, Коростень, Умань, Переяслав, Канів і т. ін.

Міста

Найбільшим (2624 тис. жителів) і найдавнішим (існує з середини V ст.) містом Центрального соціально-економічного району є столиця України — Київ. Це промисловий вузол з розвинутим машинобудуванням (переважно трудо- і наукомістким, точним), хімічною, будівельною індустрією, харчовою та легкою промисловістю. Київ — важливий центр наукових досліджень, освіти і культури. Серед установ наукового та культурно-освітнього комплексів — Національна академія наук України, велика кількість науково-дослідних інститутів, Національний університет ім. Т. Шевченка, університет «Києво-Могилянська академія», десятки інших вузів різного профілю, Національна опера та ін.

Житомир (298 тис. жителів) — адміністративний, економічний та культурно-науковий центр області. Місто відоме з часів Київської Русі. Провідними галузями виробничої сфери є легка промисловість (льонотекстильна, трикотажна тощо), машинобудування, лісова, харчова промисловість, будівельно-індустріальний комплекс. У місті є педагогічний та сільськогосподарський вузи, театри, філармонія, музеї.

Чернігів (310 тис. жителів) — обласний центр однойменної області також належить до найдавніших міст (IX ст.). До промислового комплексу міста належать хімічна, легка, лісова, харчова промисловості та машинобудування. У Чернігові працюють педагогічний, технологічний інститути, художній, літературно-меморіальний музеї М. Коцюбинського, музично-драматичний театр, філармонія.

Місто Черкаси (309 тис. жителів) є найбільшим економічним і культурним центром області. У його промисловому комплексі виділяються хімічна індустрія, машинобудування, легка та харчова промисловість. У місті є два вузи, філіали науково-дослідних інститутів, музично-драматичний театр, краєзнавчий музей.

Вінниця (понад 390 тис. жителів) — друге за величиною місто Центрального району. Тут виробляється понад 50% промислової продукції області. Найважливіше значення мають машинобудування, хімічна, будівельна індустрія, галузі легкої та харчової промисловості. У Вінниці є педагогічний, медичний, політехнічний, сільськогосподарський та торгово-економічний вузи, музеї, театри тощо.

2.2. Західний соціально-економічний район

До складу Західного соціально-економічного району входять вісім областей (Львівська, Закарпатська, Чернівецька, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Рівненська та Хмельницька) загальною площею 131,3 тис. км кв; чисельністю жителів 11,3 млн. осіб. Територія району в минулому була осередком формування могутнього Галицько-Волинського князівства, яке продовжило українську державність до середини XIV століття. Окремі землі входили до складу різних держав і тільки в середині XX століття об'єднані з основною частиною української території. Знаходячись у західній частині України, район займає центральні терени Європи і виходить до кордонів України з Білоруссю, Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією і Молдовою. Ці країни з перехідною економікою мають власні проблеми, але за рівнем розвитку окремих галузей помітно випереджають нашу державу, а тому є вигідними економічними партнерами. Західний

регіон перетинають важливі міжнародні транспортні магістралі (трубопроводи, залізниці, шосейні дороги), раціональне використання яких сприяє його економічному зростанню.

Населення і трудові ресурси

Район виділяється серед інших тим, що демографічна ситуація не набрала тут надто загрозливого характеру. Так, за підрахунками 1996 року, у трьох областях району (Івано-Франківській, Закарпатській та Рівненській) ще спостерігався незначний приріст населення. У Закарпатській області, впродовж усього післявоєнного періоду, спостерігалася найбільша народжуваність в Україні. Тільки за підсумками 1999 року на Рівненщині та Закарпатті також почався процес депопуляції ($11,9 - 12,7 = -0,8$ та $10,8 - 11,2 = -0,4$ на 1000 осіб населення). Середня густина сільського населення значно вища, ніж у всіх соціально-економічних районах. Через невисокий рівень урбанізації, середня густина населення (86 осіб на км кв) перевищує пересічну для країни. Частка сільських жителів становить у регіоні 50,5%. Львівська область, де в містах проживає 61% мешканців, займає четверте місце за щільністю населення (125 осіб на км кв) в Україні. Перевищує цей показник 100 осіб на км кв і в інших передкарпатських областях. 25% міських жителів живе в обласних центрах, населення яких (за винятком Львова) не досягло 300 тис. осіб.

Своєрідний район і тим, що зараз у ньому найвища частка (близько 80%) українського населення, добре виражені етнографічні групи корінних жителів краю зі своєрідним побутом і культурними традиціями. Представники національних меншин (росіяни, євреї) проживають переважно у великих і середніх містах всього регіону, а угорці, словаки, поляки, румуни, молдавани — в основному у прикордонних районах. Незважаючи на те, що територія цього району у минулому входила до складу різних країн, які проводили політику денаціоналізації корінного населення, народ зберіг почуття патріотизму, любові до рідної мови, поваги до української церкви, традицій батьків і прадідів.

Щодо трудових ресурсів, то тут сформувався деякий надлишок їх, особливо у сільській місцевості. Це зумовлює як значні маятникові міграції, так і виїзд мешканців на сезонні роботи на східні терени України, в інші держави. Останнім часом став від'ємним і механічний приріст населення Західного соціально-економічного району.

Природні умови і ресурси

У межах Західного соціально-економічного району знаходиться Передкарпатська паливно-сировинна база країни. Отже, він багатий на мінеральні ресурси. Важливе місце серед запасів паливних ресурсів належить Львівсько-Волинському кам'яновугільному басейну, де переважає газове вугілля (придатне для газифікації й коксування) з домішками сірки. У Закарпатті, Передкарпатті та Придністров'ї є буре вугілля, яке залягає малопотужними пластами. Поклади нафти та газу зосереджені в основному у Передкарпатському нафтогазоносному басейні. Найбільші нафтові родовища: Долинське, Битківське, Лопушнянське; газові: Угерське, Рудківське, Більче-Волицьке та ін. Газові родовища виявлені також на Волині. У районі є значні запаси торфу (Полісся) та менілітових сланців (Передкарпаття).

Рудних корисних копалин тут є небагато. Зосереджені вони в основному у Закарпатській області (поліметалеві, ртутні руди, золото). У Волинській області виявлені перспективні поклади мідних руд.

За запасами мінеральної хімічної та будівельної сировини район один з найбагатших у країні. Найважливіші серед родовищ: Калусько-Голинське і Стебницьке калійних солей, Яворівське, Немирівське, Подорожнянське сірки (Львівська область), кам'яної солі (Солотвинське),

озокериту (Бориславське), а також соляних розсолів у Передкарпатті. Будівельні викопні ресурси характеризуються великою різноманітністю. Тут зосереджені великі поклади цементної сировини (Львівська, Рівненська, Хмельницька, Івано-Франківська області), а також гранітів, лабрадоритів, крейди, гіпсу, мармуру, глини, кварцових пісків тощо.

Найбагатший район на водні, гідро- та лісові ресурси. Густа річкова сітка, багато штучних водойм, великі запаси підземних вод. Гірські річки хоч невеликі, але завдяки швидкій течії мають значні запаси гідроенергії. Основні масиви лісів зосереджені у Карпатах та на Поліссі.

Поверхня району охоплює рівнинні простори Поліської низовини, Подільської й Волинської височин, рівнин Передкарпаття і Закарпаття, а також частину Карпатської гірської системи з висотами до 2000 метрів.

Помірно континентальний клімат з достатнім, а в деяких районах надмірним (Карпати, Полісся) зволоженням зумовили формування на рівнинах природних комплексів мішаних лісів з дерново-підзолистими, іноді заболоченими ґрунтами та лісостепу — з сірими лісовими та чорноземними ґрунтами. У горах добре виражена висотна пояси́сть. У Закарпатті склалися сприятливі природні умови для вирощування теплолюбних культур завдяки тому, що гірськими хребтами вони захищені від холодних повітряних мас з півночі.

Західний соціально-економічний район має значні природні рекреаційні ресурси. Це мінеральні води Трускавця, Сваляви, Східниці, Сатанова, лікувальні болота, мальовничі ландшафти Карпат, поліських озер, Поділля тощо.

Господарський комплекс

Провідними міжгалузевими комплексами у соціально-економічному районі є паливно-енергетичний, машинобудівний, хіміко-індустріальний, будівельний, лісовиробничий, агропромисловий, легкої промисловості, транспортний та рекреаційний. Паливно-енергетичний комплекс базується на видобутку палива, переробці нафти (Надвірна, Дрогобич) та виробництві електроенергії на теплових (Бурштинська ТЕС, Добротвірська ДРЕС) та атомних (Рівненська та Хмельницька) електростанціях. Крім того, важливу роль відіграють газосховища, компресорні станції, розподільчі електростанції, які забезпечують транспортування газу й передачу електроенергії у країни Європи.

Основними галузями машинобудівного комплексу району є автомобілебудування (виробництво автобусів, вантажо-пасажирських автомобілів, автотранспорту, автомобільних кранів), сільськогосподарське машинобудування (бурякозбиральні комбайни, оприскувачі), радіотехнічна, радіоелектронна (телевізори, кінескопи, магнітофони) промисловість, приладо- та верстатобудування.

Хіміко-індустріальний комплекс району базується в основному на місцевій хімічній сировині та паливно-енергетичних ресурсах. Найбільшими центрами хімічної промисловості є Калуш, Стебник, Новий Розділ, Рівне, Сокаль, Дашава, Івано-Франківськ, Львів, Борислав.

Найрізноманітніша продукція виробляється підприємствами будівельно-індустріального комплексу. Це видобуток і обробка будівельного каміння, виготовлення цементу, залізобетонних конструкцій, цегли, черепиці тощо. Найбільші цементні заводи розміщені у Здолбунові, Миколаєві, Кам'янці-Подільському.

Лісовиробничий комплекс Західного соціально-економічного району складається з усіх виробництв: від лісозаготівлі до лісохімії. Основними регіонами розвитку комплексу є Карпатський (Жидачів, Івано-Франківськ, Чернівці, Свалява та ін.) і Поліський (Костопіль, Ківерці, Славута, Понінка, Рівне).

Сільськогосподарське виробництво АПК району має значні відмінності на території. Терени Полісся й Передкарпаття спеціалізуються в основному на льонарстві, картоплярстві та молочно-м'ясному тваринництві. На більшій частині лісостепу провідними є зернове господарство, буряківництво, м'ясо-молочне тваринництво. У Карпатах поряд з льонарством розвивається молочно-м'ясне тваринництво, у тому числі вівчарство, на Закарпатті розвивається виноградарство, садівництво, молочно-м'ясне тваринництво. Харчова промисловість переважно зорієнтована на переробку місцевої сировини, тому провідними галузями є борошномельна, цукрова, плодоовочева, спирто-горілчана, виноробна, тютюнова, молочна, м'ясна.

Використовуючи місцеву та привізну сільськогосподарську сировину, а також значні трудові ресурси району, набув значного розвитку комплекс легкої індустрії. Основними центрами комплексу є Тернопіль, Рівне, Львів, Чернівці, Хмельницький, Червоноград, Дунаївці, Ужгород, Мукачеве, Івано-Франківськ, Тисмениця.

Серед галузей транспортного комплексу найбільше значення мають залізничний та автомобільний, а також трубопровідний та повітряний види транспорту. Шляхи сполучення переважно мають загальнодержавне й міжнародне значення. Найбільшими транспортними вузлами, крім обласних центрів, є також міста Чоп, Ковель, Здолбунів, Шепетівка.

Найважливіші центри рекреації та туризму: Трускавець, Моршин, Яремча, Ясіня, Львів, Кам'янець-Подільський, Володимир-Волинський, Ужгород, Чернівці, Луцьк, Шацьк та ін.

Міста

Найбільшим містом Західного соціально-економічного району є Львів (близько 790 тис. мешканців). У промисловому комплексі міста провідне місце займають машинобудування (транспортне, сільськогосподарське, радіоелектронне, верстатобудування), хімічна і нафтохімічна промисловість, а також галузі легкої та харчової індустрії, виробництво будівельних матеріалів. У Львові знаходиться Західний науковий центр НАН України, більше 10 вузів різного профілю, в тому числі Національний університет ім. І. Франка, університет «Львівська політехніка», 5 театрів, серед них театр опери й балету, 9 музеїв, картинна галерея та ін.

Івано-Франківськ (237 тис. жителів) є значним економічним і культурно-освітнім центром області та СЕР. Провідними у місті є машинобудування, хімічна, лісова, легка та харчова галузі промисловості, будівельно-індустріальний комплекс. До наукових та культурно-освітніх комплексів входять науково-дослідні інститути, чотири вузи, серед яких Прикарпатський університет, медична академія, технічний університет нафти й газу, теологічний інститут, а також драматичний театр, філармонія, музеї.

Другим за величиною економічним і культурним центром у Західному соціально-економічному районі є Чернівці (258 тис. жителів). Місто відоме з часів Київської Русі. Зараз воно є центром промислового вузла і спеціалізується на легкій і харчовій промисловості, а також машинобудуванні та деревообробній індустрії. Серед установ соціальної інфраструктури важливу роль відіграють Чернівецький університет, медичний інститут, цілий ряд НДІ, середніх спеціальних закладів, 2 театри, музеї, серед яких літературно-меморіальні О. Кобилянської, Ю. Федьковича.

Ужгород (127 тис. жителів) — найменший серед обласних центрів України. Виник населений пункт у IX столітті. Зараз це промисловий центр з розвинутими машинобудуванням, ліською, легкою та харчовою галузями промисловості. У місті працює університет, два театри, музеї.

Місто Рівне (245 тис. жителів) є адміністративним, економічним та культурним центром однойменної області. Спеціалізується воно на машинобудуванні (радіоелектронному, електротехнічному, сільськогосподарському), хімічній, легкій, лісовій, будівельній і харчовій

галузях промисловості. Вузи міста готують інженерів водного господарства, педагогів, культурно-освітніх працівників.

Луцьк (218 тис. жителів) — адміністративний, промисловий і культурно-освітній центр Волинської області. Профілюючі галузі у місті — машинобудування, хімічна, будівельних матеріалів, лісова, легка та харчова промисловість. У Луцьку є Волинський університет, філіали вузів та НДІ, 2 театри, музеї.

Обласний центр — місто Тернопіль (235 тис. осіб) є осередком формування промислового вузла, який спеціалізується на машинобудуванні, легкій та харчовій промисловості. Вищі навчальні заклади міста готують педагогів, медиків, фахівців з економіки та фінансів. Працюють тут два театри, музеї, картинна галерея.

Хмельницький (261 тис. жителів) — важливий промисловий і культурний центр Поділля. Провідними галузями тут є машинобудування (радіоелектронне, електротехнічне, приладо- та верстатобудування), легка, будівельних матеріалів та харчова промисловість. У місті працюють технологічний інститут, 2 театри, музеї.

2.3. Північно-Східний соціально-економічний район

Загальні відомості і ЕГП

До складу Північно-Східного соціально-економічного району площею 84 тис. км кв входить три області: Харківська, Полтавська і Сумська. Проживають тут 6 млн. осіб. Охоплює він терени давнього українського заселення та землі Слобідської України, які освоювалися нашими предками у XVТ-XVII століттях. Тоді (на початку 50-х років XVII століття) виникло і місто Харків, яке зараз відіграє роль консолідуючого ядра району. Зростанню його сприяло значною мірою й те, що з 1919 по 1934 рр. Харків був столицею УРСР. Важливими рисами економіко-географічного положення району є те, що на північному сході його межі проходять вздовж кордону України з Росією. На заході й півдні він межує з високорозвинутими Центральним, Центральнo-Східним і Східним соціально-економічними районами країни. Територія Північно-Східного району розміщена недалеко від паливно-сировинних баз країни — Донбасу та Придніпров'я, а також виходить до Дніпра. Перетинають його важливі транспортні магістралі міжнародного значення (залізниці, шосе, трубопроводи).

Населення і трудові ресурси

У районі значний від'ємний природний приріст населення в усіх областях. Особливо великі темпи депопуляції у сільській місцевості. Останнє пов'язано зі значним відтоком молоді із сіл у промислові центри як у межах району, так і в міста Донбасу, Придніпров'я, Київ. Середня густина населення у районі — 71 особа на км кв. Найбільше воно концентрується у містах (рівень урбанізації — 70%) та районах, прилеглих до великих і середніх міст. Харків (1,5 млн. осіб) став ядром великої міської агломерації, що охоплює ще п'ять міст і декілька селищ міського типу. За рахунок цього Харківщина виділяється найбільшою серед областей району часткою міських жителів (79%) та пересічною густиною населення — 95 осіб на км кв.

Частка українців у Північно-Східному районі — 75%. Близько 22% становлять росіяни (у Харківській — 33%). Полтавський діалект лежить в основі української літературної мови, але в межах соціально-економічного району ще існує складна ситуація з оволодінням його мешканцями державною мовою. Пов'язано це із русифікаторською політикою метрополій, голодомором і нищенням української інтелігенції у 30-х роках XX століття та ін.

Складна демографічна ситуація зумовила проблеми з трудовими ресурсами, оскільки у районі помітно знизилася частка молодих людей і зросла відповідно — пенсіонерів.

Природні умови і ресурси

З мінеральних ресурсів район порівняно багатий на паливні. Передусім це природний газ, основні промислові запаси якого зосереджені у Харківській області (Шебелинське, Хрестищенське, Єфремівське та інші родовища), незначні — у Полтавській та Сумській. У цих двох областях основне значення мають родовища нафти. Виявлені на півдні Харківщини поклади кам'яного вугілля, у Полтавській і Сумській областях — торфу, у кожній з них є запаси бурого вугілля.

Серед інших груп корисних копалин важливими є високоякісні руди Кременчуцького залізорудного району, а також фосфорити у Харківській та Сумській областях, кам'яна сіль — у Сумській області та інша будівельна сировина у родовищах Північно-Східного району.

Водні ресурси формуються в основному численними лівими притоками Дніпра та Сіверським Дінцем з Осколом. Усі річки мають рівнинний характер течії, весняну повінь у період танення снігів. Основні масиви лісів зосереджені у північній поліській частині Сумщини. Окремі адміністративні райони Харківщини та півдня Сумської області характеризуються також значною лісистістю. На території району переважно ростуть листяні ліси, які пов'язані з річковими долинами.

Рельєф низовинний з незначними висотами, які лише на відрогам Середньо-руської і Донецької височин перевищують 200 м. Клімат району континентальний, тобто зими тут найхолодніші в Україні, а літо порівняно спекотне і сухе.

У межах Північно-Східного соціально-економічного району є всі три природні зони, які виражені на теренах України. Північ Сумщини — це мішані ліси Полісся із сірими лісовими та дерново-підзолистими ґрунтами. Більшість території займають лісостеги, а крайню південну частину — стеги з родючими чорноземами.

Рекреаційне значення у районі мають байрачні ліси, мальовничі долини річок, мінеральні води Полтавської та Харківської областей.

Господарський комплекс

Провідними міжгалузевими комплексами району є паливно-енергетичний, машинобудівний, хіміко-індустріальний, будівельно-індустріальний, лісовиробничий, агропромисловий та легкої промисловості, а також транспортний та рекреаційний. Паливно-енергетичний комплекс району базується на видобутку і переробці нафти та газу, виробництві електроенергії (20% від загальнодержавного обсягу). До електроенергетики належать великі ТЕЦ та Зміївська ДРЕС, які працюють на місцевому паливі й привізному донецькому вугіллі, а також Кременчуцька ГЕС.

Провідну роль у господарському комплексі Північно-Східного СЕР відіграє машинобудівний комплекс. У ньому працює близько 60% зайнятих у промисловому виробництві. Спеціалізується район на енергетичному і електротехнічному машинобудуванні, тракторному і сільськогосподарському, транспортному, верстатно-, приладобудуванні, виробництві устаткування для різних галузей господарства. Найбільшим промисловим вузлом, де зосереджені підприємства, що виробляють турбіни для всіх типів електростанцій, електродвигуни, трактори, літаки, верстати, прилади, гірничо-шахтне обладнання тощо є місто Харків. Важливими центрами транспортного машинобудування є також Кременчук, електротехнічного, верстатобудування — Полтава, сільськогосподарського і приладобудування — Суми. Працює комплекс на привізному з Донбасу і Придніпров'я металі, оскільки металургія у межах району представлена тільки першою стадією циклу — Дніпровським гірничозбагачувальним комбінатом поблизу м. Кременчука.

Хіміко-індустріальний комплекс складається в основному з підприємств хімії органічного синтезу. Найбільшими центрами виробництва лаків, фарб, гумотех-нічних виробів є Харків, фотохімічних — Шостка, продукції побутової хімії — Конотоп. Основна хімія розвинута у Сумах та Первомайському (Харківська область).

У районі сформувався потужний будівельно-індустріальний комплекс, що спеціалізується на виробництві цементу (Балаклія), скла (Полтава, Мерефа), порцеляни і фаянсу (Полтава), залізобетонних конструкцій (Кременчук, Харків та інші).

Лісовиробничий комплекс орієнтується на споживача і до нього входять тільки деревообробні підприємства у Харкові, Чугуєві, Сумах, Полтаві, Лубнах, Кременчуку та ін.

Поряд з комплексами важкої індустрії у Північно-Східному районі значного розвитку набув агропромисловий комплекс. Сільське господарство спеціалізується на вирощуванні зернових, цукрового буряка і соняшнику (у південній частині), картоплі та овочів (переважно у приміських зонах і північній частині). Тваринництво має молочно-м'ясну спеціалізацію. У районі діє потужна переробна сфера АПК.

Харчова промисловість за обсягом виробленої продукції поступається тільки машинобудівному комплексу. Основні галузі — цукрова (39 заводів), борошномельно-круп'яна, олійна, спиртова, м'ясна й молочна.

На місцевій та привізній сільськогосподарській сировині базується комплекс легкої промисловості, до якого належить виробництво вовняних, бавовняних та трикотажних тканин, а також шкіряно-взуттєва та хутрова галузі індустрії. Найбільші центри комплексу — Харків, Полтава, Суми.

Значного розвитку у Північно-Східному районі набули всі види транспорту, окрім морського. За обсягом перевезень вантажів і пасажирів переважають залізничний та автомобільний, оскільки через територію району проходять залізниці і шосе міжнародного значення, які простягаються з Росії до українських портів на Чорному та Азовському морях, а також інших європейських країн. Найбільший транспортний вузол — Харків, важливе значення мають річковий порт Кременчук, залізничні вузли Конотоп, Полтава, Лозова.

Рекреаційний комплекс району використовує мальовничі ліси у долинах річок, поблизу озер, мінеральні води, пам'ятки архітектури Харкова, Полтави, Глухова, Путивля, місця історичних подій, розвитку народних промислів і ремесел (Конотоп, Сорочинці, Опішня, Кролевець тощо).

Міста

Найбільшим містом, ядром Північно-Східного соціально-економічного району є Харків (1500 тис. осіб). Воно одночасно є центром Харківського промислового вузла — одного з найбільших в Україні. Провідними галузями індустрії у місті є машинобудування, де зайнято понад 50% виробничо-промислового персоналу й виробляється сотні найменувань важливої для господарського комплексу продукції (від турбін і тракторів до контрольно-вимірвальних приладів, підшипників тощо). Також у Харкові є значна кількість підприємств хімічної, легкої та харчової індустрії. Місто є одним з найбільших в Україні транспортним вузлом (8 напрямків залізниць), науково-освітнім та культурним центром (Північно-Східний науковий центр НАН України, понад 20 вузів, 6 театрів, 70 музеїв та ін.).

Полтава (315 тис. жителів) — адміністративний, економічний та культурно-науковий центр однойменної області. Згадується місто в літописах ще з XII ст. Промисловість його спеціалізується на електротехнічному та інших видах точного машинобудування, галузях харчової та легкої індустрії. У місті діє 5 вузів, 2 театри, 6 музеїв. Місто Суми (298 тис. жителів) є третім за величиною в соціально-економічному районі. Воно є центром промислового вузла, спеціалізується

на машинобудуванні, хімічній та нафтохімічній, легкій та харчовій промисловості. Тут є три вузи, два театри та інші культурно-освітні заклади.

2.4. Східний соціально-економічний район

Загальні відомості і ЕГП

Район охоплює територію тільки двох областей: Донецької і Луганської. Площа його — 53,2 тис. км кв, а населення — 7,7 млн. осіб. Територія Східного району була заселена ще декілька тисячоліть до нашої ери. У першому тисячолітті нової ери через неї пролягав «коридор», через який проходили кочові народи. У XI-XIII ст. у степах Донбасу вирости українські поселення. Однак після набігів татар ці землі перетворилися у Дике Поле і повторно почали освоюватися тільки у XVI ст. запорізькими козаками. Вони заклали перші укріплення, які згодом вирости у міста (Маріуполь, Луганськ, Слов'янськ). Донецьк, який тепер став консолідуючим ядром району, виник тільки в останній третині XIX ст. як один із центрів промислового освоєння Донеччини. Характерними рисами економіко-географічного положення Східного соціально-економічного району є значна віддаленість від центру, велика протяжність кордону з Росією, вихід до Азовського моря, близьке розміщення до металорудної бази країни — Придніпров'я, проходження через територію важливих транспортних шляхів загальнодержавного і міжнародного значення.

Населення і трудові ресурси

Східний соціально-економічний район — це регіон України із значним від'ємним приростом населення, високою дитячою смертністю. Виділяється він серед інших районів найбільшою середньою густиною населення (144 особи на км кв), яка майже удвічі перевищує цей показник для України в цілому. Пов'язаний він з надзвичайно великою концентрацією міст (87 міст і 243 смт.) та часткою міських жителів (89%). До того ж у районі 13 великих міст, з яких 5 мають понад 300 тисяч жителів.

Антиукраїнська політика російського царизму та комуністичної влади СРСР призвела до значного зниження частки корінного українського населення на території Східного району. Вона становить зараз 52%. Серед національних меншин найбільше росіян (44,5%), а також греків, білорусів та ін. Переважно іммігрували вони сюди у період нищення українського козацтва та промислового освоєння Донбасу.

Незначний розвиток індустрії, а в останні роки від'ємний природний приріст населення, низька середня густина сільських жителів (менше 30 осіб на км кв) зумовили в районі постійну потребу у трудових ресурсах. Сучасна кризова ситуація в господарстві, необхідність закриття збиткових шахт загострюють проблему зайнятості наявних трудових ресурсів.

Природні умови і ресурси

На території Східного соціально-економічного району знаходиться одна з найважливіших паливно-сировинних баз країни — Донбас. Основою її є великі поклади високоякісного, в тому числі коксівного вугілля. Крім того, між вугільними пластами часто міститься природний газ, використання якого дасть не тільки додаткове паливо, а й зменшить небезпеку при розробці вугільних шахт. З рудних корисних копалин поки що найбільше значення має Микитівське родовище кіноварі, перспективними є виявлені поклади свинцево-цинкових, мідних, алюмінієвих та залізних руд.

Загальнодержавне значення мають Артемівське та Слов'янське родовища кам'яної солі. Перспективні поклади фосфоритів є поблизу Бахмача.

Великі запаси у Східному районі нерудної сировини, яка використовується для виробництва будівельних матеріалів (вогнетривких глин, каолінів, мергелів, вапняків), а також флюсових вапняків, азбесту, графіту.

Район має проблеми з водозабезпеченням. Основними його джерелами є річки Сіверський Донець, Кальміус, Айдар, система водосховищ і каналів, а також підземні води.

Ліси зосереджені в основному в долині Сіверського Дінця, але вони не мають промислового значення.

Рельєф Східного району рівнинний з пересічними висотами 200-300 м. Значна кількість ярів, що сформувалися у межах Донецької та Придніпровської височин, дещо ускладнюють ведення сільського господарства та прокладання транспортних шляхів.

Для клімату району характерна добре виражена континентальність, що позначається на середній амплітуді температур (від — 8 у січні до + 23 у липні) та малій кількості опадів. Це зумовило формування на більшості території степових, а на півдні — сухостепових комплексів. Тільки у західній частині Донецького кряжу, де кількість опадів дещо більша (500 мм за рік), утворилася ділянка лісостепу. Переважаючий тип ґрунту — середньогумусний чорнозем. Значні території, які зайняті міськими населеними пунктами, гірничопромисловими об'єктами, териконами, знижують площу сільськогосподарських угідь. Однак частка їх значно перевищує норму, становлячи близько 85%.

До природних рекреаційних ресурсів належать мінеральні води, лікувальні болота, а також пляжі Азовського моря.

Господарський комплекс

Природоресурсний потенціал району, а також політика метрополій зумовили перетворення його в індустріальний район з провідною роллю важкої промисловості. До неї належать переважно нижчі поверхи (видобуток і первинна обробка мінеральної сировини й палива). Так, 90% у загальному обсязі виробництва становить промислова продукція, 3/4 якої належить галузі важкої індустрії. Провідними міжгалузевими комплексами в районі є паливно-енергетичний, металургійний, машинобудівний, хіміко-індустріальний та будівельно-індустріальний. Важливе значення мають агропромисловий, легкої промисловості, транспортний та рекреаційний комплекси.

Паливно-енергетичний комплекс спеціалізується на видобутку кам'яного вугілля, виробництві електроенергії на теплових електростанціях, що працюють на вугіллі. Тут діє ціла група ДРЕС, найбільші з яких Вуглегірська, Слов'янська та ін.

Район займає друге місце в Україні за випуском чавуну, сталі й прокату. Основою для розвитку металургії на привізних рудах є потужне коксохімічне виробництво та інші обслуговуючі галузі. Найбільшими центрами чорної металургії тут є Донецьк, Маріуполь, Макіївка, Алчевськ, а кольорової — Артемівськ, Костянтинівка, Микитівка. Продукція металургійного комплексу використовується машинобудівними підприємствами, які виготовляють устаткування для металургійної, гірничорудної, будівельної індустрії, транспортні засоби. Важке машинобудування зосереджене у Краматорську, Макіївці, Горлівці, Донецьку, транспортне — у Луганську, Маріуполі, Стаханові. Ряд заводів спеціалізується на сільськогосподарському, електротехнічному машинобудуванні.

Комбінуючись з металургійним й паливно-енергетичним комплексами, а також використовуючи солі власних родовищу роботи, у районі сформувався потужний хіміко-індустріальний комплекс. До нього належить виробництво азотних добрив (Горлівка, Северодонецьк), фосфорних (Костянтинівка), соди (Лисичанськ, Слов'янськ), а також продукції хімії органічного синтезу (Донецьк, Лисичанськ, Северодонецьк, Стаханов, Рубіжне).

У будівельно-індустріальному комплексі міжрайонне значення мають цементна (Артемівськ, Краматорськ, Єнакієве, Макіївка) та скляна (Костянтинівка) галузі промисловості.

Специфічною рисою агропромислового комплексу і, зокрема, сільського господарства є те, що вони мають яскраво виражену приміську спеціалізацію, зорієнтовану на забезпечення власних потреб населення, зайнятого у промисловому секторі економіки. Тільки північні й південні частини району з меншою концентрацією промислових центрів зайняті вирощуванням переважно озимої пшениці та соняшника, а також молочно-м'ясним скотарством і вівчарством.

Харчова промисловість орієнтується переважно на споживача і містить підприємства борошномельно-круп'яної, хлібопекарської, кондитерської, пивоварної, м'ясної та молочної галузей. Загальнодержавне значення має солеварна індустрія (Слов'янськ, Артемівськ) та виробництво шампанських вин (Артемівськ).

Легка промисловість, використовуючи місцеву і привізну сировину та жіночі трудові ресурси, спеціалізується на випуску вовняних тканин, трикотажу, швейних виробів і взуття.

Транспортний комплекс Східного району виділяється в Україні найбільшим обсягом перевезень, особливо залізницями та автомобільними шляхами. Значного рівня розвитку набув тут морський, трубопровідний та повітряний транспорт.

Міжрайонне значення має рекреаційний комплекс СЕР, що базується на ресурсах Азовського моря, мінеральних водах і лікувальних болотах.

Міста

Найбільшим містом, ядром формування Східного соціально-економічного району та Донецько-Макіївської промислової агломерації є Донецьк (1,05 млн. осіб). Провідні галузі у промисловому комплексі міста — вуглевидобуток, чорна металургія, машинобудування, хімічна, коксохімічна, будівельна індустрія, а також легка та харчова промисловість. У Донецьку працюють однойменний науковий центр НАН України, 6 вузів, 3 театри, музеї.

Луганськ (понад 500 тис. жителів) — другий за значенням адміністративний, економічний та культурний центр СЕР. Провідними виробництвами тут є транспортне машинобудування, трубопрокат, а також легка та харчова промисловість. У місті працюють 4 вузи, 2 театри, 4 музеї.

Маріуполь є другим за чисельністю населення (понад 520 тис. осіб) містом у Східному районі. Воно є одним з найбільших в Україні центрів чорної металургії та важкого машинобудування. Поряд з цими галузями у місті важливе значення мають легка та харчова промисловість, морський транспорт, санаторно-курортний комплекс. До культурно-освітнього комплексу тут належить металургійний інститут, драматичний театр, краєзнавчий музей та ін.

2.5. Центральньо-Східний соціально-економічний район

Загальні відомості і ЕГП

Площа району, до якого входять Дніпропетровська, Запорізька і Кіровоградська області — 83,7 тис. км кв. Населення — 6,9 млн. осіб. Землі теперішнього Центральньо-Східного району, заселені ще до нашої ери, пізніше стали тереном переміщення кочових народів. З часів Київської Русі його знову почали заселяти наші предки, а в XV ст. тут зародилося запорізьке козацтво, яке обороняло південні рубежі України від ворожих набігів.

Тодішнє Запоріжжя охоплювало майже повністю територію цих теперішніх трьох областей і було у XVI-XVIII ст. своєрідною українською державою з високим рівнем демократизму в управлінні, організації господарського життя та освіти. Знищення російським царизмом Запорізької Січі і цілеспрямована політика жорсткої русифікації так і не дали бажаних результатів для

метрополії на цих історичних українських землях. Тому і зараз тут в основному проживають нащадки запорізьких козаків.

Ядром формування соціально-економічного району є великий культурний, історичний та промисловий центр — місто Дніпропетровськ (Січеслав).

Економіко-географічне положення району характеризується тим, що він охоплює не тільки південно-східну, але й центральну в географічному відношенні частину держави. Район єдиний з усіх, що немає виходу до державного кордону. Він межує з чотирма соціально-економічними районами країни, виходить до Азовського моря. Значний вплив на економічний розвиток має те, що територію району майже посередині перетинають річка Дніпро, важливі залізничні та автомагістралі, а також те, що він близько розміщений до важливої паливно-сировинної бази країни — Донбасу.

Населення і трудові ресурси

Як у більшості регіонів України, так і в Центрально-Східному із початку 90-х років спостерігається від'ємний природний приріст населення. Хоч середня густина населення співпадає з цим показником для України, але в межах району є значні її відмінності. Так, Кіровоградська належить до областей з найменшою густиною населення (48 осіб на км кв), а Дніпро — до найбільш густозаселених (117 осіб на км кв). Більше половини жителів Дніпропетровщини проживає у двох містах: Дніпро і Кривий Ріг. Крім них у районі є ще 7 великих міст. У цілому для району рівень урбанізації становить понад 78%, тобто значно вищий, ніж пересічний для України.

Частка українців серед мешканців району становить 74%. Переважно в містах проживають також росіяни, євреї, білоруси, а у деяких населених пунктах значну частку жителів становлять молдавани, серби, болгари, греки, поляки.

Надмірна концентрація промислових підприємств важкої індустрії зумовила деякий дефіцит чоловічих і надлишок жіночих трудових ресурсів у містах. У сільській місцевості (особливо у Запорізькій області) проблеми забезпечення трудовими ресурсами пов'язані як з недостатньою заселеністю регіону, що склалася історично та під впливом природних умов, так і з відтоком сільських жителів у промислові центри. Характерною рисою регіону є велика частка кваліфікованих трудових ресурсів з вищою і середньою спеціальною освітою (третья частина від їх загальної кількості у державі).

Природні умови і ресурси

Центрально-Східний район характеризується значним природоресурсним потенціалом. До енергетичних ресурсів належить кам'яне вугілля західної частини Донбасу, буре вугілля Дніпровського буровугільного басейну та два родовища урану в Кіровоградській області.

Унікально поєднуються в районі рудні корисні копалини. Тут зосереджені світового масштабу басейни залізної (Криворізький, Білозерський) та марганцевих (Нікопольський, Токмацький) руд. Серед кольорових металів важливе значення мають поклади нікелевих і хромітових руд у Побузькому родовищі, бокситів — у Високопільському на Дніпропетровщині, а також титанових та золота — на Кіровоградщині.

У районі є значні поклади графіту, будівельної сировини (каоліну, вогнетривких глин, граніту, кварцових пісків).

Водні й гідроресурси Центрально-Східного СЕР представлені річкою Дніпром з притоками. Вузька долина його в межах кристалічного щита зумовлює великий потенціал гідроенергії, а водосховища акумулюють воду, необхідну для віддалених від річок посушливих теренів району.

Ліси тут мають переважно вітро- та водозахисне значення.

Рівнинний рельєф та помірно континентальний, з спекотним і посушливим літом клімат зумовлюють на території району панування переважно степових ландшафтів із родючими чорноземами, а на півдні — каштановими ґрунтами.

Серед природних рекреаційних ресурсів найбільше значення мають узбережжя Азовського моря, долина Дніпра, лікувальні болота.

Господарський комплекс

Паливно-енергетичний комплекс району базується на кам'яному вугіллі Західного Донбасу (Павлоград, Новомосковськ), виробництві електроенергії на теплових, атомних і гідроелектростанціях.

Металургійний комплекс соціально-економічного району є провідним в Україні, даючи понад половину загальнодержавного обсягу виробництва металу. Передусім це чорна металургія, що базується на великих запасах залізних та марганцевих руд, а також кольорова металургія, що орієнтується переважно на привізну сировину та дешеву електроенергію. Найбільшими центрами чорної металургії є Кривий Ріг, Дніпро, Дніпродзержинськ, Нікополь, а кольорової — Запоріжжя, Побузьке.

У машинобудівному комплексі провідне місце займає важке машинобудування. Основними видами продукції комплексу є металургійне та гірничо-шахтне устаткування, авіаційні двигуни, автомобілі, а також верстати, електротехніка, прилади, радіоелектроніка.

Спеціалізація підприємств хіміко-індустріального комплексу пов'язана значною мірою з металургією (виробництво азотних добрив), а також орієнтується на споживача, водні та трудові ресурси (лакофарбова, шинна промисловість). Більшість галузей комплексу мають міжрайонне значення.

Значного рівня розвитку досягу Центрально-Східному районі будівельно-індустріальний комплекс, до якого входить широкий спектр виробництва будівельних матеріалів (цементу, вапна, облицювальної плитки, черепиці тощо) і потужний будівельний комплекс.

Деревообробна та паперова промисловість, які належить до лісовиробничого комплексу, мають обслуговуюче значення.

Агропромисловий комплекс Центрально-Східного СЕР є одним з провідних в Україні. Основою його є розвинуте сільськогосподарське виробництво, що використовує багаті агрокліматичні ресурси району. Більшу частку сільськогосподарської продукції дає рослинництво, яке спеціалізується переважно на вирощуванні зернових культур (озимої пшениці, кукурудзи на зерно) та технічних (соняшника та цукрового буряка на Кіровоградщині). Тваринництво має переважно м'ясну орієнтацію (молочно-м'ясне скотарство, свинарство, птахівництво, вівчарство).

Сировинна сфера АПК визначила спеціалізацію харчової індустрії на виробництві борошна, цукру, олії, а також іншої продукції, що має переважно внутрішньорайонне значення.

Галузі легкої промисловості (трикотажна, швейна, шкіряно-взуттєва) працюють в основному на забезпечення потреб споживачів у межах району.

Транспортний комплекс характеризується значним розвитком усіх його галузей. Провідну роль тут відіграють залізничний (за густотою залізниць район поступається тільки Східному СЕР), автомобільний та річковий транспорт. Міжрайонне значення має й морський порт Бердянськ.

До рекреаційного комплексу належить санаторно-курортне господарство на узбережжі Азовського моря та численні об'єкти для туристів, що пов'язані, переважно, з місцями історичних подій у часи козаччини та ін.

Міста

Ядром соціально-економічного району є місто Дніпро (близько 1,1 млн. осіб). Провідне місце у його промисловому комплексі належить чорній металургії (2 металургійні та 2 трубопрокатні заводи), важкому машинобудуванню, а також: хімічній, лісовій, будівельній, легкій та харчовій індустрії. У місті діє Придніпровський науковий центр НАН України з шістьма десятками НДІ, 9 вузів, 5 театрів, історичний музей ім. Д. Яворницького та ряд інших музеїв, пам'яток культури тощо.

Запоріжжя (856 тис. осіб) поряд з містом Дніпром відіграє теж роль економічного, урбаністичного та культурного консолідуючого осередку району. Спеціалізується промисловий комплекс міста на електроенергетиці, чорній та кольоровій металургії, електротехнічному, транспортному машинобудуванні, хімічній, будівельній, легкій та харчовій індустрії. У Запоріжжі працює університет, індустріальний, машинобудівний та медичний інститути та ряд інших установ культурно-освітнього комплексу.

Місто Кропивницький (273 тис. жителів) є адміністративним, економічним та культурним центром однойменної області. Спеціалізується на сільськогосподарському машинобудуванні, будівельній, легкій та харчовій промисловості. У місті є 3 вузи, 2 театри, краєзнавчий музей та інші культурно-освітні заклади.

Кривий Ріг (понад 709 тис. жителів) входить у десятку найбільших міст України. Провідними галузями у промисловому комплексі міста є електроенергетика, чорна металургія, важке машинобудування, будівельна, легка та харчова індустрія. У Кривому Розі понад 20 НДІ, 2 вузи, 2 театри, історико-краєзнавчий музей.

2.6. Південний соціально-економічний район

Загальні відомості і ЕГП

До складу Південного соціально-економічного району входять Автономна Республіка Крим, Одеська, Миколаївська, Херсонська області та місто Севастополь. Площа району — 113 км кв, а чисельність населення — 7,6 млн. осіб. Територія району має складну і давню історію. Тут існували давні грецькі міста-держави та державні утворення інших народів ще до нашої ери. У період середньовіччя ці землі частково входили до Київської Русі, а у Криму утворилося Кримське ханство. Пізніше район став ареною військової боротьби за оволодіння Причорномор'ям між Росією, Туреччиною і Кримським ханством. Росія отримала перемогу і включила ці землі до свого складу. Останніми увійшли до складу України у цьому соціально-економічному районі Південна Бессарабія (1940 р.) та територія Криму (1954 р.).

У кінці XVIII ст. інтенсивно почало розвиватися місто Одеса, яке виникло поблизу фортеці Хаджибей. Зараз воно є ядром формування Південного соціально-економічного району.

Визначальним у економіко-географічному положенні району є широкий вихід до Чорного та Азовського морів. Межує він також з двома соціально-економічними районами і двома країнами: Молдовою і Румунією. Близько розміщені основні мінерально-сировинні бази країни: Придніпров'я і Донбас. Важливе значення для району мають нижні течії річок Дніпра, Південного Бугу, Дністра та Дунаю, поромна переправа Іллічівськ — Варна (Болгарія), залізничні і шосейні шляхи, що ведуть до чорноморських портів.

Населення і трудові ресурси

На відміну від більшості соціально-економічних районів України, де природне вимирання сільських мешканців спостерігається з другої половини 70-х років, а загальна депопуляція —

спочатку 90-х, у Південному районі у цей період ще спостерігався незначний додатний приріст населення, в тому числі й сільського. Однак, вже за підсумками 1994 року тут вперше зафіксоване зменшення чисельності жителів. У кінці 90-х темпи депопуляції населення у районі (— 5,5 на 1000 осіб) наблизилися до середніх для держави.

Середня густина населення найменша серед усіх соціально-економічних районів (67 осіб на км кв). Херсонська за середньою густиною населення (43 особи на км кв) серед усіх областей країни поступається тільки Чернігівській. Дещо вища вона від середньої в Україні тільки в Одеській області, де розміщене місто-мільйонер Одеса, АР Крим, на території якої є три великих міста — Сімферополь, Євпаторія і Керч. В областях району міські поселення, за винятком обласних центрів, належать до розряду малих міст (44 міста) або селищ міського типу (138). Середній рівень урбанізації для району становить 66%.

Значні відмінності на території району є у національному складі населення. У Миколаївській та Херсонській областях питома вага українців у загальній чисельності мешканців становить близько 75%. Одещина належить до областей з найнижчою часткою представників корінної національності (54,6%). У Криму українці становлять тільки 26% жителів півострова, а росіяни — 67%. Крім українців та росіян, у регіоні живуть молдавани (Одеська, Миколаївська), болгары, гагаузи (Одеська), кримські татари, караїми (АРК), а також євреї, білоруси та ін. у всіх адміністративних одиницях СЕР. У районі дещо знижена частка населення працездатного віку, що зумовлено переважно міграційними та демографічними процесами. Ця особливість Південного району, а також значний розвиток трудомістких галузей призвели до дефіциту трудових ресурсів.

Природні умови і ресурси

У цілому район бідний на мінерально-сировинні ресурси. З енергетичних тут виявлені незначні поклади нафти і газу у північній частині Криму. Перспективними є запаси цих корисних копалин у шельфовій зоні Чорного та Азовського морів. Значний потенціал у районі вітрових ресурсів і сонячної енергії, що може використовуватися для виробництва електроенергії.

Рудні й нерудні корисні копалини представлені Керченським родовищем залізних руд, запасами різноманітних солей у Сиваші, солоних озерах і Чорноморських лиманах, а також; найкращими за якістю флюсовими вапняками, різними видами будівельної сировини.

Основою водних ресурсів району є нижні течії великих річок, які не задовольняють повністю його потреби. Водозабезпеченість району нижча від середньої для України у 6 разів.

Частка лісових ресурсів Південного району дуже незначна. До того ж тільки у Криму є природні ліси, а в інших областях понад 70% становлять штучні насадження. Важливе значення для економіки району мають біологічні ресурси Чорного та Азовського морів.

Переважання рівнинних просторів Причорноморської і Північнокримської низовини, що обрамлені з північного заходу відрогами Подільської височини, а з південного сходу — Кримськими горами, створює зручні умови для механізації сільськогосподарських робіт, прокладання сухопутних шляхів сполучення. Теплий клімат з тривалим вегетаційним періодом (220-240 днів), земельні угіддя з родючими чорноземними та каштановими ґрунтами створюють умови для вирощування теплолюбних культур помірного поясу, а на Південному березі Криму — деяких субтропічних рослин. Негативним чинником є недостатнє зволоження території та часті посухи, суховії, пилові бурі, а тому необхідний цілий комплекс заходів, щоб зберегти вологу, ґрунти від ерозії, а також: розширювати зрошувальні системи. Унікально поєднуються в межах району рекреаційні ресурси. Передусім це теплі моря, чудові пляжі й сприятливий клімат морських узбереж, а також лікувальні болота озер, лиманів, мінеральні джерела, мальовничі ландшафти гір, природо-заповідні та історико-культурні об'єкти.

Господарський комплекс

У районі понад половину вартості продукції дає промисловість, причому переважають обробні галузі. Провідними міжгалузевими комплексами є агропромисловий, машинобудівний, хіміко-індустріальний, будівельний, транспортний та рекреаційний. Окремі підприємства інших галузей відіграють переважно обслуговуючу роль. До паливно-енергетичного комплексу входять підприємства, що здійснюють видобуток і доставку місцевим споживачам газу, два нафтопереробні заводи (Одеса, Херсон), які працюють на довізній нафті. Електроенергію дають Каховська ГЕС, малопотужні гідроелектростанції на Південному Бузі, теплові електростанції, що розміщені у великих містах, Південноукраїнська АЕС. Окрім того, природний газ, вугілля та електроенергія надходять у регіон із сусідніх районів.

Металургійний комплекс спеціалізується в основному на видобутку і збагаченні руд Керченського залізородного басейну та Миколаївського глиноземного заводу, що переробляє імпортовані боксити.

Потужний машинобудівний комплекс району працює переважно на привізному металі з Придніпров'я і Донбасу. Спеціалізується він на суднобудуванні (Миколаїв, Херсон), верстатобудуванні (Одеса), виробництві сільськогосподарської техніки (Одеса, Херсон, Сімферополь), електротехнічному (Нова Каховка) та радіоелектронному (Сімферополь) машинобудуванні, а також: устаткуванні для харчової промисловості, шляхового будівництва тощо. Суднобудування має міжнародне значення.

Хіміко-індустріальний комплекс базується на ропі Сиваша і солоних озер, а також довізних нафті, аміаку, апатитах. Найбільші підприємства комплексу розміщені в Красноперекопську, Саках, Одесі, Сімферополі та Миколаєві.

На відміну від хіміко-індустріального, будівельно-індустріальний комплекс має переважно міжрайонне значення і працює на місцевій сировині. Спеціалізується він як на видобутку будівельної сировини, так і на виробництві залізобетонних конструкцій, цементу (Вільшани, Бахчисарай, Одеса).

Херсонський (Цюрупинськ) та Ізмаїльський целюлозні заводи, що входять до лісовиробничого комплексу, працюють на задоволення внутрірайонних потреб, переробляючи довізну сировину та очерет плавнів Дніпра та Дунаю.

Агропромисловий комплекс займає провідне місце у Південному соціально-економічному районі. У сільськогосподарському виробництві рослинництву і тваринництву належить майже однакова частка продукції. Рослинництво спеціалізується, передусім, на вирощуванні зернових (озимої пшениці, кукурудзи на зерно, ячменю, рису), а також соняшнику, в північних районах Одеської і Миколаївської областей — цукрового буряка, ефіроолійних культур. Овоче-баштанні культури, виноград, фрукти, ягоди, тютюн також мають міжрайонне значення. Основними галузями тваринництва є молочно-м'ясне скотарство, тонкорунне вівчарство, свинарство та птахівництво. Потужна харчова промисловість переробляє сільськогосподарську сировину, а також рибні ресурси морів. Найбільша частка продукції належить м'ясній, молочній, борошномельній, олійно-жировій, рибній та плодо-овочеконсервній галузям промисловості. Міжнародне визнання має продукція виноробних підприємств Криму, Одеси, Херсона.

Комплекс легкої промисловості спеціалізується на випуску бавовняних (Херсон) та вовняних (Одеса, Татарбунари) тканин, а також трикотажних, швейних, хутрових виробів, взуття. Підприємства легкої промисловості є в більшості великих і середніх міст.

У транспортному міжгалузевому комплексі району найбільше значення, в тому числі міжнародне, має морський транспорт. Добре розвинуті і всі інші види транспорту. Найважливіші

морські порти Іллічівськ, Одеса, Миколаїв, Херсон, а річкові: Херсон, Ізмаїл і т. ін. До морських портів підходять міжнародні залізничні та автомобільні магістралі, трубопроводи.

Міжнародне значення має рекреаційний комплекс району, основою якого є кримська та одеська група курортів. Особливе місце серед них займають кліматичні курорти Південного берега Криму (Ялта, Гурзуф, Алушта та ін.).

Міста

Найбільшим економічним, науковим і культурним центром Південного соціально-економічного району є Одеса (1,01 млн. жителів). Провідне місце у промисловому комплексі посідає машинобудування, а також харчова, легка, хімічна та нафтохімічна галузі індустрії. Загальнодержавне значення мають транспортний та рекреаційний комплекси міста. В Одесі працює Південний науковий центр НАН України, 14 вузів, 7 музеїв, 6 театрів (серед них опери і балету), кіностудія художніх фільмів.

Миколаїв (512 тис. осіб) відіграє роль великого адміністративного, промислового, транспортного та культурно-освітнього центру області і СЕР. Тут зосереджено три найбільші суднобудівні підприємства країни. Поряд із суднобудуванням до промислового комплексу міста входять інші галузі машинобудування, а також кольорової металургії, будівельної, легкої та харчової промисловості. У місті діє 2 інститути, астрономічна обсерваторія, 3 театри, музеї.

Важливим адміністративним, економічним та культурно-освітнім центром Південного району є місто Херсон (356 тис. жителів). Промисловість його спеціалізується на випуску продукції машинобудування (суднобудування, судноремонту, сільськогосподарського), легкої, харчової, нафтопереробної промисловості, будівельних матеріалів. У місті діють три вузи, 2 театри, 2 музеї, планетарій.

Місто Сімферополь (339 тис. жителів) — адміністративний, економічний та культурно-освітній центр АР Крим. Підприємствами міста виробляється четверта частина промислової продукції автономії. Провідними галузями є машинобудування, харчова та легка промисловість, виробництво будівельних матеріалів. У Сімферополі є університет, медичний, сільськогосподарський інститути та інститут природоохоронного й курортного будівництва, 4 театри, 2 музеї.

Севастополь (351 тис. осіб) — місто республіканського підпорядкування, значний промисловий та культурний центр, військово-морська база. Спеціалізується промисловий комплекс міста на судно- та приладобудуванні, харчовій, легкій, будівельних матеріалів та деревообробній галузях промисловості. До соціальної інфраструктури входять приладобудівний інститут, театри, музеї, Херсонський історико-археологічний заповідник, численні туристські заклади.

Висновки

Безумовно, соціально-економічне районування є засобом відображення особливостей територіальної диференціації природних, соціально-економічних умов і політичних, економічних, соціальних та екологічних процесів країни. Воно, як наголошують провідні вчені, необхідне для поліпшення державного управління суспільством і повинно стати основою вдосконалення адміністративно-територіального поділу України. Результати районування у вигляді схеми не лише матимуть практичне застосування, а й відкриють можливість нових прикладних досліджень. Найважливішими напрямками прикладних досліджень на основі районування можуть стати раціоналізація територіально-господарських зв'язків - внутрішньодержавних і зовнішніх,

обґрунтування вільних економічних зон. Ефективна територіальна організація продуктивних сил можлива лише за наявності адекватного дійсності соціально-економічного районування. Ось чому так важливо активізувати роботи в Україні не тільки з власне районування, а й із районології, що в кінцевому підсумку сприятиме зміцненню і розквіту національного комплексу країни.

Список використаних джерел:

1. Арапова В. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Навч. посібник / Вінницький фінансово-економічний ун-т. — Вінниця : ПП "Вид-во "Тезис", 2005. — 160с.
2. Дорогунцов С., Заяць Т. А., Бандур С. І. Розміщення продуктивних сил України: Навч.-метод. посіб. для самост. вивчення дисципліни / Київський національний економічний ун-т — К. : КНЕУ, 2000. — 363с.
3. Жук М. Розміщення продуктивних сил і економіка регіонів України: Підручник/ Микола Жук, Володимир Круль,; Чернівецький націон. ун-т ім. Юрія Федьковича . - К.: Кондор, 2004. - 293 с.
4. Заблоцький Б. Розміщення продуктивних сил України: Національна макроекономіка: Посібник/ Богдан Федорович Заблоцький,; Б.Ф. Заблоцький,. - К.: Академвидав, 2002. - 367 с.
5. Клиновий Д. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка України: Навчальний посібник/ Дмитро Клиновий, Тарас Пепа,; Ред. Л. Г. Чернюк; М-во освіти і науки України. - К.: Центр навчальної літератури, 2006. - 726 с.
6. Курочкін Г. Ф. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Навч. посібник/ Г. Ф. Курочкін,; НАУ. - К.: Національна академія управління, 2004. - 272 с.
7. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: Підручник/ За ред. В. В. Ковалевського, О. Л. Михайлюка, В. Ф. Семенова. - 7-ме вид., стереотип. . - К.: Знання, 2005. - 350 с.
8. Розміщення продуктивних сил України: Підручник для студ. вищ. навч. закладів/ Михайло Пушкар, Михайло Ковтонюк, Микола Петрига та ін.; Ред. Євген Качан,. - К.: Юридична книга, 2002. - 550 с.
9. Сазонець І. Л. Розміщення продуктивних сил: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів/ І. Л. Сазонець, В. В. Джинджоян, О. О. Чубар; М-во освіти і науки України. - К.: Центр навчальної літератури, 2006. - 317 с.
10. Стеченко Д. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Підручник/ Дмитро Стеченко,,- К.: Вікар, 2006. - 396 с.
11. Чернюк Л. Розміщення продуктивних сил України: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів/ Людмила Чернюк, Дмитро Клиновий,. - К.: ЦУЛ, 2002. - 440 с.

Самостійна робота

Центр Північно-Східного району – місто Харків – на сьогодні претендує на звання промислової столиці України. Поміркуйте, наскільки реальною є ця перспектива? Якими повинні бути тенденції в зростанні даного міста для досягнення цього статусу?

Донедавна, цукрова промисловість Центрального району займала перше місце у Європі за обсягами виробництва. Але зараз ця галузь занепадає, і темпи виробництва суттєво зменшились. З чим це пов'язано? Які шляхи вирішення цієї проблеми?

Як відомо, Східний соціально-економічний район зараз охоплений бойовими діями. Які прогнози щодо розвитку даного регіону на найближче десятиліття? Якими мають бути кроки органів державного управління щодо покращення ситуації в цьому районі?

Тести

1. Хто з українських вчених є автором такого соціально-економічного районування України?

- А) Пістун М.Д.
- Б) Шаблій О.І.
- В) Симоненко В.К.
- Г) Заставний Ф.Д.

2. На які природні ресурси багатий Причорноморський економічний район України? Укажіть усі правильні відповіді.

- А. Водні.
- Б. Земельні.
- В. Лісові.
- Г. Рекреаційні

3. Укажіть усі правильні твердження, що характеризують агропромисловий комплекс Причорноморського району України.

- А. Серед зернових культур переважають озима пшениця, кукурудза, ячмінь, просо, рис
- Б. Серед технічних культур найбільш поширені цукрові буряки, льон-довгунець, хміль.
- В. Виноградарсько-виноробний АПК найбільш розвинутий в Криму.
- Г. Кількість переробних підприємств за останні роки різко зменшилась

4. Укажіть усі правильні твердження, що характеризують транспортну систему Причорноморського району України.

- А. У район розвинуті всі види транспорту, крім трубопровідного.

- Б. Провідна роль у перевезеннях вантажів належить залізничному транспорту.
- В. Діють поромні переправи до Росії, Грузії, Болгарії.
- Г. У Криму діє єдина в Україні міжміська тролейбусна лінія.

5. Укажіть усі правильні твердження, що характеризують промисловість Карпатського економічного району.

- А. У Карпатському районі розвинуті машинобудування, хімічна, паливна, лісова, деревообробна, легка, харчова галузі промисловості та будівельна індустрія.
- Б. Основними галузями є енергетичне, тракторне, електро-технічне та транспорте машинобудування.
- В. Паливна галузь представлена газовою, нафтовою, вугільною і торфовою промисловістю.
- Г. Підприємства хімічної промисловості виробляють азотні добрива, хімічні волокна та реактиви.

6. На які природні ресурси багатий Карпатський район? Укажіть усі правильні відповіді.

- А. Корисні копалини.
- Б. Земельні ресурси.
- В. Лісові ресурси.
- Г. Рекреаційні ресурси.

7. Укажіть усі правильні твердження, що характеризують розвиток господарства Карпатського району України.

- А. Карпатський район має високу густоту населення.
- Б. Найгустіше заселення Закарпаття.
- В. Рівень урбанізації в районі вищий за середній у країні.
- Г. Найбільшу урбанізована Львівська область.

8. Укажіть усі правильні твердження, що характеризують транспорту систему Центрального району України.

- А. У районі слабо розвинута транспортна мережа.
- Б. Розвинуті всі сучасні види транспорту.
- В. Прибуття вантажів залізничним транспортом переважає над відправленням.
- Г. Головну роль в перевезенні вантажів відіграє автомобільний транспорт.

9. Укажіть усі правильні твердження, що характеризують населення Центрального району України.

- А. Населення розміщується досить рівномірно.
- Б. Середня густота населення значно вища, ніж у середньому в країні.
- В. Чернігівська область найменш населена.
- Г. Середній рівень урбанізації вищий ніж у середньому в країні.

10. Укажіть усі правильні твердження, що характеризують промисловість Центрального району України.

- А. Більше половини промислової продукції району виробляє машинобудівна галузь.
- Б. Хімічна промисловість району спеціалізується на виробництві штучних і синтетичних волокон, пластмаси, шин, азотних добрив.
- В. Будівельна індустрія району спеціалізується на виробництві залізобетонних конструкцій, будівельного каменю, скла, та фарфоро-фаянсових виробів.
- Г. Паперові фабрики знаходяться в Києві, Чернігові, Житомирі.

11. На які корисні копалини багатий Східний район України? Укажіть усі правильні відповіді.

- А. Кам'яне вугілля.
- Б. Залізні та марганцеві руди.
- В. Кам'яна сіль.
- Г. Нафту і газ.

12. Яка з наведених держав межує з Північно- Східним районом України?

- А. Росія
- Б. Білорусь
- В. Румунія.
- Г. Польща.

13. Яку продукцію вивозять із Північно-Східного району України? Укажіть усі правильні відповіді.

- А. Чорні і кольорові метали.
- Б. Природний газ і продукти нафтопереробки.
- В. Трактори, вантажні машини, верстати, електроприлади, турбіни.
- Г. Олію, плодоовочеві консерви, черешні.

14. До центрів виробництва азотних добрив належать:

- А) Черкаси, Рівне; Б) Київ, Борислав; В) Артемівськ; Г) Умань; Д) Тернопіль.

15. Укажіть один із найбільших машинобудівельних вузлів України:

- А) Суми; Б) Ковель; В) Миколаїв; Г) Кривий Ріг; Д) Харків.

Практична робота

1. За даними Держкомстату України проаналізувати соціально-територіальну структуру зовнішньої торгівлі України:

- о структуру експорту та імпорту України;
- о найбільші обсяги торгівлі з різними країнами (відповідь обґрунтувати)

Ділова гра:

1. Створити ініціативні групи експертів (по 2-3 особи) з дослідження соціально-економічного району (отриманого на вибір під керівництвом викладача) та представити проведене дослідження у вигляді доповіді (додаток 3) та електронної презентації.

2. Студенти, які не доповідають про обраний район на занятті також створюють на парі групи експертів для проведення дискусії.

3. Представлення соціально- економічного району може відбуватися у вигляді доповіді, дискусії, інтерв'ю, запитань-відповідей із виділеними ролями для експертів соціо-економіко-географа, журналіста чи політика, еколога чи експерта з регіонального розвитку тощо.

4. Електронний варіант презентації додається на диску до доповіді, що оформлюється у форматі А4. і здається у день виступу від всієї ініціативної групи (підпис на диску: назва району, група, прізвище авторів; підпис файлу: назва району; титульний лист доповіді оформлюється стандартно).

5. Під час ділової гри заповніть таблицю «Суспільно-економічна характеристика районів України». Необхідно зазначити загальні відомості про район, галузі спеціалізації, демографічну ситуації, природно-ресурсний потенціал, мезарайони та проблеми і перспективи району.

Соціально-економічний район	Площа (у км ² і %)	Населення (у млн. осіб та %)	Суспільно-географічні мезарайони. Вузли та центри	Галузі спеціалізації
Західний				
Центральний				
Центрально-Східний				
Східний				
Північно-Східний				
Південний				

Тема 15

Тема: Зовнішні економічні та політичні зв'язки України

План

Вступ.

1. Зовнішні економічні зв'язки України: сутність, структура, регіональні аспекти.
2. Форми зовнішніх економічних зв'язків.
3. Поняття та основні напрямки зовнішньої політики України.
4. Участь України в міжнародних економічних організаціях.
5. Вплив глобалізації на господарство України.
6. Перспективи оптимізації зовнішньо-економічних зв'язків України

Список використаної літератури

Вступ

Жодна з держав світу в сучасних умовах не може існувати відокремлено від інших країн та бути ізольованою від тих процесів, які відбуваються в регіоні або частині світу, де вона знаходиться.

Країни, їх національні господарства взаємодіють між собою у виробничій, економічній, політичній, військовій, культурній, гуманітарній, екологічній та інших сферах. Зовнішньоекономічні зв'язки стали більш актуальними і різнобічними, побудованими на основі рівноправності і взаємовигоди після того, як Україна стала незалежною, самостійною державою.

Найбільше значення у розвитку економіки України має зовнішня торгівля. Сьогодні задовольнити всі потреби населення зусиллями однієї країни важко. З цим завданням можна впоратись лише за умов добре розвинутої зовнішньої торгівлі. Зовнішня торгівля України складається з експорту і імпорту товарів і послуг.

Розвиток нашої держави тісно пов'язаний з її зовнішніми зв'язками з іншими країнами світу. Особливо велике значення мають економічні зв'язки, які здійснюються у формі зовнішньої торгівлі, міжнародної спеціалізації та кооперування, вкладення капіталів, обміну робочою силою, науково-технічною інформацією. Послугами. Вони відіграють велику роль в економічному розвитку України. З багатьма видами продукції Україна намагається вийти на світовий ринок. Зокрема, товари від нас вивозяться в 107 країн світу. Однак, ці товари мають низьку конкурентоспроможність, тому щоб Україна могла вийти на світовий ринок їй потрібно підвищувати якість товарів.

Дуже важливе значення у зовнішній торгівлі має співвідношення у експорті та імпорті сировини й готових виробів, їх асортимент. Найвигідніше для країни, коли в експорті переважає наукомістка готова продукція, а в імпорті — сировинна група товарів. Однак 80% експорту України становить сировина.

Таким чином, у зовнішніх зв'язках країни є ще значні проблеми, які чекають свого вирішення.

1. Зовнішні економічні зв'язки України: сутність, структура, регіональні аспекти.

Сукупність національних економік в їх взаємозв'язку становить *світове господарство*. Основою виникнення й розвитку світового господарства є поглиблення міжнародного територіального поділу праці. Цей процес полягає у спеціалізації національних економік на виробництві певних товарів та послуг і як наслідок — у безперервному зростанні обсягів обміну ними.

Зовнішні економічні зв'язки - система господарських зв'язків між національними економіками різних країн, що здійснюється на основі міжнародного поділу та інтеграції праці.

Міжнародний поділ праці (МПП) — вищий ступінь розвитку суспільного територіального поділу праці між країнами, що передбачає стійку концентрацію виробництва деякої продукції в окремих країнах.

Факторами міжнародного поділу праці є:

1. Природні: відмінності в наявності природних багатств; кліматичні умови; географічне положення; розмір трудових ресурсів тощо.
2. Рівень розвитку продуктивних сил різних країн.
3. Конкурентоспроможність як спроможність країни протистояти міжнародній конкуренції на власному ринку та на ринку «третіх країн».

Тривалий час міжнародний поділ праці виражався в поширенні міжнародної торгівлі. На певній стадії розвитку його проявом стають міжнародні потоки капіталу й робочої сили, а також виробнича кооперація між підприємствами різних країн, яка особливо активізувалася з другої половини ХХ ст. під впливом науково-технічного прогресу. Виробнича кооперація здійснюється у формі не лише обміну деталями, вузлами і технологіями між фірмами, але й створення спільних підприємств. Усе це є стимулом для розвитку міжнародної економічної інтеграції, в процесі якої взаємодії національних економік настільки посилюються й ускладнюються, що вони стають невід'ємним органічним доповненням, додатком одна до одної.

У міжнародному поділі праці Україна виділяється, насамперед, сировинними, капітало- та матеріаломісткими галузями (добувна промисловість, сільське господарство та галузі, що розвиваються на їх базі), а тому структура її експорту недосконала — понад 4/5 в ній складають сировинні товари та продукція первинної переробки.

Усі економічні зв'язки поділяють на:

- зовнішньоторгівельні
- науково-технічні
- інвестиційні
- кредитно-фінансові
- транспортно-економічні і т.д.

Поняття "*міжнародні економічні зв'язки*" ширше, ніж поняття "*міжнародна торгівля*". Перше охоплює також товарну торгівлю, інвестиції, міграцію робочої сили, науково-технічне співробітництво, міжнародний туризм тощо.

Міжнародна торгівля є традиційною і провідною формою економічних відносин між країнами. Вона складається з експорту та імпорту. **Експорт** — це продаж певною країною іншій товарів і послуг. Експорт раніше завезених з інших країн товарів називається реекспортом.

Основа експорту України складають чорні метали та вироби з них (прокат, труби), на які припадає понад 44% валютних надходжень від експорту, продукція хімічної та пов'язаних з нею

галузей промисловості (азотні добрива, продукти неорганічної хімії), мінеральні продукти (залізна і марганцева руда, концентрати, вугілля, цемент і будівельні матеріали, сіль та ін.), сільськогосподарські та продовольчі товари (цукор і вироби з нього, зерно, олія, м'ясо, молоко і молокопродукти та ін.). Експорт машин, устаткування і транспортних засобів складає менше 13% від загального його обсягу.

Імпорт — це ввіз до країни товарів, виготовлених в інших державах. На світовому ринку попит і пропозиція збалансовані і сприяють формуванню цін, що мають назву світових. Про розміри зовнішньої торгівлі свідчить **зовнішньоторговий обіг** - сукупна вартість у грошовому вираженні всіх виконаних операцій за певний період.

Основу імпорتنих надходжень становлять мінеральні продукти (майже 47%), насамперед паливо (природний газ, вугілля, нафта та продукти її перегонки), машини, устаткування і транспортні засоби. В Україну завозиться також продукція хімічної, фармацевтичної, харчової і легкої, деревообробної і целюлозно-паперової галузей.

У нинішніх умовах обсяг експорту України не відповідає можливостям товаровиробників і не забезпечує потреб країни у валютних надходженнях, зниження рівня інфляції.

Зовнішня економічна діяльність України потребує докорінної перебудови. У товарній структурі вивозу переважають вироби чорної металургії, залізна руда, кокс. Популярною стала форма бартерної основи, у формі **клірингу** – заліку взаємних вимог і зобов'язань (безготівкові розрахунки). Основним напрямом зовнішньоекономічної діяльності України є розвиток і поглиблення торгівельно-економічного співробітництва з країнами Східної Європи та країнами, що мають українську діаспору.

За сучасних умов Україна налагоджує прямі зовнішньоекономічні відносини з багатьма країнами світу. Так, на кінець 1999 року її визнали понад 170 країн світу, 130 з них встановили з Україною дипломатичні відносини. За даними Мінстату в 1995 році Україна мала з країнами далекого зарубіжжя позитивне сальдо розміром 1,3 млрд. дол. США. Основна частина експорту України припадає на Європу (49%), Азія (39%), Америка (8,3%), Африка (4%).

Нині відбувається процес доволі радикальної трансформації української зовнішньої торгівлі. Сучасний її етап розпочався, по суті, ще в другій половині 2013 р., коли, напередодні укладання «Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом», Росія в односторонньому порядку фактично запровадила превентивні обмеження на імпорт українських товарів. А у 2014 – 2015 рр. гібридна війна Росії проти України і пряма військова агресія Росії в Криму і на Донбасі стали чи не найпотужнішим чинником трансформації українсько-російської торгівлі з часів розпаду СРСР. Односторонні обмеження з боку Росії на імпорт українських товарів, як і взаємні обмеження у сфері українсько-російського військово-технічного співробітництва, спонукали українські підприємства до пошуку ринків збуту, альтернативних російському, а почасти – і джерел постачання цілого ряду товарів. Причому зазначені радикальні зрушення в українсько-російській торгівлі відбувалися на тлі економічних і соціально-політичних процесів глобального характеру. Зокрема, ідеться про несприятливу кон'юнктуру світових цін на товари, що становлять основу українського експорту: руду (-50 % за 12 міс.), метали (-40 %), соняшникову олію (-37,8 %), зернові (-9 %).

Згідно з даними Державної служби статистики (Держстату) України за дев'ять місяців 2015 р. сукупна вартість експорту українських товарів і послуг порівняно з аналогічним періодом 2014 р. скоротилася на 30,6 %, у тому числі сукупна вартість експорту українських товарів зменшилася на 32,7 %, а сукупна вартість експорту українських послуг скоротилася на 21,1 %. Що ж стосується сукупної вартості імпорту товарів і послуг в Україну, то за дев'ять місяців 2015 р. порівняно з аналогічним періодом минулого року вона зменшилася на 31,4 %, у тому числі сукупна вартість імпорту товарів в Україну скоротилася на 33,6 %, а імпорту послуг – на 20,8 %. В абсолютному обчисленні обсяги експорту товарів з України за січень – вересень 2015 р. становили 28 млрд 113,3 млн дол., а імпорту товарів в Україну – 27 млрд 376,3 млн дол. А сукупна вартість експорту послуг з боку України протягом зазначеного періоду становив 7 млрд 020,5 млн дол., тоді як вартість їх імпорту – 3 млрд 785,5 млн дол.

Оснoву товарної структури українського експорту становили недорогoцінні метали та вирoби з них – 26,6 %, продукти рослинного походження – 19,8 %, механічні та електричні машини – 10,1 % (а продукція машинобудування в цілому – 11,8 %), мінеральні продукти – 8,6 %, жири та олії тваринного або рослинного походження – 8,0 %, готові харчові продукти – 6,3 % та продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – 5,9 %. Як бачимо, цього року сукупна продукція сільського господарства та харчової промисловості посіла перше місце у вітчизняному експорті (34,1 %), тоді як гірничо-металургійний комплекс із виробництва чорних металів, який раніше очолював вітчизняний експорт, перемістився на друге місце (31,4 %).

Найбільшим зовнішньоторговим партнером України в торгівлі *продтоварами* за підсумками трьох кварталів 2015 року став Китай, який імпортував-експортував на 1,1 млрд. доларів.

Він став і найбільшим покупцем українських товарів, витратив на українську аграрну та харчову продукцію \$1,06 млрд (10,2% від загального експорту). Друге місце зайняла Індія (\$773 млн, або 7,5%), а третє - Єгипет (\$748 млн, або 7,2%).

Найбільшим продавцем імпортих продтоварів в Україну стала Німеччина (\$246 млн, 9,1% всього імпорту). Друге та третє місце у Польщі (\$237 млн, або 8,8% всього імпорту) та Росія (\$183 млн, або 6,8%).

Загалом аграрний імпорт склав 2,7 млрд. доларів, а експорт - 10,4 млрд. доларів.

2. *Форми зовнішньо-економічних зв'язків*

форми міжнародних економічних відносин:

- кредитно-фінансові відносини — надання позик і кредитів, експорт та імпорт капіталу;
- науково-технічне співробітництво — обмін науково-технічною інформацією, технічними, комерційними і виробничими знаннями та досвідом (т. зв. "ноу-хау"); торгівля патентами й ліцензіями; обмін новітніми технологіями; підготовка спеціалістів за рубежом; здійснення спільних наукових розробок і проектів (наприклад, у сфері дослідження космосу, охорони навколишнього середовища, охорони здоров'я);
- спільне підприємництво — створення підприємств, об'єднань, організацій на основі вкладання іноземного капіталу для спільного виробництва й збуту продукції, надання послуг тощо.

Кредитно-фінансові відносини. Україна, як держава з перехідним типом господарської системи, потребує значного фінансового забезпечення економічних реформ. З цією метою країна співпрацює з міжнародними валютними і кредитно-фінансовими організаціями — Міжнародним валютним фондом (МВФ), Світовим банком (СБ), Європейським банком реконструкції і розвитку (ЄБРР). Крім цього вона отримує позики і кредити від центральних і комерційних банків економічно розвинених країн — Німеччини, США, Італії, Франції, Японії та ін. В результаті формується державний борг України зовнішнім кредиторам, тому важливим завданням уряду є вмiле його обслуговування.

У системі міжнародних кредитно-фінансових відносин дуже велике значення для країни має ввiз і вивiз капіталів. Україна виступає здебільшого імпортером капіталів, оскільки її можливості вкладати їх в економіку інших країн надзвичайно обмежені. Найбільш ефективними є прямі іноземні інвестиції в українську економіку, тобто вкладання закордонними компаніями, підприємствами, банками тощо капіталів у грошовій або товарній формі в конкретні галузі економіки, створення за їх участю високорентабельних спільних підприємств та організацій, які працюють на прибуток.

Серед найбільших інвесторів України є:

- США,
- Німеччина,

- Великобританія,
- Нідерланди,
- Росія,
- Південна Корея,
- Кіпр,
- Швейцарія.

Найпривабливішими галузями української економіки для іноземних капіталовкладників є:

- харчова промисловість,
- торгівля,
- машинобудування,
- металообробка.

Однак обсяги прямих іноземних інвестицій в Україну поки що незначні: при загальній потребі не менше 40 млрд. дол. в економіку країни наразі вкладено 3,3 млрд. дол. закордонних інвестицій. Потенційних зарубіжних партнерів відлякує економічна й соціальна нестабільність у країні, відсутність стійкого інвестиційного законодавства, корупція серед державних чиновників тощо.

За участю іноземного капіталу в Україні створюються спільні підприємства, які характеризуються різною величиною статутного фонду, кількістю зайнятих працівників, профілем діяльності тощо.

Досить розвиненою і перспективною формою зовнішньоекономічної діяльності підприємств нашої країни є **кооперування виробництва**, що поширене здебільшого в машинобудуванні. Міждержавне кооперування — це встановлення тісних зв'язків між підприємствами різних країн, що спільно виготовляють певну продукцію. Такі великі комплекси, як Південний машинобудівний завод у Дніпропетровську (випуск ракетноносіїв), Запорізький завод авіадвигунів "Мотор-Січ" чи Київський авіаційний завод ім. О. Антонова, мають численні виробничі зв'язки із партнерами з країн колишнього СРСР, насамперед, російськими підприємствами. Між ними налагоджується кооперування і в науково-технічній сфері.

В цілому Україна має значні перспективи розвитку різних форм міжнародного науково-технічного співробітництва: від підготовки зарубіжних спеціалістів у вищих навчальних закладах до участі у спільній зі США, Росією та Норвегією програмі "Морський старт" (запуск космічних кораблів з океану на базі українських ракетноносіїв "Зеніт").

Виїзд громадян України за її межі з метою відпочинку чи заробітку, як і в'їзд на її територію громадян інших країн з цією ж метою, супроводжується міждержавними валютно-фінансовими потоками, тому міждержавний рух туристів і робочої сили також належить до зовнішньоекономічних зв'язків. Щорічно українські курорти, будинки відпочинку, туристичні бази, дитячі табори, а також власники приватних будинків приймають сотні тисяч відпочиваючих, що позитивно впливає на розвиток економічних зв'язків України.

3. *Поняття та основні напрямки зовнішньої політики України.*

Складною і невід'ємною частиною політичної діяльності будь-якої держави є *зовнішня політика* – курс держави в міжнародних справах, що забезпечує специфічними засобами і методами захист її суверенітету і незалежності, досягнення життєво-важливих національних інтересів і мети. Зовнішня політика спрямована регулювати взаємовідносини між державами на міжнародній арені. Її спрямованість та ефективність визначаються значною мірою внутрішнім станом і внутрішньою

політикою держави, її економічним і військовим потенціалом, масштабами території, кількістю населення, а також політичним режимом, державною ідеологією тощо.

Після проголошення незалежності України існувала велика кількість проблем, що заважало в формуванні позитивного *іміджу держави*. Однією із таких проблем, наприклад, був економічний фактор – шалена інфляція, закриття заводів, зріст безробіття, нерівні умови ведення бізнесу й конфлікти інтересів, корупція і т. ін. Все це створювало імідж нестабільності та посилювало недовіру іноземних інвесторів до економіки України, гальмувало налагодження рівноправних економічних стосунків з іншими країнами світу.

Проте Україна, в силу своїх можливостей, проводить виважену, послідовну та цілеспрямовану зовнішньополітичну діяльність і прагне до співробітництва з усіма зацікавленими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав.

Головними цілями зовнішньої політики України є: забезпечення найбільш сприятливих умов для подальшої трансформації суспільства, його соціально-політичного, економічного і духовного розвитку, досягнення загальної безпеки, розвитку дружніх відносин і всебічної співпраці з іншими країнами світу.

У реалізації зовнішньої політики Україна керується *принципами* добровільності, взаємоповаги, невтручання у внутрішні справи, прагне до розв'язання будь-яких міжнародних суперечок винятково мирними засобами. Неухильно дотримується міжнародних стандартів прав людини, забезпечує права національних меншин, які проживають на її території, і вживає належні заходи до збереження національної самобутності української діаспори відповідно до міжнародного права.

Україна проводить досить активну, гнучку та збалансовану зовнішню політику, розвиваючи двосторонні міждержавні відносини, розширюючи участь в європейському інтеграційному процесі, взаємодіючи з державами СНД.

Зовнішня політика України спрямована на виконання таких найголовніших *завдань*:

1. Утвердження і розвиток України як незалежної демократичної держави.
2. Збереження територіальної цілісності держави, недоторканість її кордонів.
3. Вхідження національного господарства до світової економічної системи для його повноцінного економічного розвитку, підвищення добробуту народу.
4. Створення вигідних умов для підтримання контактів з українською діаспорою, керуючись при цьому міжнародним правом.
5. Діяльність на міжнародній арені як надійного партнера.
6. Захист прав та інтересів громадян України, її юридичних осіб за кордоном.

Крім того, першочерговим *пріоритетом зовнішньої політики* нашої держави є надійний захист прав громадян України за кордоном. Необхідно, щоб наші співвітчизники всюди й завжди відчували реальну увагу та допомогу з боку власної держави (це стосується мільйонів українських громадян, які з різних причин виїжджають за кордон).

4. Участь України в міжнародних економічних організаціях

В останні десятиліття поглиблення міжнародного поділу праці спричинило особливо тісне зрощування національних господарств окремих країн. Так виникла міжнародна економічна інтеграція — об'єктивний процес розвитку особливо глибоких і стійких взаємозв'язків між окремими групами країн. Інтеграція проявляється у стиранні бар'єрів між економіками різних держав. **Міжнародна економічна інтеграція** — це такі міждержавні відносини, що базуються на відсутності будь-якої форми дискримінації іноземних партнерів у кожній з економік.

Одна з найважливіших в економічному плані міжнародних організацій, членом якої прагне стати Україна, — Європейський Союз. Перспективи вступу до неї нашої держави поки що не дуже чіткі. Проте на сьогодні Україна є членом та співпрацює з низкою інших міжнародних організацій економічного спрямування. Серед них передусім СОТ, СНД, ГУАМ.

Найважливішим фактором, що сприяє розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України, є членство України в міжнародних економічних організаціях. Це, насамперед, її членство в Міжнародному валютному фонді (МВФ) та в організаціях, що входять до Групи Світового банку: Міжнародному банку реконструкції і розвитку (МБРР), Міжнародній фінансовій корпорації (МФК), Міжнародній асоціації розвитку (МАР), Багатосторонньому агентстві з гарантій інвестицій (БАГІ) і Міжнародному центрі із врегулювання інвестиційних спорів (МЦВІС). МВФ і Всесвітній банк — юридично самостійні організації. Всесвітній банк покликаний сприяти економічному росту в країнах, що розвиваються, і країнах з перехідною економікою і з цією метою здійснює допомогу шляхом довгострокового фінансування проектів і програм розвитку. МВФ покликаний забезпечувати в цілому баланс міжнародної валютної системи, включаючи надання допомоги країнам-членам шляхом короткострокового кредитування.

Сприяє зовнішньоекономічним зв'язкам України її членство в Конференції Організації Об'єднаних Націй з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД) і в Організації Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНИДО), а також процес зближення України з Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Україна є учасником деяких економічних структур СНД, бере участь як спостерігач в Євразійському економічному співтоваристві (ЄврАзЕС). Вона виступила з ініціативою створення об'єднання ГУУАМ (Грузія, Україна, Узбекистан, Азербайджан, Молдова), що виступає нині як перспективна сполучна ланка економік Азіатсько-Тихоокеанського і Європейського регіонів, і, насамперед, як міждержавна структура, що забезпечує в майбутньому постачання в Європу енергоносіїв з району Каспійського моря. Вона виступила також ініціатором створення Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) у складі 11 причорноморських країн, бере участь в Угоді про заснування Чорноморського банку торгівлі і розвитку та в інших пов'язаних з діяльністю ОЧЕС домовленостях.

Україна також є членом Світової організації торгівлі, основним завданням СОТ є лібералізація міжнародної торгівлі, створення глобального правового порядку в сфері торговельних, тарифних, митних, інвестиційних та інших міжнародних економічних відносинах шляхом взаємного надання членами СОТ спеціального сприятливого правового режиму в економічній сфері для суб'єктів господарської діяльності, включаючи режим найбільшого сприяння в торгівлі, гармонізації національного законодавства відповідно визначеним базовим стандартам і нормам, врегулювання торговельних розбіжностей і спорів.

Неабияке значення для зовнішніх економічних зв'язків мають економічні відносини з ЄС. ЄС виступає найбільшим надавачем двосторонньої підтримки Україні. Сфера співробітництва між ЄС та Україною дуже різноманітна: наука і технологія, вища освіта, промисловість, сільське господарство, енергетика, транспорт, телекомунікації тощо.

Європейський Союз надає гранти, економічну, технічну та фінансову допомогу у формі позик для підтримки платіжного балансу, а також виступає найбільшим інвестором в Україні.

Заходи, що здійснюються у сфері інституційної реформи і розвитку, зосереджуються на адаптації інституційної структури, яка сприяє розвитку суспільства на базі демократичних принципів та ринкової економіки.

Суть таких заходів полягає в наступному:

- сприяння адаптації українського законодавства до вимог світового ринку;
- забезпечення підтримки процесу реформ шляхом підготовки державних службовців на центральному і місцевому рівнях;
- сприяння розробці всебічної політики зайнятості і вирішенню питань безпеки праці, а також перепідготовки та перекваліфікації працівників;
- забезпечення підтримки в посиленні соціального захисту населення;
- сприяння розвитку системи кваліфікаційного навчання менеджменту для підтримки підприємництва в Україні.

Позитивним у співпраці України з ЄС є укладення угоди про Партнерство і Співробітництво, яка передбачає допомогу Співтовариства у справі поступового зближення валютної політики України з політикою Європейської валютної системи. Інтеграція у світові валютні системи має стати для України стратегічно важливим напрямом, оскільки для економічних та соціальних зрушень непотрібні доступ до Міжнародного капіталу та валютна стабільність. Україною підписана Угода про торгівлю з країнами ЄС, але для повної її реалізації потрібно укласти цілу низку домовленостей, зокрема у сфері стандартизації і сертифікації товарів. Україна ще не досягла такого рівня конвергенції з економікою країн Західної Європи і не може відповідати висунутим критеріям (обмеження щодо темпів інфляції, банківських процентних ставок, процентів за державними цінними паперами, обмінних курсів валют, основних параметрів податкової політики), необхідним для майбутньої валютної інтеграції на найближчий період.

Стратегічною метою України є її приєднання до Європейського Союзу. Це сприятиме повній інтеграції України у Світову економіку, основою якої є урядом підписана угода про співробітництво з ЄС. Однак, на сьогоднішній день існує низка недоліків співпраці України та Європейського Союзу.

Світові аналітики виділяють можливі негативні наслідки, які можуть зробити Україну ще слабкішою на світовій арені, ніж вона є зараз.

Перш за все, це є наслідки дотаційної політики Євросоюзу, адже, видача великих сум для держави, може призвести до втрати місцевої економіки свого державного суверенітету, оскільки управління фінансами та економікою буде здійснювати Євро Союз.

По-друге, висока конкуренція на європейському ринку продовольчих та промислових товарів залишають українську продукцію без шансів, зокрема для України дістануться дорогі європейські продукти, які не зможуть конкурувати з вітчизняними продуктами.

Україна в інтеграційних процесах як основну мету визначає співробітництво з різними міжнародними організаціями та фінансовими інституціями. Ця співпраця направлена на розвиток економічних, соціальних та геополітичних процесів в Україні. Інтеграція України в світову спільноту має як позитивні так і негативні наслідки. Основним пріоритетним напрямом у розвитку інтеграційних процесів України є вихід її на світовий ринок як держави з позитивним економічним та політичним іміджем.

Перспектива членства в ЄС для України є додатковим вагомим стимулом та мотиваційним фактором внутрішніх реформ, цивілізованого врегулювання всіх внутрішніх та зовнішніх неузгодженостей. Від інтеграції України до ЄС виграють не тільки ці дві сторони, але й уся центрально континентальна Європа, адже після розширення Європейського Союзу за рахунок країн Центрально-Східної Європи та держав Балтії, Європейський союз максимально наблизився до України, що надає особливого статусу їхнім відносинам і створює реальні можливості для співпраці.

5. *Вплив процесів глобалізації на господарство України.*

Виникнення і діяльність міжнародних економічних об'єднань є проявом інтеграційних процесів у світовому господарстві, що здійснюються на рівні національних економік. Однак на сьогодні характерні інтеграційні процеси і на мікрорівні (окремих підприємств). Однією з форм їх прояву є злиття фірм. Це може стосуватися тих фірм, які виробляють подібні або однорідні товари. Об'єднання підприємств відбувається також на основі вузької спеціалізації підприємств на випуску комплектуючих та кооперування для випуску певної кінцевої продукції. У результаті поглиблення інтеграційних процесів на мікрорівні виникають транснаціональні корпорації (ТНК) —

господарські об'єднання, до яких «ходять» первинні (материнські) підприємства та їхні закордонні філії. Материнською називають ту компанію, що започаткувала створення компаній за кордоном.

Перші ТНК з'явилися ще на початку ХХ ст. Однак масовим явищем, що визначає хід економічного розвитку світу, ТНК стали у другій половині ХХ ст. Переважна більшість материнських компаній розміщується в розвинутих країнах. У даний час ТНК, за оцінками фахівців, контролюють від 20 % до 25 % світового ВВП, а на товарообмін між материнськими компаніями та їхніми закордонними філіями припадає 33 % світової торгівлі.

Чи знаєте ви, що...
З 1997 р. в Україні простежується здебільшого зростання обсягів прямих іноземних інвестицій, але загальний обсяг їх незначний. Так, на одного мешканця України припадає тільки 14 дол. США іноземних інвестицій (Угорщини — 83 дол., Польщі — 107 дол.). До десятки основних країн-інвесторів, на яку припадає майже 83% загального обсягу прямих інвестицій, входять: Кіпр, Німеччина, Нідерланди, Австрія, Велика Британія, Російська Федерація, Сполучені Штати Америки, Франція, Віргінські острови та Швеція.

Процеси міжнародної інтеграції на сьогодні вступили в найвищу стадію свого розвитку яку називають глобалізацією. Сприяв цьому переходу бурхливий розвиток науки, техніки, інформатики, що перетворило земну кулю в тісно переплетений клубок техніко-виробничих, торгових, фінансових та інших взаємозв'язків.

Чи знаєте ви, що...
Термін «глобалізація» вперше був запроваджений американським економістом Т. Левіттом у статті, опублікованій у 1983 р., для означення феномену злиття ринків окремої продукції. У 1990-х роках — на початку ХХІ ст. розуміння глобалізації наповнюється ширшим — змістом та охоплює всі сфери людської діяльності: економіку, політику, культуру тощо.

Становлення глобальної господарської системи посилює залежність національних економік від зовнішніх впливів, стирає роль державних кордонів, органів державної влади. На перший план у регулюванні взаємовідносин між країнами, людьми і суспільством виходять міжнародні організації, які використовують досвід управління, напрацьований різними державами.

Чи знаєте ви, що...
Україна посідає 42 місце у світі за рівнем глобалізації. Такого висновку дійшли автори щорічного «Рейтингу Глобалізації» за підсумками 2007 року. Укладаючи його, враховують ступінь економічної інтеграції, кількість користувачів Інтернет, участь у міжнародній політиці. Найбільш глобалізованою країною визнано Ірландію. На другому місці — Сінгапур, на третьому — Швейцарія.

Глобалізація розвивається нерівномірно в різних регіонах світу, а окремі держави відіграють у цьому процесі різну роль. Унаслідок процесів економічної та фінансової глобалізації сформувався очевидний соціально-економічний розрив між невеликою групою високорозвинених країн («глобальними лідерами») та іншими країнами світу («глобальними аутсайдерами»). Так, на 20 % населення світу, яке живе в економічно розвинених країнах, припадає 86 % світового ВВП, а на 20 % найбільш бідного — тільки 1 % ВВП. Під тиском глобалізації додаткового навантаження зазнають так звані «перехідні» суспільства, до яких належить і Україна. Проблеми, які супроводжують глобалізацію, додаються у них до численних інших проблем загальнодержавного значення.

Економічна глобалізація призводить також до низки негативних наслідків. Так, зменшується можливість окремих держав впливати на стан власних ринків, збільшується вірогідність

виникнення криз, збільшується вплив світових криз на окремі країни. Проблемою є також те, що економіка багатьох держав поступово потрапляє під все більший вплив ТНК і міжнародних організацій. Вони мають свої цілі, які можуть суперечити національним інтересам суверенних держав. Найбільші ризики процесів глобалізації щодо економіки України пов'язані з меншою можливістю, порівняно з розвинутими країнами, скористатись глобальними фінансами, впливати на них, утримувати належний баланс експортно-імпортних операцій.

Для економіки України глобалізація створює й цілу низку важливих переваг, які полягають у можливостях розширювати зв'язки з основними учасниками глобального фінансового ринку, ТНК і міжнародними фінансовими організаціями, ширше використовувати іноземні інвестиції та нові технології.

6. *Перспективи оптимізації зовнішньо-економічних зв'язків України*

Об'єктивна необхідність інтеграції України у світове господарство і розвитку її міжнародних відносин безпосередньо впливає передусім з потреб використання у національній системі відтворення міжнародного поділу праці для прискорення переходу до ринкової економіки країни з метою її розвитку і зростання багатства суспільства. Така необхідність сприяє формуванню ефективної структури економіки країни.

Поряд з об'єктивною необхідністю інтеграції України у світове господарство та розвитку її зовнішньоекономічних відносин існують і об'єктивні можливості для таких процесів. До них насамперед належить економічний потенціал нашої країни. Об'єктивною ж можливістю, в свою чергу, для інтеграції у світове господарство є вироблення механізму зовнішньоекономічних зв'язків, по-перше, на макрорівні – загальнодержавному; по-друге, на мікрорівні підприємств. Поєднання об'єктивної необхідності та можливостей входження України у світове господарство робить цей процес закономірним.

Загалом у наш час потрібно всебічно розглядати зовнішньоекономічні зв'язки не тільки міжнародним економістам та науковцям, прогнозуючи глобальні тенденції ринків зарубіжних держав, але і національним виробникам, продукція яких має потенціал виходу на міжнародні ринки збуту. Зовнішньоекономічні зв'язки України в сучасних умовах стають могутнім засобом прискорення науково-технічного розвитку та інтенсифікації економіки.

Економічний стан будь-якої країни світу багато в чому визначається обсягом та структурою її зовнішньоекономічних зв'язків. Для України цей фактор взагалі має домінуюче значення, оскільки в умовах сталого скорочення внутрішнього попиту на промислову продукцію зовнішня торгівля практично залишається єдиним вагомим чинником оздоровлення національної економіки та джерелом надходження валютних ресурсів, вкрай необхідних для придбання товарів критичного імпорту та модернізації й структурної перебудови виробництва.

В свою чергу, враховуючи актуальність налагодження зовнішньоекономічних зв'язків, багато вітчизняних та закордонних науковців сучасності досліджують даний процес, проводячи наукові дослідження з формуванням відповідних визначень. В своїй єдності вони є однотипними і не мають суттєвих розбіжностей і загалом наголошують на тому, що зовнішньоекономічні зв'язки є макроекономічною категорією, яка має історичні, економічні та соціальні чинники об'єктивної доцільності існування та охоплюють весь спектр діяльності на державному рівні в розрізі міждержавних економічних відносин шляхом реалізації сукупності напрямів, форм, методів та засобів співробітництва між країнами.

Однак не дивлячись на глибину сучасної економічної думки відносно сутті та напрямів зовнішньоекономічних зв'язків України, стан економічної практики свідчить про необхідність

подальших досліджень в розрізі питань зовнішньоекономічної політики взагалі та необхідності зміцнення зовнішньоекономічних зв'язків як похідної.

В основі необхідності налагодження зовнішньоекономічних зв'язків лежить історичний чинник, який свідчить про суспільний початок будь-яких економічних досягнень шляхом формування державності та її поступового розвитку. З історичних джерел відомо, що організовані суспільства, які існували на нинішній території України, завжди підтримували економічні зв'язки із зовнішнім світом. Тож з огляду на власні культурні та історичні традиції Україна має всі можливості для того, щоб стати рівноправним членом європейської спільноти. Історичний досвід показує, що добре налагоджені зовнішньоекономічні зв'язки завжди були засобом подолання кризових явищ відродження та зміцнення власної економіки.

В.І. Лишиленко виправдано зазначає що жодна країна світу, на якому б рівні економічного розвитку вона не знаходилася, не може нормально розвиватися поза світовим господарством без тісних економічних зв'язків з іншими країнами. Зовнішньоекономічні зв'язки сприяють прискореному розвитку науково-технічного прогресу і зростанню національного доходу, впливають на атмосферу довіри між народами та підвищення рівня життя народу. Україна не є винятком даного твердження і це створює об'єктивну необхідність формування висновків щодо доцільності формування зовнішньоекономічної політики держави адекватної ринковим умовам та глобалізації, а зовнішньоекономічні зв'язки є сукупністю дієвих форм та напрямів її практичної реалізації.

Зважаючи на практичний аспект, слід зауважити, що за кількісними характеристиками виробничого, науково-технічного та інтелектуального потенціалу Україна може бути гідним партнером у світогосподарських взаємовідносинах. За сприятливих умов цей потенціал дозволяє послідовно вирішувати завдання оптимізації її зовнішніх зв'язків, розв'язанню цього завдання сприяють такі об'єктивні чинники, як багаті природні ресурси, вигідне географічне положення нашої країни, наявність необхідної інфраструктури, що обслуговує зовнішньоекономічні зв'язки тощо.

Україна, маючи значний потенціал, здатна відтіснити майбутніх партнерів з їх деяких усталених сфер збуту продукції, позбавити прибутків, як зазначає Н.А. Стельмащук у своїй праці «Перспективи зовнішньоекономічних зв'язків України в економічному світовому співтоваристві»: «Сьогодні Європу влаштовує ситуація конкурентної неспроможності України. Розвинені держави, скоріш за усе, не мають намірів надати нам допомогу за рахунок можливого погіршення економічної ситуації в своїх країнах». На протигагу даному судженню О.О. Логвиненко та І.М. Сорокатыг зазначають, що «Україна зараз знаходиться в стадії соціально-економічних перетворень тому виникає потреба комплексного аналізу наявних у регіонах можливостей для зовнішньоекономічних зв'язків, вибору підприємствами оптимальної стратегії виходу на міжнародні ринки і розробки тактичних прийомів її реалізації. Для України європейська інтеграція – це шлях модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентної спрямованості вітчизняного виробника, вихід на світові ринки, зокрема ринок ЄС». Таким чином, беззаперечним є формування висновку стосовно того, що зовнішньоекономічні зв'язки є об'єктивною необхідністю сьогодення України. В свою чергу, їх зміцнення є шляхом покращення економічного стану та передумовою економічного зростання.

Н.М. Штангей та В.Ю. Аксьонова зазначають, що «основними причинами які стимулюють розвиток зовнішньоекономічних зв'язків є нерівномірність економічного розвитку різних країн світу; відмінності в сировинних ресурсах; відмінності в людських ресурсах; нерівномірність розміщення фінансових ресурсів; характер політичних відносин; різний рівень науково-технічного розвитку; специфіка географічного положення та природно-кліматичних умов». Думки авторів є слушними, адже дійсно ці причини актуалізують необхідність налагодження та зміцнення

зовнішньоекономічних зв'язків, що, в свою чергу, дасть змогу створити співставний рівень економічного розвитку та створить умови для рівноправної участі у міжнародних відносинах.

Система зовнішньоекономічних зв'язків як з теоретичної так і з практичної точок зору не позбавлена проблем, які виникають у зв'язку з невідповідністю національної інфраструктури зовнішньоекономічних зв'язків стандартам міжнародних організацій, при виборі оптимального варіанту інтеграції України в світогосподарську систему. До того ж, складність даної ситуації обумовлена не тільки необхідністю здійснення різновекторного інтеграційного співробітництва з різними країнами, але й будівництва принципово нової інституційної структури управління зовнішньоекономічними зв'язками, які є складовою частиною економіки України.

Підводячи підсумки, доречним буде відзначити, що нині Україна має зовнішньоекономічні зв'язки та здійснює зовнішньоторговельні операції більш ніж 200-ми країнами світу. Для України більш перспективними є вихід на світовий ринок у своїй державно економічній цілісності з наступною інтеграцією у світову економіку. На даному етапі економічного розвитку наша держава має сконцентрувати свої зусилля на зміцненні зовнішньоекономічних зв'язків і функціонування механізму їх реалізації має бути спрямоване передусім на реалізацію загальнодержавних інтересів.

Отже, зовнішньоекономічні зв'язки України потрібні для органічного інтегрування у всесвітні структури з метою закріплення миру та безпеки ефективного розвитку економіки, науки, освіти та культури, формуванню єдиного екологічного чистого простору Землі, задоволення особистих потреб громадян. Тому вкрай необхідним є створення їх монументальних, стійких засад, які були б фундаментом, базисом формування ефективного правового та економічного майбутнього країни як на національному, так і на міжнародному рівні.

Контрольні запитання

1. Які зовнішньоекономічні зв'язки Україна має з країнами світу.
2. Яку зовнішню політику веде Україна на міжнародній арені
3. Які бувають форми економічних відносин
4. Що таке міжнародна економічна інтеграція?
5. Що таке міжнародна економічна інтеграція?
6. Членом яких міжнародних організацій, у системі яких здійснюється економічна співпраця, є Україна?
7. На яких рівнях здійснюються інтеграційні процеси у світовому господарстві?
8. Що розуміють під процесами глобалізації?

Список використаної літератури

1. Слюсаренко А.В. «Зовнішньоекономічні зв'язки України та необхідність їх зміцнення»
2. Л.Т Шевчук Регіональна економіка: навчальний посібник : рек. МОНУ / Л. Т.
3. Абрамов В., Пила В. Регіональна економічна політика України на сучасному етапі// Економіка України,- 1993,- ff 8.- С. 21-26.

4. Кулицький С. Питання трансформації української зовнішньої торгівлі на сучасному етапі [Електронний ресурс] / С. Кулицький // Україна: події, факти, коментарі. – 2015. – № 23. – С. 49–59. – Режим доступу: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2015/ukr23.pdf>. – Назва з екрану.

5. Гілецький Й.Р. Економічна і соціальна географія: Підручник для учнів 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів.-Тернопіль :Підручники і посібники,2009.-272с.

6. Гілецький Й.Р. Економічна і соціальна географія: Посібник для абітурієнтів / Йосип Романович Гілецький, Роман Радославович Сливка, Михайло Миколайович Богович. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2005. – 400 с. оливок А.П., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Вступ до економічної і соціальної географії: підручник. – К.: Либідь, 1996.

7. Гілецький Й.Р., Подоліук С.М., Венгерчук С.М. Економічна і соціальна географія України Тести і практичні роботи. 9 клас. Практикум для учнів.- Івано-Франківськ, Лік, 2009.-160с.

8. Дністрянський М. С. Політична географія та геополітика України. Тернопіль, 2010.

9. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К., 1998

10. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навчальний посібник. – К.: Вища шк., 1996.

Тести

1. Для зовнішніх зв'язків держави важливе значення має

А. чисельність її мешканців;

Б. її економіко- та політико- географічне положення.

2. Україна в основному експортує продукцію...

А. нафтогазоносного комплексу;

Б. чорної металургії, агропромислового комплексу.

3. Україна в основному імпортує продукцію...

А. нафтогазоносного комплексу;

Б. чорної металургії, агропромислового комплексу.

4. Провідне місце в імпорті України серед країн Європи займає....

А. Болгарія

Б. Італія

В. Франція

Г. Німеччина

5. Можливість України надавати міжнародні транспортні послуги пов'язана....

А. з розмірами території

Б. зі сприятливим географічним положенням

6. Процес розвитку особливо стійких взаємовідносин між окремими групами країн називають.....

А. міжнародний поділ праці

Б. міжнародними інвестиціями

В. міжнародною економічною інтеграцією

Г. міжнародною спеціалізацією і кооперуванням

7. Однією з найважливіших в економічному плані міжнародних організацій, членом якої прагне стати Україна є...

А. СОТ

Б. ЮНЕСКО

В. СНД

Г. ЄС

8. Регіональне об'єднання чотирьох держав

А. СНД

Б. СОТ

В. ГУАМ

Г. ЄС

9. Формування ТНК є проявом є проявом поглиблення інтеграційних процесів у світовому господарстві

А. макrorівні

Б. мікрорівні

В. мезорівні

10. Процеси міжнародної інтеграції на сьогодні виступили в найвищу стадію свого розвитку, яку називають..

А. світовим господарством

Б. міжнародною спеціалізацією

В. глобалізацією

11. До переваг процесів глобалізації слід віднести...

А. зростання впливу ТНК на економіку окремих країн

- Б. поглиблення розриву між рівнем розвитку груп країн світу
- В. зростання впливу світових криз на економіку окремих країн
- Г. поглиблення міжнародних інтеграційних зв'язків

Практична робота

Тема: Зовнішні економічні та політичні зв'язки України

Мета: Вивчити методологічні та теоретичні засади сучасних зовнішніх політичних та економічних зв'язків України. Детально охарактеризувати місце України в світовому господарстві, а також вплив глобалізації на економіку країни.

План

1. Міжнародний поділ праці та світове господарство.
2. Вивчити обсяги і структуру зовнішньої торгівлі України.
3. Охарактеризувати динаміку обігу зовнішньої торгівлі України за період з 1990 р. до 2010р.
4. Охарактеризувати зовнішню торгівлю послугами (за видами).
5. Виявити соціально-географічні закономірності матеріально-технічного співробітництва України з державами світу.
6. Які загальні риси географії та структури українського експорту та імпорту.

Самостійна робота студентів

Завдання 1. Підготувати презентацію на тему: «Україна на початку нового століття: особливості та перспективи розвитку».

Завдання 2. Побудувати діаграми «Обсяги експорту та імпорту України в 2015 році». Визначити найбільші позиції експорту та імпорту, та пояснити це із сучасною зовнішньо-економічною політикою України.

Тема № 17.

Україна і її взаємини з економіко – політичними об'єднаннями .

Лекція

План

1. Україна і міжнародні організації.
2. Загальнополітичні об'єднання. Співпраця України з ООН.
3. Україна в Раді Європи та ОБСЄ.
4. Україна в СНД: економічні та політичні аспекти співробітництва.
5. Взаємини України з міжнародними економічними об'єднаннями.
Україна і СОТ.
6. Україна в ОЧЕС.
7. Взаємини України і ГУАМ.

1. Україна і міжнародні організації .

Україна бере активну участь у формуванні політичних умов на міжнародній арені тим, що є членом багатьох впливових міжнародних організацій, в межах яких вона провадить активну роботу, яка, до того ж, віддзеркалює не лише загальні, а й національні інтереси нашої держави

На сучасному етапі міжнародні організації як форма міжнародного співробітництва та багатосторонньої дипломатії відіграють надзвичайно важливу роль. Для сучасних міжнародних організацій визначальною рисою є подальше розширення їх компетенцій та ускладнення структури. Нині загальна кількість таких організацій наближається до 5 тисяч, з яких понад 400 - міжурядові. Тому можна із впевненістю говорити про світову систему міжнародних організацій, в центрі якої, безперечно, перебуває ООН.

На сьогодні Україна - повноцінний член світової спільноти, чого не можна сказати про не таке вже й далеке минуле. Здобуття Україною державної незалежності поряд з багатьма іншими питаннями висунуло цілу низку проблем у сфері міжнародних відносин. Це і вироблення власної позиції, стилю та навичок у відносинах із зовнішнім світом, це і новий, самостійний тип взаємин з

державами колишнього СРСР, так званим "близьким зарубіжжям", це, з рештою включення України в інтеграційні процеси, які розгорнулися серед розвинутих країн Європи.

Суверенність держави, окрім іншого, означає самостійність її зовнішньої політики. Набуття Україною ознак повноцінно розвиненої держави, суб'єкта міжнародних відносин відбувається за досить складних, суперечливих і певною мірою унікальних умов. Після тривалого періоду монополії правлячих кіл у визначенні зовнішньополітичного курсу до його формування тепер причетні сили з різними, часто протилежними соціально-політичними позиціями, і це ускладнює вироблення загальнодержавного курсу у міжнародних відносинах нашої країни.

Основні правові норми становлення України як суб'єкта міжнародних відносин закладені в Декларації про державний суверенітет України, де є спеціальний десятий розділ "Міжнародні відносини", в якому зазначено, що "вона як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торгівельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для забезпечення національних інтересів у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, технічній та спортивних сферах. Україна виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, бере участь у загальноєвропейському процесі та в європейських структурах".

Нині Україна є членом більш ніж 40 як міжурядових, так і неурядових міжнародних організацій.

Відтоді, як досягнута незалежність, зростає авторитет України як члена багатьох універсальних міжнародних організацій, у фундації яких вона брала участь (ООН та ін.). Нашу державу прийнято до складу престижних міжнародних організацій, зокрема до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку. Українська держава стала повноправною учасницею Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), підписала документи про співробітництво та партнерство з Європейським Союзом (ЄС), НАТО, Західноєвропейським Союзом (ЗЄС). Багато зусиль було докладено, щоб стати повноправним членом такої впливової міжнародної регіональної інституції як Рада Європи (РЄ).

2. Загальнополітичні об'єднання і Україна.

Співпраця України з ООН

Особливе і визначне місце в зовнішній політиці України належить співробітництву з Організацією Об'єднаних Націй. Український народ може пишатися тим, що його країна була однією з держав-засновниць цієї глобальної міжнародної організації.

ООН- глобальна міжнародна організація, заснована 24 жовтня 1945 р. на конференції у Сан – Франциско на підставі Хартії Об'єднаних Націй. Штаб квартира в Нью – Йорку.

Про місце і роль України в ООН до проголошення незалежності колишній міністр закордонних справ А. Зленко заявив: "Про нас знають в ООН як про країну, яка протягом усієї історії ООН робила вагомий внесок у сприяння процесу роззброєння, розгляду широкого комплексу економічних, соціальних, гуманітарних проблем, питань боротьби з колоніалізмом, расизмом, апартеїдом, підтримувала боротьбу поневолених народів за своє визволення".

Для України, яка прагне твердо закріпитися у світових міжнародних організаціях та проводити власний зовнішньополітичний курс, членство в ООН є однією з умов міжнародних гарантів її національної безпеки.

Перетворення України на самостійну демократичну державу відкриває для неї простір для доказу того, що вона є вагомим чинником міжнародного життя. Роки, що минули від дня здобуття незалежності показали: позицію України в ООН поважають, і її інтереси враховуються під час прийняття важливих рішень.

Вагому позицію України в ООН можна визначити тим, що вона (третя за ядерним потенціалом держава) першою в історії людства добровільно відмовилася від ядерної зброї, приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), ратифікувала угоду про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО-1). Це дало змогу Президентові України Л. Кучмі, виступаючи на спеціальному урочистому засіданні Генеральної Асамблеї ООН з нагоди 50-ї річниці ООН 22 жовтня 1995 р., запропонувати встановлення особливого статусу з міжнародними гарантіями безпеки, консолідованою фінансовою і технічною допомогою, моральними стимулами для країн, які відмовилися від ядерної зброї, через реалізацію нової програми ООН "Світ ХХІ сторіччя без ядерної зброї".

Участь України в ООН є одним із найбільш рентабельних у політичному плані зовнішньополітичних механізмів України. Внесок України до ООН на душу населення становить приблизно 86 центів на рік - тобто весь обсяг корисної діяльності ООН від блакитних шоломів до вакцини проти дифтерії коштувало громадянину України за місяць менше, ніж поїздка в міському транспорті.

Цілі розвитку для України у складі ООН- це 6 орієнтирів та 13 конкретних завдань на довгострокову перспективу, адаптованих з урахуванням особливостей національного розвитку нашої країни. Задля досягнення визначених цілей та бажаного рівня розвитку, необхідно проводити таку економічну політику, яка покращить достаток усього народу України.

Ціль 1. Подолання бідності

Завдання 1: Зменшити вдвічі кількість населення, вартість добового споживання якого не перевищує 4,3 дол. США за паритетом купівельної спроможності, в порівнянні з 2001 роком.

Завдання 2: Зменшити на третину частку бідного населення (згідно з показниками визначеними національною межею бідності).

Ціль 2. Забезпечення доступу до якісної освіти впродовж життя

Завдання 3: Підвищити рівень населення, які охоплюються освітніми закладами, в порівнянні з 2001 роком.

Завдання 4: Підвищити рівень якості освіти.

Ціль 3. Забезпечення сталого розвитку довкілля

Завдання 5: Збільшити на 12% частку населення, що має доступ до чистої питної води в період з 2001 до 2015 р.р.

Завдання 6: Стабілізувати забруднення повітря стаціонарними джерелами.

Завдання 7: Розширити мережу заповідників та природних національних парків до 10,4% від загальної території України.

Ціль 4. Поліпшення здоров'я матерів та зменшення дитячої смертності

Завдання 8: Зменшити на 17% рівень материнської смертності.

Завдання 9: Зменшити на 17% рівень смертності серед дітей віком до 5 років.

Ціль 5. Обмеження поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу та туберкульозу і започаткування тенденції до скорочення їх масштабів

Завдання 10: Зменшити на 13% темпи розповсюдження ВІЛ/СНІДу.

Завдання 11: Зменшити на 42% рівень захворюваності на туберкульоз

Ціль 6. Забезпечення гендерної рівності

Завдання 12: Забезпечити гендерне співвідношення обох статей на рівні не менше 30 до 70 у представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади .

Отже, Україна бере активну участь у формуванні політичних умов на міжнародній арені тим, що є членом багатьох міжнародних організацій, в межах яких вона проводить активну роботу, яка, до того ж, відзеркалює не лише загальні, а й національні інтереси нашої держави.

Особливе і визначне місце в зовнішній політиці України належить співробітництву з Організацією Об'єднаних Націй.

Звичайно, співпраця України з ООН не має одностороннього вигляду. Певна віддача йде і від структурних організацій в Женеві. Якщо взяти економічний аспект цієї віддачі, то тут є чимало проектів, зорієнтованих на надання цієї допомоги. Це і сприяння у розробці й проведенні політики перебудови економіки та окремих галузей (металургія, енергетика), і у здійсненні приватизації й розвитку підприємництва. За допомогою Міжнародної організації праці здійснено комплексне дослідження ринку праці в Україні і вироблено рекомендації щодо вирішення відповідних соціальних проблем.

2. Україна в Раді Європи та ОБСЄ

Визначною подією в політичному житті України стало прийняття до Ради Європи. Наша держава стала 37-м членом цієї авторитетної організації і п'ятою серед колишніх республік СРСР (після Латвії, Литви, Естонії та Молдови).

Рада Європи – міжнародна організація 47 держав – членів у європейському просторі. Місце перебування м.Страсбург (Франція).

Метою Ради Європи, згідно з договором про її утворення, є досягнення більшого ступеня узгодженості й згуртованості держав-учасниць на базі спільних принципів та ідеалів, на яких ґрунтується західна цивілізація і демократія, а також сприяння їх економічному і соціальному прогресу. Щоб бути прийнятим до складу РЄ, необхідно дотримуватися трьох найважливіших принципів: держава-кандидат має бути правовою, поважати права людини, мати в наявності плюралістичну демократію.

Рада Європи функціонує за трьома ключовими напрямками: розвиток демократії, захист прав людини, забезпечення верховенства закону. Ступивши на шлях входження до РЄ, Україна докладає чимало зусиль, щоб дотримуватися цих напрямів.

Експерти Ради Європи констатують прагнення нашої держави привести своє законодавство у відповідність до міжнародних норм і стандартів, передусім тих, що містяться у Загальній декларації прав людини, міжнародних пактах про права людини, підсумкових документах ОБСЄ та конвенціях РЄ. Водночас Україна збагачує європейське співтовариство власним досвідом розв'язання проблем цивілізованим шляхом у складному процесі трансформації суспільства, досвіду якого світова практика не знає.

Йдеться не тільки про перетворення централізованої економіки в цивілізовану ринкову, а й, скажімо, про досвід побудови міжнаціональних відносин у багатоетнічному українському суспільстві. Взагалі ж, входження України до Ради Європи означає необхідність приєднатися до більш як 150 конвенцій, які функціонують у рамках РЄ з приводу прав людини у тій чи іншій галузі. Отже, вступ України до Ради Європи означає розширення демократичного простору на схід.

Крім того, Україна, яка володіє величезним науково-технічним, інтелектуальним виробничим потенціалом, відкриває нові можливості для збагачення загальноєвропейської культури.

Членство у Раді Європи має принести й відчутні економічні вигоди - від сприяння економічним реформам до захисту комп'ютерного зв'язку та надання психічних пільг у торгово-економічній сфері. Важливим напрямком інтеграції в Європейські структури, безумовно, є співробітництво України з Європейським Союзом. Довгострокова мета України - стати рівноправним членом ЄС, як і інших європейських структур .

Україна є учасницею Організації з безпеки і співробітництва в Європі з 30 січня 1992 року. *ОБСЄ* – найбільша в світі регіональна організація безпеки. Вона веде своє походження від етапу розрядки на початку 1970-х років, коли була створена *Нарада з безпеки і співробітництва в Європі* (НБСЄ), щоб служити в якості багатостороннього форуму для діалогу та переговорів між Сходом і Заходом.

Діяльність ОБСЄ включає різні *напрямки*: контроль над озброєнням, прикордонне управління, боротьба з торгівлею людьми, боротьба з тероризмом, запобігання і врегулювання конфліктів, господарська діяльність, освіта, вибори, природоохоронна діяльність, гендерна рівність, права людини, свобода ЗМІ, військова реформа і співпраця, права меншин, діяльність поліції, верховенство права, толерантність та недискримінація.

Щорічно, в цій організації обирають країну яка буде ній головуватиме.

З входженням України з 1 січня 2012 року до Трійки ОБСЄ розпочалася активна фаза підготовки нашої держави до головування в організації в першу чергу формування пріоритетів майбутнього Українського головування.

Серед *пріоритетів діяльності України в ОБСЄ* слід відзначити:

- зміцнення потенціалу ОБСЄ як платформи для політичного діалогу та інструменту раннього попередження, запобігання конфліктам, врегулювання кризових та конфліктних ситуацій та постконфліктного відновлення;
- сприяння процесу пошуку моделей мирного врегулювання Придністровського конфлікту;

- забезпечення посередницької ролі ОБСЄ у контексті зближення позицій сторін в рамках врегулювання Грузинського та Нагірно-Карабахського конфліктів;
- посилення потенціалу ОБСЄ у боротьбі з транснаціональними викликами та загрозами безпеці (боротьба з проявами тероризму, незаконним обігом наркотиків, організованою злочинністю, протидія загрозам, що надходять з кіберпростору);
- підвищення ефективності роботи ОБСЄ, удосконалення роботи польових операцій ОБСЄ, зміцнення аналітичного потенціалу Організації, забезпечення дотримання принципу географічної рівності у кадровій політиці;
- подальша розбудова та зміцнення в рамках ОБСЄ діалогу з питань енергетичної безпеки на основі завдань, визначених главами держав та урядів держав – учасниць в ході Астаниського Саміту ОБСЄ.

Рада Європи є на континенті найстарішою міжнародною політичною організацією яка була офіційно заснована 5 травня 1945 року Лондонською Угодою, підписаною десятьма країнами-засновниками. Цей договір зараз відомий як Статут Ради Європи. Україна є членом цієї організації з 1995 року. РЄ була створена для: захисту прав людини, зміцнення парламентської демократії і забезпечення верховенства закону; досягнення загальноєвропейських домовленостей, сприяючих гармонізації соціальної і юридичної практики держав-членів; сприяння усвідомленню народами європейської самобутності і єдності, спільних духовних цінностей, заохочення різноманіття культур.

3. Україна в Співдружності Незалежних Держав: економічні та політичні аспекти співробітництва

Після розпаду СРСР відбулося об'єднання 12 держав пострадянського простору та виникло нове міждержавне утворення – Співдружність незалежних держав (СНД) відповідно до Мінської угоди (08.12.1991р.), Алма-Атинської декларації (21.12.1991р.) та Протоколу до Мінського договору (21.12.1991р.).

СНД – регіональна міжнародна організація, до якої входять деякі пострадянські країни.

При створенні СНД було визначено, що Співдружність будується на принципах міжнародного права. Членство в СНД є добровільним, і кожен з учасників має право його призупиняти чи припиняти. Органи СНД мають суто консультативні та координуючі функції.

Для України та деяких інших республік головна притягальна сила СНД полягала як раз у ліквідації центру. Саме тому Україна постійно наголошує на своєму статусі асоційованого члена і ретельно уникає тісної участі у політичному та військовому співробітництві. Найважливішою політичною проблемою було питання про *Статут СНД*, що вперше постало влітку 1992 р., коли зайшла мова про документ, який "визначив би правову та організаційну основу СНД". Вбачаючи в запропонованому Статуті значне звуження суверенітету країн співдружності, а також модернізовану модель союзного договору 1922 р., Україна відмовилася його підписати в січні 1993 р.

Зусилля України завжди були спрямовані на інтенсифікацію та підвищення ефективності взаємодії в економічній сфері й, насамперед, на формування повномасштабної *зони вільної торгівлі* без вилучень та обмежень. Україна брала активну участь у підготовці нового Договору про зону вільної торгівлі в рамках СНД, який був підписаний 18 жовтня 2011 року у ході засідання Ради глав урядів СНД. Основні його положення регулюють умови торгівлі України з державами СНД, у тому числі й з членами Митного союзу.

Участь України в СНД *за соціальним та гуманітарним напрямками* багатосторонньої співпраці дозволяє вирішувати певні питання правового та соціального захисту трудящих-мігрантів, надання правової допомоги, пенсійного та соціального забезпечення різних категорій населення, охорони здоров'я, повернення в Україну депортованих осіб, національних меншин, низку інших питань, що не врегульовані на двосторонньому рівні.

Проте, протягом останніх років уряд нашої країни, як ніколи, гостро поставив питання про доцільність перебування у СНД. Необхідно визначити чи є доцільним Україні знаходитись у складі співдружності чи це лише тягар для нашої економіки.

З одного боку, нашій країні досить вигідно співпрацювати з країнами СНД. До них нас прив'язує суміжне географічне положення, культурна спільність. У регіональному аспекті одним з пріоритетних напрямів у зовнішньоторговельній діяльності України є співробітництво з країнами СНД, що обумовлено історичними зв'язками, взаємопов'язаністю економік, подібністю економічних та соціальних проблем. Розрив цих зв'язків означав би грандіозний спад в українській економіці, втрату величезних ринків, майже повну переорієнтацію цілих галузей промисловості. Навіть часткове здійснення таких змін вимагає значної фінансової допомоги з-за кордону, а отже – збільшення зовнішнього боргу країни.

Розвиток *торговельно-економічних відносин* України з країнами СНД є одним з пріоритетів зовнішньоекономічної політики, який доповнює процес досягнення стратегічних зовнішньополітичних цілей щодо євроінтеграції нашої країни.

З іншого боку, щороку Україна сплачує членські внески у СНД біля одного мільйона доларів, при цьому рік від року скаржиться на неефективність цієї структури.

На погляд деяких політиків, зараз спостерігається стагнація розвитку СНД. Зрештою, європейський вибір ставить велике питання про формат подальшої участі нашої країни в СНД. Та все ж таки, не зважаючи на всі негативні наслідки участі України в СНД, вихід України з СНД є недоцільним та неефективним, проте 27 листопада 2014 року у Верховній Раді зареєстрували проект постанови про вихід України з СНД.

Важливими для України є двосторонні міждержавні зв'язки з країнами СНД, а також багатосторонні консультації та переговори в рамках співдружності.

4. Взаємини України з економічними об'єднаннями. Україна та СОТ

Світова організація торгівлі (СОТ) (англ. World Trade Organization, WTO) - це провідна міжнародна економічна організація, членами якої вже є 153 країни, на долю яких припадає близько 96% обсягів світової торгівлі.

Її функціями є встановлення правил міжнародної системи торгівлі і вирішенні спірних питань між країнами членами, що підписані під близько 30-ма угодами організації. Після приєднання ряду країн, які зараз є кандидатами на вступ, у рамках СОТ здійснюватиметься майже весь світовий торговельний оборот товарів та послуг. Процес вступу до СОТ України був дуже складним і клопітким. Процес вступу України до СОТ розпочався 30 листопада 1993 року. 10 квітня 2008 року Верховна Рада ратифікувала протокол про вступ України до Світової організації торгівлі 411 голосами.

Ключовим питанням в умовах членства України у СОТ залишається необхідність впровадження структурних реформ вітчизняної економіки у такий засіб, який би гарантував покращення ефективності промислового та сільськогосподарського секторів економіки.

З метою поступової адаптації торговельно-орієнтованих економічних відносин до правил СОТ, за координації Міністерства економіки у 2008 році розроблено короткострокову програму дій - «План першочергових заходів щодо виконання зобов'язань України в рамках членства у СОТ» та програму дій на середньострокову перспективу - «План заходів щодо адаптації економіки України до вимог СОТ». Програма створює умови для підвищення конкурентоспроможності національної економіки у засіб, який повністю відповідає зобов'язанням України як члена СОТ та враховує інтереси вітчизняних виробників. Структура програми включає питання адаптації всіх галузей економіки.

В рамках вступу до СОТ, з метою забезпечення належного рівні підтримки сільськогосподарських товаровиробників, Україна зберегла право застосування спеціальних режимів оподаткування ПДВ у вигляді доходів. Найбільш суттєвим наслідком для громадян та

вітчизняних виробників вступу держави до СОТ є врегулювання питань доступу українських товарів і послуг до ринків країн-членів СОТ та іноземних» товарів і послуг - до вітчизняного ринку. Дійсно, членство у СОТ суттєво вплинуло на розвиток експорту, а українські експортери отримали додаткові права у торговельних суперечках та вже використовують механізм СОТ для вирішення питань захисту власних торговельних інтересів. Із вступом до СОТ, відповідно до Угоди між Урядом України і Європейським Співтовариством про торгівлю деякими сталеливарними виробами, було скасовано кількісні обмеження щодо експорту металопродукції до країн-членів ЄС. Отже, загальний аналіз зовнішньоторговельних відносин України свідчить, що вступ держави до СОТ позитивно вплинув на гармонізацію торговельно-орієнтованого законодавства держави з договірно-правовою системою СОТ і сприяв активізації торговельних відносин з країнами членами Організації. Основним політичним, а в подальшому - економічним наслідком є активізація переговорів з ЄС щодо укладання Угоди про створення зони вільної торгівлі в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Адже, створення зон вільної торгівлі за умовами СОТ дозволить Україні розширити свій внутрішній ринок за рахунок ринків інших країн, підвищити конкурентоздатність свого експорту або хоча б поставити його в рівні умови з країнами-конкурентами, які вже мають розвинену мережу угод про вільну торгівлю.

Членство України у СОТ стало потужним стимулом реформування торговельного режиму, формування прозорої та передбачуваної регуляторної політики, що сприятиме розвитку вітчизняного підприємництва, у тому числі через вихід на зовнішні ринки.

Проте, задля захисту вітчизняного виробника та споживача, нашій країні варто внести певні зміни до чинного законодавства України. Також не було б зайвим обговорення з країнами-учасниками СОТ надання Україні певних преференцій як країні з перехідною економікою, так як статус країни з ринковою економікою не був підтриманий ні МВФ, ні більшістю впливових країн світу.

5. Україна в ОЧЕС

Організація Чорноморського економічного співтовариства – субрегіональне об'єднання 12 країн Чорноморського регіону. Штаб – квартира у Стамбулі.

У 1990 р. Президент Туреччини Т. Озал виступив з ініціативою створення "Чорноморської зони процвітання і співпраці" за участю СРСР, Туреччини, Румунії та Болгарії. А 25 червня 1992 р. у Стамбулі Албанія, Азербайджан, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Туреччина та Україна підписали "Декларацію самміту про Чорноморське економічне співробітництво", де визначено принципи та цілі співробітництва у Причорноморському регіоні й діяльності Організації

Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС). З 1992 р. до 1998 р. вона називалася "Чорноморське економічне співробітництво" - ЧЕС

У перші ж роки існування ЧЕС виникли проблеми з реалізацією нагальних завдань. Не вистачало фінансових ресурсів. На цю новостворену фінансову установу було покладено такі функції: сприяти розвитку міжнародної торгівлі, фінансувати промислові проекти і підприємства в країнах-членах, співпрацювати з міжнародними установами та національними фінансовими організаціями в країнах-членах, надавати допомогу для розвитку й реформування економіки країнам ОЧЕС, інвестувати проекти в економічній і соціальній сфері країн-членів, надаючи гарантії.

Організацію створили з метою тісного економічного співробітництва країн-учасниць, вільного пересування товарів, капіталів, послуг і робочої сили й інтегрування економік цих країн до світової економічної системи. Штаб-квартира Організації розташована в Стамбулі.

Туреччина й Україна надають особливого значення ОЧЕС як Організації, що підвищує їхній статус у переговорах про майбутній можливий вступ до ЄС. Населення країн, що входять до ОЧЕС, становить понад 330 млн осіб. Регіон багатий на ресурси, з потужною виробничою базою, кваліфікованою робочою силою. ОЧЕС співпрацює з Євросоюзом, організаціями Балтійського регіону.

За останні роки Організація спрямувала увагу на знаходження позицій та місця у всій системі міжнародних зв'язків. ОЧЕС є винятково економічною організацією, яка фокусує увагу на виборі й упровадженні конкретних проектів, щоби надати бізнесменам та підприємцям можливість розширити торговельні операції.

Отже, Україна зацікавлена в реалізації регіональних енергетичних та інфраструктурних проектів - кільцевої автостради, що оточує Чорне море, Спільного енергетичного ринку Чорного моря і под. Участь України в ОЧЕС обумовлена її транзитним розташуванням. Наша держава могла б збільшити товарообіг з Туреччиною, Румунією, Грузією та рядом інших країн. Україна могла би забезпечити свою енергетичну незалежність в ОЧЕС. Залучення іноземних інвестицій є також в інтересах України. Інша частина українського інтересу в ОЧЕС - її євроінтеграція. Україна може отримати і використати румунський і болгарський досвід стосовно євроінтеграції та імплементації всіх необхідних реформ.

6. Взаємини України і ГУАМ

ГУАМ – регіональне об'єднання чотирьох держав: Грузії, України, Азербайджану і Молдови. Засновано 26 травня 2006 р.

Протягом всього років існування ГУАМ Україна займає в цьому угрупованні активну позицію, підтримуючи ініціативи, що відповідають її національним інтересам і завданням ГУАМ. Розвиваючи міжнародне співробітництво в рамках ГУАМ і створені структури, Україна поглиблює двосторонні відносини окремо із Грузією, Азербайджаном і Молдовою. Це надає інтеграції в рамках ГУАМ багаторівневий характер.

Пріоритетними напрямками співробітництва, у яких бере участь Україна, є:

- боротьба з тероризмом, організованою злочинністю й іншими небезпечним видами злочинів (насамперед, з поширенням наркотиків);
- співробітництво в області торгівлі, а саме створення зони вільної торгівлі й співробітництво між Торгово-промисловими палатами країн ГУАМ;
- розвиток інфраструктури міжнародних транспортних перевезень;
- розвиток культурного обміну;
- поглиблення співробітництва в галузі освіти, охорони здоров'я й науки;
- попередження надзвичайних ситуацій і ін.

Інтеграція в ГУАМА в останні роки, по деяких ознаках, здобуває політичний характер. Поряд із цим величезна увага приділяється розвитку співробітництва в сфері економіки й торгівлі. Протягом 2004-2007 р. у торгівлі товарами з Азербайджаном, Грузією й Молдовою Україна стабільно мала позитивне сальдо. У цілому країни ГУАМ не є важливими торговельними партнерами України. Частка цих країн у зовнішній торгівлі України склала 2,1%. У країни ГУАМ Україна експортує традиційні для українського експорту товари - виробу зі сталі, зерно, сільськогосподарські продукти.

Пріоритетною областю співробітництва України й країн ГУАМ є транспорт і транзитні перевезення. Співробітництво націлене на рішення проблем транскавказського і євразійського транспортних коридорів. До того ж, у рамках заходів, проведених ГУАМ, Україна забезпечує завершення будівництва й запуску трубопроводу «Броди[^]-Броди-одеса[^]-броди». Разом з Молдовою

вирішуються проблеми змісту автодорожніх бруківок на молдавсько-українській границі, розвитку переходу «Унгурь-Бронніца», питання організації залізничних перевезень.

Актуальними для всіх країн ГУАМ є не тільки питання міжнародного транзиту енергоресурсів, але й власної енергобезпеки. Проблеми енергобезпеки ГУАМ розглядаються в контексті забезпечення загальноєвропейської енергетичної безпеки. Україна спільно із країнами ГУАМ, а також з Литвою й Польщі, ініціює проєкт по створенню нового транспортного коридору, що зв'яже європейських споживачів з енергоресурсами Азербайджану.

Використана література:

1. Беляєв В. У рамках СНД (зовнішньоекономічні зв'язки України) // Політика і час. - 1998. - N1. - С 22.-35
2. Виповнюється рік членства України в СОТ. - Режим доступу - <http://www.ukrinformn.ua/ukr/order/7icH805086> - Дата перегляду - 19.10.2009.
- 3.І.Бураковський, Л. Хандріх, Л. Хоффманн. Вступ України до СОТ: новий виклик економічній реформі – К.: Вид-во „Альфа-Принт”, 2003. – 291 с.
- 4.Вступ України до СОТ: перспективи та можливі негативні наслідки,- [//www.personal.in.ua/article.php?ida=167](http://www.personal.in.ua/article.php?ida=167)
- 5.Проблеми та перспективи участі України.- Доступ: <http://www.eu.prostir.ua/data?t=l&q=3122>. Дата перегляду 16.10,09.
6. Роль і місце України в світі // Урядовий кур'єр. 1996 27 липня.
7. Співдружність Незалежних Держав: механізми взаємовідносин політичних лідерів.- Доступ:<http://www.politik.org.ua/vid/magcontent>.
8. Україна в світовому співтоваристві. - МЗС -К. 1996.
9. Участь України в миротворчій діяльності ООН. - Ужгород 1995.
10. Україна та ООН - МЗС -К. 1995.

Практична робота

Мета: поглибити та систематизувати знання про взаємини України з економіко – політичними об’єднаннями, удосконалювати навички роботи з картами, схемами; сприяти розумінню ролі міжнародних організацій у вирішенні міжнародних і регіональних проблем.

Завдання:

1. Що таке "міжнародна організація"?
2. Назвіть визначення понять ООН, СНД, ОЧЕС, ГУАМ, СОР?
3. З якою метою була утворена Рада Європи?
4. Назвіть переваги співпраці України з країнами СНД?
5. Заповнити таблицю “Основні економіко - політичні об’єднання”

Назва організації	Рік створення	Штаб-квартира, і кількість країн що входять до складу.
ООН	1945 р.	Нью – Йорк, всі країни крім Ватикану
СНД		
ОЧЕС		
ГУАМ		
Рада Європи		
СОР		

6. Відмітьте на контурній карті країни – члени ООН.

7. Відмітьте на контурній карті країни – члени СНД.

Тести

1. Вкажіть яка з названих організацій належить до економічних:

А ООН;

Б СНД;

В НАТО;

Г ГУАМ.

2. Організація Об'єднаних Націй (ООН) утворена:

А 1949;

Б 1945;

В 1955;

Г 1978.

3. Офіційно не входить в ООН тільки одна держава:

А Швейцарія;

Б Південна Африка;

В Україна;

Г Ватикан.

4. Штаб – квартира ООН знаходиться у :

А Парижі;

Б Відні;

В Нью – Йорку;

Г Гаазі.

5. До важливих регіональних міжнародних загальнополітичних організацій належить:

А. ГУАМ;

Б ОЧЕС;

В Рада Європи;

Г СНД.

6. Україна у грудні 1991 року після підтвердження на Всеукраїнському референдумі незалежності та визнання в світі стала членом міжнародної загальнополітичної організації під назвою:

А Південний спільний ринок;

Б Організація Північно – Атлантичного Договору;

В Співдружність Незалежних Держав;

Г Європейський Союз.

7. Міжнародна організація, членом якої на сьогодні є Україна, це:

А ОПЕК;

Б НАТО;

В ЄС;

Г ГУАМ.

8. У якому році заснована Рада Європи:

А 1949;

Б 1945;

В 1955;

Г 1975.

9. До ГУАМ входять:

А 4 держави;

Б 12 держав;

В 8 держав;

Г 20 держав.

10. Де розташований секретаріат СНД:

А Москві;

Б Естонії;

В Мінську;

Г Варшаві.

11. Організація Чорноморського Економічного співробітництва (ОЧЕС) належить до:

А економічних;

Б політичних;

В культурних;

Г військових.

12. ОЧЕС утворена у:

А 1992 році;

Б 1990 році;

В 1975 році;

Г 1985 році.

13. Головна мета ООН:

А збереження міжнародного миру і безпеки;

Б створення умов для гармонійного розвитку економіки країн – членів;

В сприяння економічному зростанню країн регіону;

Г об'єднання зусиль, спрямованих на організацію колективної оборони.

14. До СНД сьогодні не входять:

А Росія, Білорусь, Молдова, Вірменія, Азербайджан;

Б Казахстан, Узбекистан, Киргистан, Таджикистан;

В Туркменістан, Грузія, Литва, Латвія, Естонія;

Г Польща, Естонія, Вірменія, Росія.

15. Розташуйте назви міжнародних організацій у порядку від більшої до меншої кількості країн – членів у них:

А Рада Європи;

Б ООН;

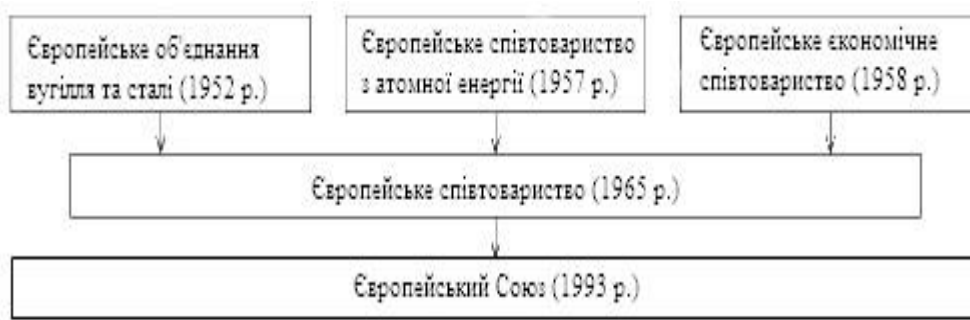
В СНД;

Г ГУАМ.

Самостійна робота студентів

Завдання 1. У чому полягають плюси і мінуси можливого вступу України до ЄС, участі в різних міжнародних організаціях? Опрацювати додаткову інформація про Європейський Союз.

Європейський Союз (ЄС) - найбільш потужне інтеграційне утворення в Європі, що об'єднує риси міжнародних організацій та федеративної країни.

Основною метою ЄС є:

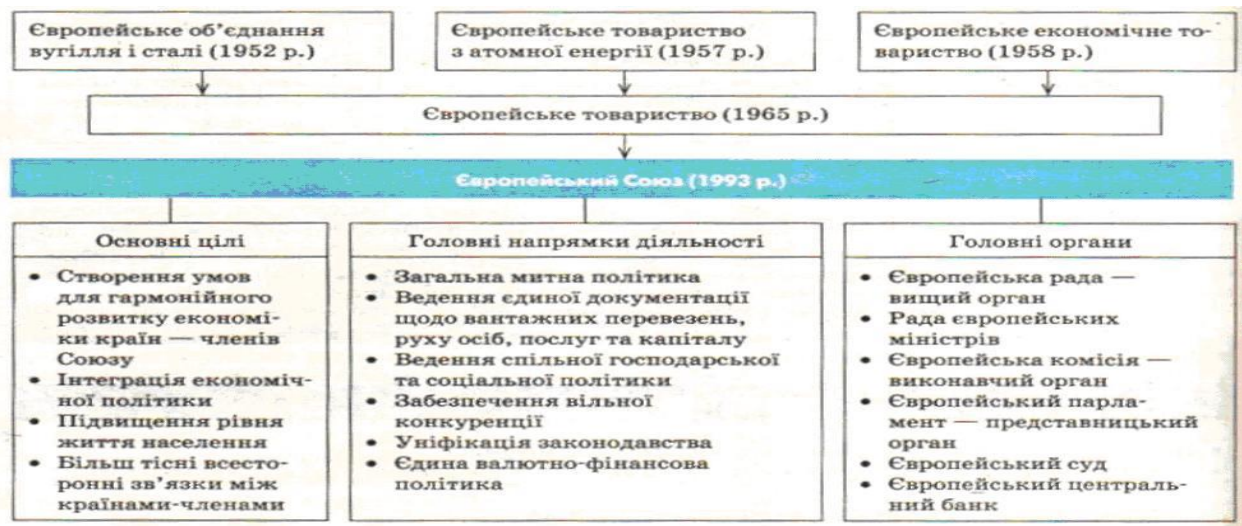
- створення умов для гармонічного розвитку країн-членів
- інтеграція економічної політики
- збільшення рівня життя
- більш тісні багатосторонні зв'язки між країн-членами

Головними напрямками діяльності ЄС є:

- загальна митна політика
- ведення єдиної документації з вантажних перевезень; руху особ, послуг та капіталу
- ведення спільної господарської та соціальної політики
- забезпечення вільної конкуренції
- уніфікація законодавства
- єдина валютно-фінансова політика

Головними органами ЄС є:

- Європейська рада - вищий орган
- Рада європейських міністрів
- Європейська комісія - виконавчий орган
- Європейський парламент - представницький орган

Завдання 2. Опрацювати проблеми і перспективи входження України в ЄС

Розвиток інтеграційних процесів в Європі є звичайним явищем, що визначає теперішній та майбутній її розвиток, місце в системі міжнародних економічних відносин. Що ж до інтеграційного руху України до Європейського Союзу, то тут, на жаль, ситуація не втішна. Головним здобутком України є лише визнання всіма учасниками та владними органами євроінтеграції як основного напрямку розвитку держави та тісне співробітництво з деякими країнами - учасницями Євросоюзу. Україна заявила про Європейський вибір відразу після того, як стала незалежною. Основною проблемою зовнішньоекономічної інтеграції є те, що за 17 років незалежності Україною були зроблені перші, здавалося б успішні кроки в напрямку євроінтеграції, але вже в 2004 році стало зрозуміло, що інтеграційний процес не буде таким простим і передбачуваним, яким він до цього представлявся ряду українських політиків. З огляду на це, предметом серйозного дослідження мають стати інтереси країн, що є членами ЄС, та України, усвідомлені та неусвідомлені перешкоди на шляху до інтеграції.

На даному етапі розвитку міжнародних економічних відносин для українських вчених є досить актуальна тема інтеграції, яка всебічно висвітлюється в усіх періодичних виданнях. Незважаючи на численні економічні та політичні проблеми, які підсилені економічною кризою держави, Україна все ж таки намагається втілити в життя власну зовнішньоекономічну стратегію, основою якої є європейський вибір, перспективна мета входження до ЄС.

Для прискорення інтеграції України до ЄС слід здійснити такі першочергові заходи:

- 1) Зупинення подальшого соціального розшарування;
- 2) забезпечення справжнього, а не декларованого розвитку підприємства;

- 3) виведення економіки з тіні;
- 4) вільних доступ до кредитних, матеріальних та інформаційних ресурсів, ринків збуту продукції;
- 5) ефективне втілення законодавства з питань боротьби з шахрайством та корупцією;
- 6) посилення фінансового контролю за структурними фондами та фондами розвитку;
- 7) реформа судової системи, захист прав власності та прав людини;
- 8) розробка нової зовнішньоекономічної стратегії з урахуванням позитивних та негативних факторів від інтеграції України в Європу.

Україні час зробити ревізію своїх суперечливих досягнень останнього періоду і знайти кращий шлях підвищення власного конкурентного потенціалу і здатності бути повноцінним суб'єктом міжнародних відносин. Основою успішності євроінтеграційних зусиль може стати не кваліфікація, а виваженість, не прагнення до формального результату, а врахування всієї сукупності реальних обставин і тенденцій.

Зрештою, саме така політика відповідає справжнім європейським традиціям.

Слід також підкреслити вигоди для України після вступу до ЄС:

1. Політичні вигоди – будучи членом ЄС, Україна буде залучена до Спільної європейської політики безпеки та оборони (СЄПБО), яка гарантуватиме Україні державний суверенітет та територіальну недоторканість.
2. Економічні вигоди – перш за все це макроекономічна стабільність, додаткові інвестиції в економіку країни, надання субсидій сільському господарству та отримання позитивного сальдо торговельного балансу.

Щодо макроекономічної стабільності, то у цьому випадку мається на увазі, при вступі до ЄС Україна має підтягнути свої економічні показники до європейських стандартів, створити досить розвинений ринок, закріпити тенденції до економічного зростання і саме по собі принесе Україні уже позитивні результати. Україна також отримає переваги від запровадження єдиної валюти при вступі в ЄС.

Отримання позитивного сальдо торговельного балансу матиме місце за рахунок збуту українських

товарів на ринках ЄС. Загальне зниження середньозваженого тарифу в результаті розширення ЄС матиме позитивну роль для українських імпортерів.

Окрім цього ЄС максимально сприятиме інтеграції українських енергетичних, транспортних та телекомунікаційних мереж в європейську інфраструктуру.

3. Соціальні вигоди – передбачають ефективний захист прав людини в інституціях ЄС, відкриття кордонів для вільного пересування населення, тобто шенгенська зона, яка передбачає вільне пересування осіб в межах ЄС, забезпечення високого рівня життя населення та інше.

Узагальнюючи результати євроінтеграційних процесів в Україні слід розуміти, що європейська інтеграція для України є шляхом покращення та модернізації економіки, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, вільний рух в середині інтеграційного об'єднання кваліфікованої робочої сили, товарів, послуг, факторів виробництва, а також це все передбачає вихід на єдиний спільний ринок. Співробітництво України з ЄС сприятиме наближенню нашої держави до високих європейських стандартів, підвищенню рівня життя та добробуту населення